

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
પ્રભુજીને પહેરાવું
પામવા પરમને
પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
પ્રણામ
પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન
: પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણાશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પર્ણકુટિ

પ્રેમ - પરિવારનો
પ્રીત - પ્રકૃતિની
પ્રવાસ - પારાવારનો
પથિક - પરમ પંથની
પ્રેરણા - પિયુજની
પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પર્ણકુટિ

(ગૂંપડી, મઢી)

અનુભવનાં અમૃતખિંદુ - ૧૧૫

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા. ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૯૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૯૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	સમીસાંજે	૫
૨	આશીર્વાદ	૯
૩	આસુરી માયા	૧૩
૪	અહંકાર	૧૬
૫	સાસુ-વહુ	૧૯
૬	મનોકામના	૨૩
૭	ફરજનું ભાન	૨૭
૮	વલ્લભ કપાતર	૩૦
૯	સંસ્કાર વારસો	૩૫
૧૦	માવતર	૪૦
૧૧	સ્વીકાર	૪૪
૧૨	વિવેક	૪૭
૧૩	આભાર	૫૦
૧૪	હિંમત	૫૩
૧૫	અઝાઈમર	૫૭
૧૬	માનવસરોવર	૬૨
૧૭	સામર્થ્ય	૬૬
૧૮	વાસંતી વાયરો	૭૧
૧૯	સમતાભાવ	૭૫
૨૦	કુદરત	૭૯
૨૧	મહામૃત્યુ	૮૪
૨૨	રાજીપુશી	૮૮
૨૩	લક્ષ્મી	૯૩

સમી સાંજે

અવની રૂપરૂપનો અંબાર. આખા ફળિયામાં ફરફર ઊડ્યા કરે, ચરકલડી, પગમાં ચકરડી. ભણવામાં પહેલો નંબર કાયમ રાખે. પડોશમાં રહેતો આકાશ કાયમ બીજે નંબર જ હોય. સ્કૂલમાં રમતગમતમાં, વક્તૃત્વ સ્પર્ધામાં આકાશ અવનીને જીતવા દે. અવનીથી હારવામાં યે એને મજા પડતી. એકબીજાના સાથી, એકબીજાના હરીફ. યુવાનીને ઊંબરે આવી ઊભા. અવનીની સગાઈની વાતો ચાલી. આકાશને અવની પ્રત્યેના પ્રેમનો અહેસાસ થયો. પ્રપોઝ કર્યું, ગોળધાણા ખવાયા, શરણાઈઓ વાગી. અવની વાજતેગાજતે સાસરે આવી.

અવનીનાં પગલાં શુકનિયાળ. આકાશના ધંધામાં બરકત આવતી ગઈ. લીલીવાડી થઈ, બે રૂમથી શરૂ કરેલો સંસાર, જુહુના દરિયાકિનારે બંગલો બંધાવ્યો. અવનીનું સ્વપ્ન સાકાર થયું. દરિયાકિનારે એક બંગલો- આગળપાછળ ફૂલવાડી. બાલ્કનીમાં હીંચકો. પતિ સંગાથે ચાની ચુસ્કીઓ લેવાની.

આકાશ અને અવની વચ્ચે ગજબનું સાયુજ્ય. જનમ જનમની પ્રીત-સારસ અને સારસી. અવની સજીવજીને રાહ જોતી એના પ્રિયતમની. સાંજે આકાશ ગજરો લેતો આવે. અવનીને અંબોડે બાંધે. આંખના ઇશારાથી કહે, તું ચીજ બડી હૈ મસ્ત મસ્ત... તારામૈત્રક રચાય. રોજ રોજ મધુરજની ઉજવાય. આકાશ અને અવની સંગીતના શોખીન. સંગીતની ભાષામાં મોટેભાગે વાતચીત કરે.

આકાશ ગાય -

તારી આંખનો અફીણી, તારા બોલનો બંધાણી

તારા રૂપની પૂનમનો પાગલ એકલો.

અવની ગાય -

ચોથું ફૂલ જાણે મારા હેયાના હારનું

જાણે પેલું રાતરાણી ફૂલ

દિવસે ના બોલે એ મોટાના માનમાં

રાતડીએ બોલે બુલબુલ.

આકાશ જવાબ આપે -

ચંદન શા બદન, ચંચલ ચિતવન,

ધીરે સે તેરા યે મુસ્કાના

મુઝે દોષ ના દેના જગવાલો,

હો જાઉં અગર મેં દીવાના.

બંનેની સંસારવેલી પર બે સુંદર પુષ્પ ઊગ્યાં. દીકરી વત્સલા, દીકરો પ્રતીક. દીકરી પરણીને સાસરે ગઈ. દીકરા પ્રતીકે પિતાનો ધંધો સંભાળી લીધો. વહુરાણી રૂપાએ અવનીને ઘરકામમાંથી નિવૃત્ત કરી દીધી. તમે અમને ઉછેરવામાં, ભણવવામાં, ધંધે ચડાવવામાં બહુ ભોગ આપ્યો. હવે તમે હરો, ફરો, મજા કરો.

અવની આકાશનો સિદ્ધાંત - કોઈને નડવું નહીં, વહુ દીકરી જેવી એને લાડ કરવા, ગમશે, ચાલશે, ફાવશે ને ભાવશે. તમે તમારી રીતે જીવો. અમે અમારી રીતે જીવીએ. સંસાર મધુરો મધુરો- મધમધે.

અવની ક્યારેક સફેદ વસો પહેરે. આકાશને ન ગમે. કહેશે - સાધુડી જેવી લાગે છે. હું મરી જાઉં ત્યારે યે સફેદ કપડાં પહેરતી નહીં, રડતી નહીં- અવની 'I hate tears' અવની આકાશના હોઠ પર આંગળી મૂકી કહેતી - આવું અશુભ અશુભ ન બોલો.

આકાશ સમજાવતો - જો અવની, ભીંત અને કરો ક્યારેય સાથે નથી પડતા. બેમાંથી કોઈ એક વહેલું જાય. હું જ પહેલો જઈશ, તારા વિના તો હું એક પળ પણ જીવી નહીં શકું. આકાશે વીલ બનાવી લીધું. અવનીને માલમિલકત, ફીક્સ ડિપોઝિટ, ઇન્વેસ્ટમેન્ટની વિગતો જણાવતો. અવની કહી દેતી - મને આમાં કંઈ સમજ ન પડે. તમે બેઠા છો ને ?

કોણ જાણે આકાશ પાસે કાળ આવી અગમવાણી બોલાવતો હશે ? અવની અને આકાશ મૈત્રીના માણસ, મિજલસના માણસ. મહેફિલ રચાવે. હજુ ગયા અઠવાડિયે જ બંનેને એંશીમું વરસ બેઠું. બંગલામાં મ્યુઝિક પાર્ટી, ડ્રીક્સ અને ડાન્સ ગીતોનો દોર. જલસો જામ્યો. મહેમાનો ગયા. બંગલો સૂમસામ થયો. અવની બાલ્કનીમાં હીંચકા પર બેઠી, કોઈ અકળ મૂંઝવણ અનુભવી રહી હતી. આકાશ હાથમાં ગ્રીન ટીના બે જગ ભરીને આવ્યો. બંનેએ ચૂસ્કી ભરી ભરી મજા માણી, આંખો આંખોથી તારામૈત્રક રચાયું. વાતાવરણમાં ઠંડક વર્તાતી હતી. આકાશ ગરમ શાલ લઈ આવ્યો, ઓઢાડી, મેડમ શરદી થઈ જશે. ભાવાવેશમાં આવી અવનીએ આકાશને આલિંગન આપ્યું. પતિની હૂંફ માણી રહી. કેવી નસીબદાર પોતે ?

ઘરમાં જઈ પલંગમાં પડ્યા એવી જ ઊંઘ આવી ગઈ. સવારે હાથમાં બે કપ ગ્રીન ટી ના લઈ અવની આવી બેડરૂમમાં, ઊંઘણશી - ઊઠો-જવાબ ન મળ્યો - આકાશ તો નીકળી ચૂક્યો હતો અનંતની યાત્રાએ અવનીને એકલી મૂકીને.

આકાશ કો અવની પૂકારે- આ જા રે આ જા. પ્રેમ દુવારે, આના હી હોગા. આકાશ વિના અવનીના જીવનમાં અંધકાર છવાઈ ગયો. કેમ કરી જીવાશે એકલા ? સૂની સેઝ- પડખામાં આકાશ નથી. વાતો સુખ-દુઃખની કોની સાથે વાગોળવાની હવે ? દુનિયા આખી એમની એમ છે, આકાશ નથી તો કોઈ નથી. કણ કણમાં વર્તાય છે આકાશની હાજરી પણ આકાશ પ્રત્યક્ષ ક્યાંયે નથી. આકાશ તો લટકી ગયો છે ભીંતે તસવીર બની.

એકલા ઉગવું એકલા આથમવું, સ્નેહથી સભર આ સંસારે એમ શે થવું ? એનું સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું છે. એ રડી શકતી નથી. કારણ આકાશને ગમતું ન હતું. ‘ઓ દૂર કે મુસાફીર, હમકો ભી સાથ લે લે હમ રહ ગયે અકેલે’. પણ એકલા આવ્યા રે મનવા, એકલા જવાના, સાથી વિના સંગી વિના.

આજે દરરોજની જેવી સૂમસામ સંધ્યા ઢળી રહી છે. આકાશના પ્રિય

જૂલા પર આવી બેઠી છે અવની ચૂપચાપ. ઓછું આવે છે, આંસુ આવે છે પણ આંસુ લૂંછનારો આકાશ હવે નથી.

‘ક્યાંકથી રેકર્ડ વાગી રહી છે’

ઓ નીલ ગગનના પંખેરું, તું કાં નવ પાછો આવે, મને તારી યાદ સતાવે.

સાથે રમતાં, સાથે ભમતાં સાથે નાવલડીમાં તરતાં.

આકાશ તું ક્યાં ચાલી ગયો - તારો કોઈ સંદેશો ના’વે.

મન મૂકીને એ રડી પડી. એ મોકળે મને રડી લે, એનો ડૂમો બહાર નીકળી જાય, એ માટે એના દીકરા પ્રતીકે જ મમ્મી પપ્પાની આ અતિ પ્રિય ગીતની રેકર્ડ મૂકી હતી. આકાશ સાથે ગ્રીન ટી પીવાની, હીંચકે જૂલવાનું - એ રોજનો નિયમ હતો અવનીનો. હવે આકાશને ગમતું બધું છોડી દીધું હતું અવનીએ. એ એકલી પડી ગઈ છે.

એનો દીકરો એની સાથે છે, આકાશની પ્રતિકૃતિ સમો પ્રતીક. એ શાલ લઈને આવ્યો - પપ્પાની જેવો જ લહેકો - અવની શાલ ઓઢી લે. શરદી થઈ જશે. કોણ કહે અવની એકલી પડી ગઈ છે ? એ પોતે કેટલી નસીબદાર છે ? એનો દીકરો, એની વહુ એની સાથે જ છે.

આકાશના સંસ્મરણો એના હૈયામાં સચવાયેલા છે, આકાશ એના હૈયામાં જીવંત છે. કાલે ફરી સૂરજ ઊગવાનો છે, કોઈના વિના કશું અટકતું નથી. અવની પોતાની ટેરેસ પરના હીંચકા પર જૂલામાં જૂલતાં જૂલતાં ગ્રીન ટીની ચૂસ્કી ભરી રહી હતી. આજે બરાબર અઠવાડિયું થયું. સામે સમુદ્ર કિનારે લોકો સૂર્યાસ્ત નિહાળી રહ્યા હતા. કેવી હતી એ સાંજ- અવની વિચારમાં ડૂબી ગઈ.



આશીર્વાદ

વહેલી સવારે ઊઠવાની ટેવ છે પરભુદાસને. પત્ની રંભા જીવતી હતી ત્યાં સુધી તો બધી ટેવો નભી જતી હતી. પરભુદાસ પાંચ વાગે ઊઠે, દાતણ કરે કે ત્યાં રંભા ચાના બે કપ લઈ હાજર જ હોય. જાણે બેડ ટી પીવાની આદત પડી ગઈ હતી પરભુદાસને. બપોરે બાર વાગે એટલે ભાણું મંડાઈ જાય. થાળીમાં એક પછી એક રોટલી ગરમાગરમ પીરસે પત્ની રંભા. પરભુદાસની બધી જીવન જરૂરિયાતો વણમાંગ્યે પૂરી પાડી દેતી પત્ની રંભા. નિશાળમાં માસ્તર હતા પરભુદાસ. પગાર આવે તેમાંથી ઘર ચલાવતી હતી રંભા, સંતોષ હતો, આનંદ હતો. એક દીકરો પરભુદાસને. એનું નામ પાડ્યું આનંદ. આનંદને ભણાવ્યો, પરણાવ્યો. જાણે પોતાનું કર્તવ્ય પૂરું થયું હોય તેમ સંતોષથી લાંબી સોડ તાણી લીધી રંભાએ. એક મહિનાથી પથારી હતી રંભાની. રંભા માંદી પડી ત્યારથી પરભુદાસને સમજાવ્યા કરતી. જુઓ હું હવે લાંબું કાઢવાની નથી. વહુ દીકરાના રાજમાં જીવવું પડશે. બધું જાતે કરતા શીખી જાઓ, અત્યારથી. મારી જેમ હવે કોઈ હાથમાં ચાનો પ્યાલો પકડાવે એવી આશા રાખશો નહીં અને કોઈ ભાણું સાચવશે એવી અપેક્ષા રાખશો નહીં. બીજા ઉપર બોજારૂપ બનીને જીવશો નહીં.

અને રંભાની માંદગીના એ એક મહિના દરમિયાન પરભુદાસે સમગ્ર જીવનચર્યા બદલી નાંખી. ગરમ પાણીની બાલદી કોણ મૂકે? ઠંડા પાણીએ નહાવાનું શરૂ કરી દીધું. પોતે જ બે કપ ચા બનાવી લે, રંભાને પીવડાવે. રંભાને કોળિયા ભરી જમાડે, સવાર-સાંજ નિયમિત દવા આપે. ભગવાનને પ્રાર્થના કરે, ભગવાન રંભાને સાજો કરી દો. પણ પતિ પત્નીને કદી સાથે મોત તો આવે જ નહીં. ભગવાને રંભાને વહેલી લઈ લીધી. પરભુદાસ ભાંગી પડ્યા પણ મનને મજબૂત બનાવી

દીધું. એકલા તો એકલા, જીવવું તો પડવાનું જ છે. રંભા કહી ગઈ છે એમ- કોઈને ભારરૂપ થવું નથી. નડવું નથી. છોકરાવહુ એમને જીવવું હોય એ રીતે જીવે. સવારે વહેલા ઊઠી જાતે ચા બનાવી લે છે. વહુએ ગરવામાં ઢાંકેલા રોટલા રોટલી ખાઈ લે છે, જાતે ભાણું પીરસીને. રાવ કે ફરિયાદનો એકે અક્ષર ઉચ્ચારવો નથી. ખાવાપીવામાં કોઈ પસંદગી કે નાપસંદગી દાખવવી નતી. રંભા કહેતી હતી કે હવે સ્વભાવ સુધારો, હું નહીં હોઉં ત્યારે પાછળથી હેરાન થવાનો વારો આવશે. સાચું જ કહી ગઈ હતી બધું રંભા.

આમ તો પરભુદાસ પરભુના માણસ હતા, ભોળા, નિષ્કપટ બધું કામ જાતે કરી લે છે, એ ઉપરાંત નાના મોટાં કામ, શાકભાજી લાવવા, ટપાલ, બેંકના કામ પોતે આટોપી લે છે. પોતાના પેન્શનની આવક જમા કરાવતા હતા. દીકરા આનંદે તો કહી દીધું કે બાપા તમારી બચત તમારા ખાતામાં જ જમા રાખો. અમે બંને કમાઈએ છીએ. પરભુદાસ કહેતા મારું એ આખર તમારું જ છે ને! મારે ક્યાં બીજો દીકરો છે?

આજે પરભુદાસ રોજ કરતાં વહેલા ઊઠ્યા, પૂજાપાઠ કરી લીધા. રંભાના ફોટા પાસે દીવો કર્યો. સંતાનોનું શુભ ઇચ્છ્યું. આજે પરભુદાસને પંચોતેરમું બેઠું, એમનો જન્મદિવસ હતો આજે. પરભુદાસની ઇચ્છા હતી કે મંદિરમાં રાજભોગ કરાવીએ. પણ આગલી રાત્રે આનંદ બોલી ગયો હતો ના બાપુજી, આવતી કાલે વૃદ્ધાશ્રમમાં જવાનું નક્કી કર્યું છે.

રાતભર પરભુદાસને ઊંઘ ન આવી. મગજમાં વૃદ્ધાશ્રમ શબ્દ ઘોળાયા કર્યો. શું વાંક વસ્યો હશે દીકરાવહુના દિલમાં કે મને વૃદ્ધાશ્રમમાં મોકલી આપશે? આવો અણગમતો નિર્ણય કેમ લેવો પડ્યો હશે એ લોકોને? પોતે ફરિયાદનો કોઈ મોકો આપ્યો નથી. જેવી ઇશ્વરની મરજી કહી મન મનાવી લીધું. રાત્રે પોતાની બેગ તૈયાર કરી લીધી. કપડાં ભર્યા, દવાદારૂ, શાલ, અને સ્વેટર.

આજે પૂજાપાઠ કર્યા તો ખરા પણ મનમાં કંઈક ચચરતું હતું. પૂજામાં ચિત્ત ચોંટતું ન હતું. રંભાના ફોટા પાસે ઊભા રહી દિલ ઠાલવ્યું. રંભા

તારામાં આટલું બધું હડાપણ ક્યાંથી આવ્યું હતું ? તેં મને ચેતવ્યો હતો, એવું જ થઈને રહેવાનું છે હવે. આ આપણું જ ઘર હવે પારકું થઈ જવાનું. બાપદાદાનું ઘર હતું. કાચું ઇંટ સીમેંટનું. એને રીનોવેટ કરી એને સજાવ્યું. શણગાર્યું હતું રંભાએ. પતિની ટાંચી આવકમાંથી કંઈક બચાવી બચાવીને. આ ઘરને હવે અલવિદા કહેવું પડશે, એમણે ફળિયામાં આવી તુલસીક્યારે દીવો કર્યો, ફળિયાની ધૂળ માથે ચડાવી. ઘરની દીવાલો પર મમતાભર્યો હાથ ફેરવી લીધો. વહુ દીકરા જોઈ ન જાય એ રીતે.

આજે દીકરો આનંદ પણ વહેલો ઊઠ્યો. વહુએ શીરો બનાવ્યો હતો, ઘીથી લસલસતો. વહુએ ત્રણ ડીશ ભરી, બાપાને ગળેથી કોળિયો ઊતરતો નથી. પોતાના જ ઘરમાંથી આજે પોતાને ઘરનિકાલ થવું પડશે. હવે કોની પાસે રાવ ફરિયાદ કરવાની ? રંભા સાચું કહેતી હતી કે જીવતે જીવત કાંડા કાપી આપશો નહીં. મિત્રો પણ આ જ શિખામણ આપતા હતા. ખરે જ લોકો ભગવાન પાસે દીકરો માંગે છે, એના કરતાં દીકરી માંગવી જોઈએ. દીકરીના દિલમાં બાપનું દાઝે. દીકરો તો વહુનો થઈને રહેવાનો. આવા આવા વિચારો આવ્યા કરે, મનમાં ડયુરો જામે અને આંખ ભીની થાય. રંભા કહી ગઈ હતી કે કોઈના ઓશિયાળા થઈ જીવશો નહીં. જતી જિંદગીએ એક નવો અનુભવ કરી લેવો વૃદ્ધાશ્રમનો.

કોને ખબર કેમ મનમાં કંઈક ખૂંચે છે ખરું છતાં યે દીકરા વહુ પ્રત્યે કોઈ અભાવ પેદા થતો નથી. મન હવે સમદર્શી થવા લાગ્યું છે. ઇશ્વર જે કરે તે ખરું. જેવી ઇશ્વરની મરજી.

દીકરા-વહુ તૈયાર થઈ ગયા. દીકરાએ ગાડી બહાર કાઢી, કહ્યું ચાલો, બાપુજી, મોડું થાય છે. વૃદ્ધાશ્રમ જતાં જતાં મંદિરમાં દર્શન કરતા જઈશું. પરભુદાસ ચૂપચાપ ઘરની બહાર નીકળ્યા. પાછા ફરીને ઘર તરફ નજર ફેરવી. હવે ઘરથી દૂર, સ્વજનોથી દૂર જવાનું છે, ઘર છોડવું દુષ્કર હતું, જાણે આત્મીયજનથી વિખૂટા પડવાનું હોય એટલું. મંદિરમાં જઈ દર્શન કર્યા. પણ આંખમાં અશ્રુજળ ઉભરાયા કરે, દર્શન કરવા

કેવી રીતે ? ચિત્તનું ઠેકાણું ન હતું. એમ થતું હતું કે જાણે જીવ નીકળી જશે.

વૃદ્ધાશ્રમની ઓફિસમાં પહોંચ્યા. દીકરા આનંદે રૂ.૫૧૦૦૦/- નો ચેક આપ્યો, આશ્રમના સંચાલકોને. અગાઉથી નક્કી કરેલું હતું કે આજે બાપુજીના જન્મદિવસે આશ્રમવાસીઓને પોતાના તરફથી જમાડવા અને બાપુજીને હસ્તક સૌને ધાબળાની ભેટ આપવી. પરભુદાસની આંખમાંથી અવિરત આંસુ વહેવા લાગ્યા, પ્રેમના, ધન્યતાના. પોતે શું વિચારી લીધું અને મનોમન દુઃખી થયા કર્યું ? આખર આ મારો અને રંભાનો દીકરો છે. વહુ પ્રીતિ કહે, બાપુજી આજે તમારો જન્મદિવસ છે, તેથી આ અમારા તરફથી સરપ્રાઈઝ. આજે અમે નિર્ણય કર્યો હતો કંઈક હટકે કરીને તમારો જન્મદિવસ ઉજવીએ.

હજુ એક બીજું સરપ્રાઈઝ આપવાનું છે, આપ દાદાજી બનવાના છો. તેથી આજનો આનંદ બેવડો બનવાનો છે. બાપુજી, આજે અમે જે કંઈ છીએ તે આપના પ્રતાપે. રંભાબાએ મને દીકરીની જેમ સાચવી હતી. તો બાપુજી આપ મારે મને પિતાતુલ્ય છો, અમે અમારી ફરજ માત્ર બજાવી રહ્યા છીએ. ફક્ત આશીર્વાદ જોઈએ અમને તમારા.



આસુરી માયા

સંપત્તિના બે પ્રકાર વર્ણવેલા છે ગીતામાં. આસુરી સંપત્તિ - એટલે આસુરી માયા અને દૈવી સંપત્તિ એટલે સુકૃતની લક્ષ્મી. સુકૃતની લક્ષ્મી વરે તો ઘરમાં સુખ શાંતિનું સામ્રાજ્ય ટકી રહે. આસુરી સંપત્તિ એકત્ર થઈ કે લડાઈ, ઝઘડા ને વિવાદ. પરિવાર વચ્ચે મનભેળ રહે નહીં.

ભંડારિયા નાનું એવું ગામ. ઘણા ખેડૂતોની જમીન પાણીની નહેર બાંધવામાં રૂબી ગઈ. જો કે એના બદલામાં સરકાર તરફથી વળતર મળવાનું હતું. હરિયાળી કાંતિ થવાથી ખેડૂતોના ખેતરમાં હવે નહેરના પાણીથી મબલખ પાક પાકશે. જમીન ગઈ તેનું વળતર મળશે. અને ખેતરમાં પાક લહેરાશે એ ફાયદો. ગામના લોકો માલામાલ થઈ જશે. સૌ રાજી રાજી હતા. પણ એક વ્યક્તિ સખત નારાજ હતી. કાનજીભાઈને ત્રણ દીકરા-ત્રણ દીકરી. એમાં નાના દીકરા કરણની વહુ ભારે ઝઘડાખોર. કંઈક બહાનું મળવું જોઈએ, આખા બોલી, બોલે ત્યારે તડાફતીની લૂમ ફૂટે. સંપત્તિ અને સત્તાની શોખીન. નસીબજોગે નાની વહુ થવું પડ્યું. જેઠાણી થવા મળ્યું હોત તો રૂઆબ વધી ગયો હોત. એને મન નાનું શું કે મોટું શું? જે હડફેટમાં આવે એને ખંખેરી કાઢે. એનું નામ હતું શાંતિ પણ એ ખુદ અશાંતિનું તણખલું હતું. જે એના સંપર્કમાં આવે એને દઝાડ્યા વિના ન રહે. ટાઢા ડામ આપે. બીજાનું અપમાન કરવામાં જરા શરમ પણ ન અનુભવે.

બળેવ આવે, બહેનો ભાઈને રાખડી બાંધવા આવે. શાંતિ કહી દે, ભાઈનું ભલું કોઈ ઇચ્છતા નથી, ભાઈની પાસેથી નોટો ખંખેરવા આવો છો. અમારું સુખ તમારાથી દેખાતું નથી. અમારી વચ્ચે તૂટ પાડવા આવો છો. ભાઈને મોઢે ડાહી ડાહી વાતો કરી સ્વાર્થ સાધી લેવો છે તમારે. બહેનોની લાગણી ઘવાય. ભાઈને નથી ગમતું પણ ઘરવાળીને કંઈ કહી શકતો નથી.

નહેરમાં રૂબેલી જમીનનું વળતર લાખોમાં મળવાનું હતું. બધા

ખેડૂતો ખુશ હતા. જમીન બદલામાંથી સારી એવી રકમ મળવાની હતી. કાનજીભાઈના ઘરમાં એને કારણે કંકાસ વધી ગયો છે. ભાઈઓના ભાગ માટે વિવાદ જન્મ્યો છે. નવા સરકારી કાયદા મુજબ બાપદાદાની વારસાઈમાં દીકરીઓનો હક લાગે છે. દીકરીઓની સહી લાવવી પડે, નો ઓબ્જેક્શનની. પછી જ વળતર મળે. પૈસા આવતા પહેલાં જ ઘરમાં વૈમનસ્યના બીજ રોપાઈ ગયા. નાની વહુ શાંતિ - આગ ઠારવાને બદલે આગમાં ઘી હોમ્યા કરે. બધાના મગજમાં જુદું જુદું ભરાવે. કાનજીભાઈની આંખમાંથી નહેરના પાણી આંસુ બની વહેવા માંડ્યા. મારા પરિવારમાં આ આસુરી સંપત્તિના આંધણ મૂકાશે. ઘરના દીકરાઓ વચ્ચે વેરઝેર ઊભા થઈ ગયા.

કાનજીભાઈનો મિત્ર રામજી ભંડારિયાનો જ રહેવાસી હતો. હવે એ દીકરાની સાથે શહેરમાં રહેવા ગયો છે. ગામડે વારંવાર આવી શકાય નહીં. મિત્ર કાનજી પર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ. પાવર ઓફ એટર્ની કાનજીભાઈને આપવા ખાસ ગામડે આવ્યો હતો. કાનજીભાઈએ રામજીને પરિવારના ઝઘડાનો વૃત્તાંત સંભળાવ્યો. રામજીભાઈ કાનજીભાઈના દીકરા વહુઓને વારાફરતી મળ્યા. બધાની વાતો, શંકા અને શરતો જાણ્યા. દીકરી-જમાઈઓને મળ્યા. ફક્ત એક નાની વહુ શાંતિ જ અશાંત હતી. બાકી બધાએ કબૂલ્યું કે અમને આસુરી સંપત્તિ અમારા ઘરમાં પ્રવેશવા દેવી નથી. જે રકમ આવશે એનો ધર્માદો કરી દઈશું. નાની ભાભી જો હકની ભાષા બોલતા હોય તો એને સમજાવી દઈશું કે કાયદો શું છે? આ ઉંમરે અમારે બાપાને દુઃખી કરવા નથી. છ ભાગે શું મોટી રકમ આવી જવાની છે. નાની વહુના વર્તનથી, બોલીથી બધાના મનમાં આવેશ, ઉદ્વેગ પેદા થયા છે. બાકી કોઈને ઝઘડામાં રસ નથી. મિલકતમાં પણ રસ નથી.

રામજીભાઈએ ત્રણે દીકરા-દીકરીની જોઈન્ટ મીટીંગ બોલાવી. ખાસ શાંતિ વહુને ઉદેશી બોલ્યા. તમે સૌથી નાના છો, પહેલી પસંદગી તમારી, તમે કહો છો દીકરીઓનો હક નથી. ચાલો કબૂલ. જે કંઈ વળતર મળશે એનો ત્રીજો ભાગ તમને આપી દેવો. એવું બધાએ માન્ય

કરેલું છે. અને બીજી જે વધારાની રકમ રહેશે તેના ભાગલા પાડવા કોઈ રાજી નથી. બધાનું કહેવું છે - માબાપના આશીર્વાદથી બધા સુખી છીએ. પિતાની મિલકતમાંથી કોઈને કોડી યે જોઈતી નથી. બસ અમારે તો ભાઈ બહેનો વચ્ચે સ્નેહ જળવાઈ રહે, ભાઈઓના ઘરના બારણાં બહેનો માટે સદાયે ખુલ્લા રહે એટલું જ જોઈએ છે. પ્રેમથી ધબકતું પિયર હોય, ભાઈ ભાભીનો મીઠો આવકાર હોય એટલું બસ. બધાએ પોતાનો હક જતો કરવા અંગેના કાગળો મારા હાથમાં સુપ્રત કરી દીધા છે. આટલી મોટી ઉંમરે પિતાશ્રી કાનજીભાઈને દુઃખી કરવા માંગતું નથી કોઈ. ભારતીય સંસ્કૃતિના સાત્ત્વિક તત્ત્વને ધબકવું રાખવું છે. સૌ એકી અવાજે સંમત થયા છે, બધી મૂડી ટ્રસ્ટમાં જમા કરાવવી. કાનજી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ બનાવવું. અને ગામના ગરીબ ગુરબાને મદદ કરવી. વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવા. બિમાર માણસને આર્થિક મદદ કરવી. બાપાની ઊભી કરેલી મિલકત છે, તો સઘળી મૂડી બાપાના સ્મરણાર્થે જનહિત કાજે વાપરવી.

રામજીકાકાની વાત કરવાની ઢબ, સમાધાનકારી વલણથી શાંતિ ખુશ થઈ ગઈ. શરમ પણ લાગી. પોતે મિલકત માટે ઝઘડો ઊભો કરી વામણી પૂરવાર થઈ છે. હવે બાજી સુધારી લેવી પડે. એણે પણ રામજીકાકાને પગે લાગી, કબુલ કરી લીધું કે અમને પણ બાપાજીની મિલકતમાંથી કોઈ હક જોઈતો નથી. કુટુંબથી અમારે અલગ થવું નથી. ભલે બધી રકમ ધર્માદા ખાતે લઈ જવાય.

પૂર્વજોના પુણ્યે કરીને કાનજીભાઈના પરિવારમાં વિવેક અને સાત્ત્વિક વૃત્તિનો સૂર્યોદય થયો. આસુરી માયાનો ઘરમાં પ્રવેશ થવા દેવાયો નહીં અને સાત્ત્વિક વૃત્તિને કારણે શાંતિનો સૂરજ ઊગ્યો. સુખદ સમાધાન થઈ ગયું. કાંટાળો થોર વાવીએ તો એના કાંટા હાથમાં વાગવાના, એના પર ફૂલ ઊગે ખરા? ઊગે તો એમાં ગુલાબ - મોગરા જેવી સુગંધ હોય ખરી?



અહંકાર

દૃષ્ટિ એવી સૃષ્ટિ. સારી દૃષ્ટિ હોય તો આખું જગત સારું દેખાય, સુખમય દેખાય. નજરમાં કમળો હોય તો બધું પીળું દેખાય. એ આપણી દૃષ્ટિની ખામી છે. રચનાત્મક વિચારો રાખી શકે એને બધું સારું સારું આવીને મળે. અને રડતો જાય, એ મૂઆના ખબર લાવે. જેમ દૃષ્ટિ નેગેટીવ હશે તો જગત આખું કડવું દેખાશે. વસ્તુ તો એની એ જ છે. આપણા વખાણ કરે ત્યાં સુધી એ મિત્ર સારો. થોડી ભૂલો કાઢે એ મિત્ર દુશ્મન જેવો દેખાવા લાગે. આપણે ગુણગ્રાહી બનવાનું છે. સાધુ એસા ચાહિયે, જેસા સંત સુભાય, સાર સાર કો ગ્રહી રહે, થોથા દેઈ ઉડાય. યુધિષ્ઠિરને કોઈ ખરાબ દેખાયા નહીં. દુર્યોધનને કોઈ સારું દેખાય જ નહીં. જેના મનમાં સ્વાર્થવૃત્તિ હોય તો જેવા આપણે હોઈએ એવા જ બીજા દેખાય.

માણસ જે છે તે વસ્તુને યથાતથ જોઈ શકતો નથી. કારણ એની આંખો પર અહંકારની પટ્ટી બાંધેલી છે. અહંકાર એટલે એવો અંધારપટ છાઈ દે કે સત્યદર્શન થવા જ ન દે. અહંકાર એટલે I ઊભો હોય તો દીવાલ બની ભેદ પાડે. એને આડો પાડી દઈએ, તો એ સેતુ બની જાય. હું હુંનો ભાવ મનમાંથી નીકળી જાય, માણસનો સ્વભાવ સરળ બની જાય. અહંને સંકોરતા રહેવાનું. વિસ્તરવા દેવાય જ નહીં. માન, યશ, પ્રતિષ્ઠા માટેનાં ફાંફાં મારવા છોડી દઈએ. રાજા જનકની જેમ નિર્મોહી બની જઈએ તો ઘણા પ્રશ્નો આપોઆપ ઉકલી જાય.

બધાનો સ્વીકાર સૌના પ્રત્યે ઉદાર અભિગમ, પ્રેમપૂર્ણ વ્યવહાર અને દયા કરુણાનો ભાવ હોય તો અહંકાર રહે જ નહીં. મનની સંકુચિતતા છોડી વિશાળતા અપનાવીએ. સાંકડી મનોવૃત્તિ છોડી દઈએ તો અહંકાર આપોઆપ કમજોર બની જાય. જીવનની આપાધાપી એટલી બધી અટપટી છે કે માણસ ખટપટમાંથી ઊંચો આવતો નથી. અહંકાર

સર્વ પાપોનું મૂળ છે.

કોટી કરમ લાગી રહે, એક કોધ કી લાજ,
ક્રિયા કરાયા સબ ગયા, જબ આયા અહંકાર.

ગાડા નીચે કૂતરું ચાલે જાણે હું જ ભાર ઉપાડું છું. - હું કરું હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા, શકટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે - આપણે આપણી જાતને સર્વથી ચડિયાતી માની બેઠા છીએ. અન્યને તુચ્છ ગણીએ છીએ. તેના તો આ બધા પ્રપંચ છે. ઘણા માણસો પોતાની જાતને બીજા કરતાં વધુ સમજદાર, જ્ઞાની માની બેસે છે. પોતાનું ક્ષેત્ર ન હોય ત્યાં પણ ભયરે રાખે છે, હડાપણ ડોળવા બેસી જાય, વણમાગી સલાહ આપવા લાગે. સત્ય સમજવાનો પ્રયાસ કરવાને બદલે હું કહું તે જ સાચું એવું મિથ્યાભિમાન કોઈનું ટકવાનું નથી પરિણામે આપણે નમતું જોખવા તૈયાર હોતા નથી. મોટા ભાગના ઝઘડાઓ અને તકરારો આવી નજીવી બાબતોમાંથી ઊભી થતી હોય છે. પરિણામે વહાલા વેરી બની જાય. અસહિષ્ણુ બનવાથી વાત બગડી જાય. આમ જ થવું જોઈએ, હું બોલું, મારો બોલ વિના વિરોધે ઉપાડી લેવો જોઈએ. અમુક માણસો સીંદરી જેવા હોય, બળી જાય પણ વળ છૂટે નહીં.

શો ફરક પડશે, જો કોઈએ તમારી વાત ન માની તો. સૌને સ્વતંત્રતા છે વિચારવાની. આપણને કોઈ ટકટક કરે, ગમતું નથી, તો બીજાને શા માટે ટકટક કરવી? વાંધાવચકા કાઢવાનો સ્વભાવ સારો નથી. વાવાઝોડું આવે ઘાસ નમી જાય, થોડા વખત પછી ટટ્ટાર થઈ જાય, વૃક્ષ અડીખમ ઊભું રહે, તૂટી પડે.

વણમાગી સલાહ આપવી નહીં. અને વાતનું વતેસર કરવું નહીં. પોતાનો કક્કો ખરો ઠરાવવા પ્રયત્ન કરવા નહીં. પરિસ્થિતિ પ્રમાણે નમતું મૂકી દેવું. અક્કડ રહે તે ઊંચલી પડે. હવા જેવા હલકા બની જઈએ. નદીના પ્રવાહની જેમ વહેતા રહીએ તો કિનારે જલદી પહોંચી શકીશું. કેટલાક માણસો માર્ગમાં નાહકના રોડા બની આડા ઊભા રહી જાય. જાતે ચાલે નહીં, બીજાને ચાલવા દે નહીં. જિંદગી એટલે વહેતો પ્રવાહ. કાળની ઝપટમાં ક્યાં યે ફંગોળાઈ જઈશું, ખબર પડશે નહીં.

અહંકાર એટલે અજ્ઞાનનું મૂળ. મને બધું આવડે, મને બધી ખબર, એવી સમજણ અધકચરી છે. જ્ઞાનનો સાગર એટલો વિશાળ છે કે જેમ જેમ જાણતા થઈએ તેમ તેમ સમજાતું જાય કે હજુ તો ઘણું બધું શીખવાનું બાકી છે. બીજા બોલે તેને સાંભળવાની ધીરજ કેળવવી પડે. સૌથી ઉત્તમ - ગાંધીજીના પ્રિય ત્રણ વાંદરા - બુરું જોવું નહીં, બુરું બોલવું નહીં, બુરું સાંભળવું નહીં. સમજુ માણસ વાદવિવાદમાં ઉતરી પોતાની શક્તિ વેડફી નાંખે નહીં.

મોટી ઉંમર થાય, ઇંદ્રિયો શિથિલ થવા લાગે. કોને ઓછું સંભળાય, દાંતથી ઓછું ચવાય. બહુ પચે નહીં. પગથી ઓછું ચલાય. ઇશ્વરી સંકેત છે બહુત નાચ્યો ગોપાલ. બહાર બહુ રખડી લીધું. હવે ઘરમાં ટાંટિયો ઝાલી બેસ. ખાવાનો સવાદ ઓછો કરો. ઓછું સંભળાય, નિરાંત. શાંતિ જાળવી લેવી. ઘરે બેસી ભજન કરો. મંદિર સુંઘી હડિયાપટી કરવાની જરૂર નથી. સ્વસ્થતા જાળવવી, સંયમ પાળવો. ચાલશે, ફાવશે, ભાવશેની નીતિ અપનાવવી. ઘડપણ પણ ઇશ્વરની દેન છે. બધી પરિસ્થિતિનો સહર્ષ સ્વીકાર.



સાસુ-વહુ

સાસુ વહુના સંબંધોની અનેક કથાઓ સાંભળી છે. મારી સાસુએ મને ત્રાસ આપેલો, વૈતરું કરાવેલું, દાબમાં રાખેલી, તો મારે પણ મારી વહુ સાથે એવી રીતે વર્તવું. બસ કલાબેનના મનમાં આવા વિચારોએ કબજો જમાવી દીધેલો. મારે તો બબે દીકરા છે દેવના દીધેલા. બે વહુઓ આવશે, એક જમણો પગ દાબશે ને બીજી ડાબો. ખાટલેથી પાટલે ને પાટલેથી ખાટલે. રામ લખન જેવા બે દીકરા છે. બેરીઘેલા થવા જ નહીં દઉંને. ઘરનો મોભો મારે જ જાળવી રાખવો પડશે. મારા હિસાબે જ વહુઓને ઘડીને તૈયાર કરીશ. આપણો સિક્કો જમાવવો જ પડે. કલાબેનના બે દીકરા, ભણી ગણીને કમાતા થઈ ગયા. નિરાંતે પતિ-પત્ની જાત્રા કરવા જઈશું. દીકરાઓને પરણાવી દઈશું અને કામઘંઘે વળગાડી દઈશું. વહુઓ ઘરનું કામ ઉપાડી લેશે.

દીકરાઓ ભણી રહ્યા, પરણાવ્યા. કેશવલાલ પત્નીને સમજાવતા કે વહુઓને દીકરી ગણી રાખો, લાડ પ્યાર કરો, આપણે ક્યાં દીકરી છે. વહુઓ ઉપર કડપ રાખવાના જમાના ગયા પણ કલાબેનને જમાનાની ક્યાં પડી હતી. એમને તો હુકમનો એક્કો બનવું હતું. બે બે લગનના ખર્ચા કાઢવાના હતા.

મોટા દીકરા મહેશને પરણાવ્યો. મહિમા વહુ બની ઘરમાં આવી. પાંચ દિ' પારેવાના પગ રાતા. એક મહિના સુધી કલાબેને રસોડું સંભાળ્યું. મારા દીકરાને મારા હાથની જ રસોઈ ભાવે. એક મહિનો પૂરો થયો કે કલાબેને વહુ મહિમાને કહી દીધું કાલથી રસોડું તમે ચલાવો.

મહિમા સાસુને ગાંઠે તેમ ન હતી. તેની માએ ગાંઠ વળાવીને જ સાસરે વળાવી હતી. કે ઘણીને ધાકમાં રાખજે. સાસુ જબરી છે,

નમતું જોખતી જ નહીં. મહેશની કમાણી સારી હતી. રાખી લો રસોયાણી. મારાથી વહેલા નહીં ઉઠાય. ઘરકામ નહીં થાય. બે દિવસ કલાબેન જીદે ભરાયા. દીકરો લંચબોક્સ લીધા વિના ઓફિસે જતો રહે. બપોરે કેન્ટીનમાં લૂખું સુક્કું ખાય. માનો જીવ. નમતું જોખીને રસોડામાં જવું પડે. રસોઈ બનાવવી પડે.

વહુ આવવા છતાં કલાબેનને માથેથી રસોડું ઉતર્યું જ નહીં. ત્યાં નાનો સુરેશ જાતે પરણીને હેમાને લઈ આવ્યો. કલાબેનના તો જાણે બારે વહાણ ડૂબી ગયા. મોટી વહુની દેખાદેખીએ નાની પણ બગડી જશે. વળી નાની વહુ હેમા ભણેલી ને કમાતી છે. દીકરો સુરેશ સ્વતંત્ર પ્રકૃતિનો છે. માબાપના કહ્યામાં નથી. બંને વહુઓ મળી સાસુને માથે છાણાં થાપશે છાણાં. કલાબેનનું બ્લડપ્રેશર વધવા લાગ્યું. પણ જો કે હેમાએ તો પરણીને આવીને બીજા દિવસથી જ રસોડું સંભાળી લીધું હતું. એણે ફુલ ટાઇમ નોકરી ને બદલે પાર્ટ ટાઇમ નોકરી સ્વીકારી. ઘરનું રસોડું, ઘરકામ પતાવી ઓફિસે જાય અને સાંજે ઘરે આવીને તરત જ રસોડામાં પેસી જાય. મમ્મી, મમ્મી કરી કલાબેનને માનપાન આપે. સાસુ સસરાને ગરમ ગરમ રસોઈ જમાડે.

મહિમાને એમ હતું કે અમે બે દેરાણી જેઠાણી મળી સાસુને સીધા કરી દઈશું. એને બદલે દેરાણી હેમા તો મમ્મીની ચમચી થવા નીકળી છે. એણે એક બે વખત હેમાને ચડાવવા પ્રયાસ કર્યા. હેમાને પોતાની ફરજનું બરાબર ભાન હતું. મહિમાને એમ કે થાકી જશે પણ આ દેરાણી તો જુદી માટીની નીકળી.

ઘરમાં બધાનો પ્યાર મેળવી લીધો. હેમાનો સ્વભાવ પ્રેમાળ અને ફરજપરસ્ત હતો. એણે એવું જ માની લીધું કે મારા સાસુ મારા ગયા જન્મની મા હશે. એને સાસુ તરીકે નહીં પણ મા તરીકે જોવાના, એમની સેવા કરવાની. સસરાજી ગયા જન્મના પિતા હશે. એમની ચાકરી કરવાની. સંબંધોને કેળવવાની, જાળવવાની આ નવી રીત હતી તેથી જ હેમા સૌની પ્રિય થઈ, સૌનો પ્યાર જીતી શકી. મારા

માતાપિતાની ચાકરી મારી ભાભી કરે છે તો મારે પણ સાસુ સસરાની સંભાળ લેવી પડે.

એવામાં સસરાજી કેશવલાલને પગનું ફેક્યર થયું. હેમા એમને ઓર્થોપેડીક સર્જન પાસે લઈ ગઈ. ઓપરેશન કરાવ્યું. સાસુજી કલાબેનને ઇંગ્લીશ આવડે નહીં. એપોઇન્ટમેન્ટ લેવી, ડોક્ટરને બતાવવા જવું. દવા સમયસર આપવી બધું કામ હેમાએ ઉપાડી લેવું પડ્યું. કલાબેનને પેટમાં ફાળ પડી હતી કે દીકરાએ ઘરે રહેવું પડશે. મોટી વહુ મહિમા તો ગાંઠે તેમ નથી પણ ઉલટું થયું. હેમા વહેલી ઊઠી, ઘરના બધા કામ વહેલા પતાવી લેતી.

સસરાજીને ડાયાબીટીસ, રૂઝ આવતા વાર લાગે. હેમાએ નોકરી છોડી દેવાનો નિર્ણય કર્યો. ત્યારે મહિમાને હેમાની કદર થઈ. દેરાણી પૈસાની પરવા કર્યા વિના નોકરી છોડી દઈ સસરાની સેવા કરે છે ત્યારે પોતે! હેમાને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. આમેય મોંઘવારી વધી છે, ધંધા સારા ચાલતા નથી. એમાં મોટી માંદગીનો ખર્ચો વધ્યો. એણે હેમાને સમજાવી, તું નોકરી છોડતી નહીં. હું શું કામની છું. ઘરનું અડધું કામ હું આજથી સંભાળી લઉં.

રોજ રોજ પિયર દોડી જતી મહિમાને એની મા બોલાવે તો હવે કહી દે છે કે હું હમણાં આવી શકું તેમ નથી. મોટીની દેખાદેખીથી નાની ન બગડી પણ નાનીની દેખાદેખીથી મોટી વહુ સુધરી ગઈ. ઘરનું વાતાવરણ સુધરી ગયું. મહિમાને લાગ્યું કે નાની હેમા નોકરી સાથે આટલું બધું કામ સંભાળી શકે છે તો પોતે કેમ નહીં? કામા પુતર વહાલા લાગે.

સાસુજી કલાબેન વિચાર્યા કરે છે કે આ તે કેવો જાદુ થઈ ગયો. પોતે વેણથી વહુને સુધારી ન શક્યા પણ નાની વહુએ પોતાની કરણી થકી જેઠાણીને સુધારી દીધી. સલાહ શિખામણ આપવાથી કે મહેણાં ટોણાં મારવાથી કોઈને સુધારી શકાય નહીં. કળથી થાય, સમજાવટથી થાય તો જ સંપ જળવાઈ રહે. સારા સંસ્કારનું અનુસરણ કરવું સૌને ગમે.

કલાબેન હવે સાસુ મટી મા બની ગયા છે. વહુ મારું પદ છીનવી લેશે એવી આશંકા મનમાંથી દૂર કરી એને પારકી જણી ગણવાને બદલે પોતાની દીકરી બનાવી લીધી, ઉષ્માપૂર્ણ હેતુથી એકબીજાને જીતી લેવા છે. વહુ કામ કરીને, થાકીને આવે, એના પર ઘરનો સંપૂર્ણ બોજો નાંખી ન દેતા, રસોડાનું કામકાજ મોટી વહુ સાથે મળીને પતાવી દે તો સાંજે બધા એકીસાથે જમી શકાય. એકબીજા સાથે કોમ્યુનિકેશન સંલગ્નતા ઝઘડો કરવાને બદલે સ્પષ્ટતા કરી લેવામાં આવે તો કડવાશ વધે જ નહીં. પરસ્પર સુમોળ જળવાઈ રહે.



મનોકામના

કિસનના માબાપ સાધારણ સ્થિતિના. ગામમાં મેડીબંધ ઘર ખરું, અને કરિયાણાનો મોટો સ્ટોર. ધંધો ઘરનો ખરો પણ કાળી મજૂરીનો. બાપા રમણલાલ સખત મહેનતુ, બાપ કરિયાણાની દુકાન ચલાવતા ચલાવતા-કમાયા. મોટો સ્ટોર બાંધ્યો. કરિયાણાની સાથે સાથે કટલરીનો ધંધો વિકસાવ્યો. હવે ખાસા માલદાર બની ગયા. આજુબાજુની દુકાન વેચાવા નીકળે, રમણલાલ દુકાનનો વિસ્તાર વધારતા જાય. કાલે દીકરો મોટો થશે. વલસાડ ગામ, ગામડા જેવું નાનું નથી કે છોકરાઓને ન ગમે. બાપાને અપેક્ષા હોય કે દીકરો મારો ધંધો સંભાળી લેશે.

એમ તો રમણલાલને નાનપણથી જ ક્રિકેટનો શોખ. સાહિત્યનો શોખ. બાપા પરાણે ભણવા બેસાડે. આપણે ચંદુ બોરડે જેવા થવું નથી. અને કનૈયાલાલ મુનશી પણ થવું નથી. એ ચાળા આપણને ન પોષાય. વાણિયાનો દીકરો વ્યાપાર કરે. રમણલાલ બાપાનો એકનો એક આજ્ઞાંકિત પુત્ર. બાપાએ બતાવી એ છોકરી સાથે પરણી ગયા અને મેટ્રીક ભણી દુકાનને ગલ્લે બેસી ગયા. ક્રિકેટનો શોખ એક બાજુએ રહી ગયો. ધંધામાં ઊંડા ને ઊંડા ઉતરતા ગયા. રમણલાલના બાપાએ સ્વપ્ન જોયું હતું કે એનો દીકરો સવાયો વેપારી બને. રમણલાલે એવું જ સ્વપ્ન જોયું કે મારો દીકરો કિસન પણ એના બાપાની ગાદી સંભાળે.

કિસન વલસાડમાં ભણી રહ્યો પછી એને અમદાવાદની કોલેજમાં એડમીશન મળ્યું. બાપાની અધૂરી રહેલી ઇચ્છા-કામના તેને વારસામાં મળી હશે તે ક્રિકેટની રમતમાં રસ તો હતો જ. અમદાવાદમાં એને અનુકૂળ વાતાવરણ મળ્યું. ભણવાની સાથે રમતગમતમાં હિસ્સો લેવા લાગ્યો. ક્રિકેટ ટુર્નામેંટમાં આંતરકોલેજ સ્પર્ધામાં ભાગ લેવા લાગ્યો. ક્રિકેટ ટીમનો કેપ્ટન બન્યો.

અમદાવાદમાં તેણે MBA ની Exam પાસ કરી વલસાડ આવ્યો. રમણલાલે દીકરાના ગ્રેજ્યુએશનની ખુશાલીમાં પાર્ટી આપી. તેમના પરિવારમાં કિસન સૌ પ્રથમ IBM થયો હતો. સૌ એવી આશા વ્યક્ત કરતા રહ્યા કે દીકરો હવે રમણલાલનો ભાર ઉતારી દેશે. રમણલાલ ખુશ હતા કે દીકરો બાપની ગાદી સંભાળી લેશે. દીકરાનો રાજ્યાભિષેક જેમ બને તેમ જલદી કરી નિવૃત્ત થવું હતું રમણલાલને.

માબાપની વાતો સાંભળી કિસન મૂંઝાયો. માબાપના ઉત્સાહને તોડી નાંખવાનો ઇરાદો ન હતો પણ સાથે સાથે એનો ઇરાદો પાક્કો હતો કે અમદાવાદમાં ઓફિસ લઈ સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કરવો. એના ધંધાને માટે અમદાવાદમાં વિશાળ સ્કોપ હતો. માતાપિતાની સાથે બેસીને સ્પષ્ટતા કરી લેવી જરૂરી લાગી. મનોમંથન ચાલતું હતું મનમાં વલોવાયા કરતો હતો કે કેવી રીતે બાપા પાસે ખુલાસો કરી લઉં પણ સ્પષ્ટ કહ્યા વિના છૂટકો વિના ન હતો. રમણલાલને ઘેરો આઘાત તો લાગ્યો કે દીકરા ખાતર તો આટલો મોટો પથારો કરી બેઠો છું. દીકરો ધંધો ન સંભાળી લે તો પોતાની બધી મહેનત પર પાણી ફરી વળે.

રમણલાલને એના પિતાએ સ્વતંત્ર રીતે વિચારવાની તક આપી જ ન હતી પણ રમણલાલે તો દીકરાને પૂરેપૂરી છૂટ આપી હતી. એની ઇચ્છા મુજબ એને અમદાવાદ ભણવા મોકલ્યો. દીકરાને સલાહસૂચનો પણ આપી ન હતી. ખોટો નિર્ણય લેશે તો એ ભૂલમાંથી જ એ કંઈક શીખશે. હવે રમણલાલની મૂંઝવણ વધી ગઈ. દીકરાએ પોતે જ નિર્ણય લઈ મનપસંદ કારકિર્દી ઘડવાની હતી. એને સ્વતંત્રતા આપવી પડે તો જ એની બધી શક્તિ, બધું સત્ત્વ કામ લગાડી શકે અને પોતાના ક્ષેત્રમાં ઝળકી ઊઠે.

પોતે એક આજ્ઞાંકિત પુત્ર તરીકે પોતાની મનોકામના મનમાં ધરબી દીધી હતી. દીકરાને એવું કરવાની ફરજ પાડી શકાય નહીં. એને એના શોખને સાર્થક કરવા તક આપવી જ પડે. એક બાપ તરીકે એના નિર્ણયને વધાવી લઈ પ્રોત્સાહન આપવું જ પડે.

દીકરો પોતાના ધંધામાં બેસી જાય, એવા સોનેરી સ્વપ્નાઓ

સજાવ્યા જરૂર હતા પણ દીકરાએ પોતે સ્વતંત્ર ધંધાના સ્વપ્નાઓ સજાવ્યા હશે. વલસાડ જેવા ગામમાં સ્ટોરમાં એની પ્રગતિ લીમીટેડ થઈ જશે. જ્યારે અમદાવાદ જેવા શહેરમાં એને વિકસવા માટેની વિપુલ તકો મળી રહેશે.

પોતાના પિતાના શબ્દો યાદ આવ્યા કે ક્રિકેટને રવાડે ચડીશ તો ભીખ માંગીશ. ક્યાંય ભટકવા જવાનું નથી. બે ચારનું નામ થાય. બીજા બધા હવાતિયા મારે. પિતાની વાત ત્યારે ય તેમને ગમી ન હતી. પિતાની લાગણી દુભાય નહીં તે માટે એમણે પિતાની આજ્ઞા માની લઈ ધંધો સ્વીકારી લીધો. પિતાના બોલ ઉઠાવ્યા હોત તો તેઓ દુઃખી દુઃખી થઈ જાત. એમની ભીતરમાં એમનો શોખ થીજી ગયો. ઉદાસી અનુભવતા રહ્યા પણ ક્યારેય પિતાને જણાવ્યા દીધું નહીં. આદર્શવાદનો એ જમાનો હતો.

પિતાની આમન્યા રાખવા પોતાની ખુશીઓનું બલિદાન આપતા દીકરો અચકાયો નહીં. ધંધો વિકસાવ્યો, ખૂબ કમાયા, છતાં મનમાં વસવસો તો રહી જ ગયો કે પોતાની રીતે પોતાનું જીવન જીવી શક્યા નહીં. આજ્ઞાંકિત બનવા જતાં પોતાનું સ્વત્વ ગુમાવી દીધું. દુનિયાની દૃષ્ટિએ સફળ વેપારી તરીકે નામના કાઢી પણ અંતરમાં અસંતોષ ધખતો રહ્યો.

લોહી પસીનો એક કરી જમાવેલો કારોબાર હવે કોણ સંભાળશે ? દીકરાને દુઃખી થવા દેવો નથી. દીકરાની ઇચ્છા પણ બાપને દુઃખી કરવાની નથી. બાપાની ઇચ્છાને અવગણીને એમને આઘાત આપવાનું પસંદ નથી પણ પોતાના જીવતરનો સવાલ છે. કિસને કહી દીધું કે જો આપ નારાજ થતા હશો તો મારી ફરજ સમજી આપની આજ્ઞા માથે ચડાવી લઈશ પણ મનથી તો દુઃખી જ રહીશ.

રમણલાલે પોતાની જાતને સંભાળી લીધી. કિસન સાથે પેટ છૂટી વાત કરી. તું મારો એકનો એક દીકરો છે. અમારો જમાનો બદલાઈ ગયો છે. મારે તને દુઃખી જોવો નથી. તારી મરજી તે અમારી મરજી. ઇશ્વર આપણો સૌથી મોટો પિતા છે. એ જે સૂઝાડે, તારો અંતરાત્મા

જે સૂઝાડે તે પ્રમાણે નિર્ણય લેવાની તને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપીએ છીએ.

તારી રૂચિ-પસંદગી પ્રમાણે ધંધો કરીશ તો તારું અસ્તિત્વ શતદલની જેમ પૂર્ણપણે ખીલી ઉઠશે. જીવનની એકેએક પળ સુંદર રીતે માણી શકશે. દીકરાનું સુખ એ અમારું સુખ છે.

હું અને તારી મમ્મી તને સુખી જોવા જ ઇચ્છીએ છીએ. તારી લાઇન પ્રોગ્રેસીવ છે, તું ધનના ઢગલા કમાઈશ. તને ઉદાસીનતા નહીં વર્તાય. તારા જીવનમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહે એ જ અમારી મનોકામના હોઈ શકે.



ફરજનું ભાન

પતિ પત્ની વચ્ચે આજે ખરેખરની જામી ગઈ. આમ તો સુનયના શાંત, સમજુ ગૃહિણી છે. પતિની સાથે એ ક્યારેય વાદવિવાદમાં ઉતરતી નથી. વાદવિવાદ એના સ્વભાવમાં જ નથી. પતિની સાથે સમજદારીથી જીવે છે. પણ આજે એણે મોઢું ખોલવું પડે તેમ છે. ક્યારે, વાતને કેવી રીતે મૂકવી એની કળા તેની પાસે છે. પતિ સુકેતુ જમી રહ્યો, પોતે પાનબીડી બનાવીને આપી. હીંચકે બેઠા, પછી વાત ઉખેળી.

આજે વસંતભાભી રસ્તામાં મળ્યા હતા. કંઈક મૂંઝાયેલા જણાતા હતા. મેં એમને આગ્રહ કર્યો કે ખુલાસાવાર વાત કરો. તેઓ આર્થિક ભીંસમાં છે. હમણાં એમનો ધંધો મંદો ચાલે છે. નાણાની જોગવાઈ નથી. દીકરી સોનલના લગ્ન લેવાયા છે. સારું સાસરું મળ્યું છે તો વેવાઈને સાચવી લેવા તો પડે જ. મેં પચાસ હજાર સુધીની રકમ થઈ શકશે એવી બાંહેધરી આપી છે. સુકેતુ ઉકળી ઊઠ્યો. શું સમજે છે તું તારા મનમાં. હું તો ખડુસ કુમારભાઈને મળવા રાજી નથી. એને ત્યાં લગ્નમાં હાજરી આપવા પણ માંગતો નથી. પચાસ હજાર કંઈ નાની સૂની રકમ નથી કે ઝાડ પરથી તોડીને આપી દેવાય.

પાંચ વરસ પહેલાં રૂ. પાંચ હજાર લઈ ગયો હતો તો દર મહિને હજાર હજાર આપીને માંડ પૂરા કર્યા હતા. સુનયના કહે, આપી તો દીધા હતા ને! એમની દાનત પૈસા પાછા ન વાળવાની નથી.

સુકેતુ ભડક્યો, તને શું ખબર? ભાઈના ભાગ પડ્યા ત્યારે પિતાએ એને વધુ રકમ આપી દીધી તો યે હું કંઈ બોલ્યો ન હતો. હવે એ બચરવાળ છે તો એણે વેત કરવો જોઈતો હતો. દીકરી પરણાવવી પડશે એનું ભાન ન હતું? એમને એમની જવાબદારી ન સમજાઈ તો આપણે શું લેવાદેવા?

ધાર કે કાલે મને કંઈ થાય અને તને પૈસાની જરૂર પડશે તો શું એ

લુખ્ખો તને મદદ કરવા આવશે ખરો? વેવલા થવાની જરૂર નથી. વ્યવહારિક બનવું જોઈએ.

સુનયનાની વાણીમાં ભીનાશ ભળી હતી. એને મન જેઠની દીકરી એટલે પોતાની દીકરી, પરિવારની દીકરી પરણે છે. આજે મોટા ભાઈની આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી. કુટુંબની આબરૂ ઉઘાડી પડે. એક સ્ત્રી જ અન્ય સ્ત્રીની વેદના જાણી શકે. આપણને ભગવાને ઘણું ઘણું આપ્યું છે. થોડું ઘસાયા તો શો ફરક પડવાનો છે? વખતના ગાણા વખતે જ ગવાય. લગ્નના ગાણાં લગ્ન વખતે જ ગવાય. અવસર આવ્યો છે તો ઉકેલવો તો પડે જ.

સુકેતુ જરા નમતું મૂકવા તૈયાર ન હતો. સો વાતની એક વાત. મારી પાસે પૈસા નથી. હું પૈસા આપવાનો નથી.

પતિની જીદને સારી રીતે જાણતી હતી સુનયના. વધુ દલીલ કરવામાં સાર નથી. સંકુચિત મનના પતિ સાથે વિશેષ દલીલબાજી કરવાનો કોઈ અર્થ નથી. ભડભડ કરતો સુકેતુ આવજો કહ્યા વિના ઓફિસ જવા નીકળી ગયો.

આજે કોણ જાણે કેવો દિવસ ઊગ્યો હતો? ઘરેથી ઓફિસે આવ્યો ત્યાં ઓફિસનો પટાવાળો મોહન રૂ. દસ હજારની માંગણી કરતો કાગળ લઈ આવી ઊભો એની કેબીનમાં. સુકેતુએ ત્રાડ પાડી. શું માંડી બેઠા છો, બધા. અહીં પૈસાનું ઝાડ ઊગ્યું છે. નથી આપવા કોઈને પૈસા. મોહન કહે સાહેબ મારે ભીખના પૈસા જોઈતા નથી. મારા હકના જોઈએ છે. મારા પ્રોવીડન્ટ ફન્ડમાંથી રકમ આપો. પણ રકમ તો જોઈશે જ. મારી બેનની દીકરી ભાણીના લગ્ન છે. મોસાળું કરવું જ પડે. બહેનની પરિસ્થિતિ સાધારણ છે. બનેલી દારૂડિયો છે. બહેને ભણાવીને ઉછેરીને મોટો કર્યો છે. એનો ઉપકાર ન ભૂલાય. આંગણે પ્રસંગ આવી ઊભો હોય તો ઉકેલવો તો પડે જ.

સુકેતુ બબડ્યો. બાપ થઈને જવાબદારીનું ભાન નથી. એવા દારૂડિયાને માટે પૈસા વેડફી નાંખશે, કાલે તારા બચ્ચાને કેવી રીતે ભણાવીશ.

મોહન ભડક્યો, સાહેબ એ મારો પ્રશ્ન છે. મારી બહેનની ઇજાતનો સવાલ છે. એના વરના લેખાજોખા કરવાનો આ સમય નથી. મારે મારી ફરજ બજાવવાની છે. બસ એટલું જાણું. ગમે તેટલું મારું તારું કરીએ, પણ લોહીના સંબંધોમાં ગણતરી કામ ના લાગે. સાહેબ બે હાથ જોડું છું. મારો પ્રસંગ ના બગાડશો.

સુકેતુ સ્તબ્ધ બની ગયો. મોહન જેવો નાનો માણસ, કેવું કેવું શીખવી ગયો? એનું હૃદય કેટલું વિશાળ અને ઉદાર છે. દારૂ ને જુગારમાં પૈસો વેડફી નાંખનાર બનેલી ઉપર નફરત કરવાને બદલે ફરજનું ભાન જાળવી જાણું છે. આર્થિક પરિસ્થિતિ નબળી હોવા છતાં. જ્યારે મારા ભાઈ ભાભીએ મને ભણાવ્યો, સુનયના જેવી છોકરી સાથે પરણાવી, મારો ઘરસંસાર માંડી આપ્યો.

બાપાની મિલકતના ભાગલા પાડ્યા પછી યે એણે મારી સારસંભાળ લીધી છે. મારા સંતાનોને પોતાના સંતાનવત ઉછેર્યા છે એ ઉપકાર હું ભૂલી ગયો. એક નાનો અમથો માણસ આજે એને સંસારનો મોટો પાઠ ભણાવી ગયો. એના અંતરની સંકુચિતતાને હલબલાવી ગયો, ફરજનું ભાન કરાવી ગયો.

સુકેતુએ રૂપિયા પચાસ હજારનો ચેક લખ્યો, ગાડી બહાર કાઢી, હાંકી મૂકી ભાઈના ઘરભણી. દીકરી સમી ભત્રીજાના કન્યાદાનનો લહાવો લેવા.



વલ્લભ કપાતર

પુષ્ટિમાર્ગીય પરિવારમાં જન્મ્યા વલ્લભભાઈ. શ્રીનાથજીની બાર મહિના પૂનમ ભરી. ચંપારણ્યમાં ઝારીજ ભરી. અનેક બાધા માનતા પછી કરસનદાસને ત્યાં પુત્ર જન્મ થયો. વાંઝિયામેણું ભાંગ્યું. મહાપ્રભુજી વલ્લભાચાર્યની કૃપાથી ઘરે પારણું બંધાયું તેથી કરસનદાસે દીકરાનું નામ પાડ્યું વલ્લભ. લાલો, લાલો કરી લાડકોડ લડાવે માતાપિતા. ઘરમાં મરજાદી વાતાવરણ. સવારે વલ્લભને જગાડી કેસરિયું દૂધ પાય પછી મા લાલાની સેવા કરવા બેસે. લાલાને ધરાવેલો બધો ભોગ મા વલ્લભને પ્રસાદ રૂપે આપે. મગજની લાડુડી, મઠડી ને મોહનથાળ. પાનની બીડી.

નાનો વલ્લભ બંડી ધોતી પહેરી બાલમુકુંદની સેવા અપરસમાં કરે. ચા-કોફી, પીવાના નહીં. પાન સોપારી ખાવાની ટેવ નહીં. બહારનું આચરકુચર ખાવાનું નહીં. જય શ્રી વલ્લભ બોલે પછી જ મોઢામાં પાણી કે ખાવાનું મૂકે. ભણવામાં જીવ નહીં. માબાપની સેવા, બાલકૃષ્ણની સેવા કરે. કીર્તન ગાય. હવેલીમાં દર્શન કરવા જાય. પિતા કરસનદાસે પુષ્ટિ સાહિત્ય વસાવેલું. સાથે વિવેકાનંદ, રામકૃષ્ણ પરમહંસ અને ગાંધીજીના પુસ્તકો હોય. વલ્લભને આ બધા પુસ્તકો વાંચવાની ટેવ પડી. નિશાળના શિક્ષણમાં ખાસ રસ નહીં. ચારિત્ર્ય શુદ્ધિના આચાર ઉચ્ચ. પિતા કરસનદાસનું સાદું પણ કરકસરિયું જીવન. ઘરમાં પંખો માંડમાંડ ચલાવે ત્યાં એસીની વાત કેવી. ફળિયામાં ખાટલો ઢાળીને સૂએ. મચ્છર ન કરડે એટલે માથે ફાળિયું ઓઢી સૂઈ જાય. સવારે વહેલો ઊઠી કૂવાને થાળે નાહી લે પછી પૂજાપાઠ. કસરત કરે. શરીરનું ધ્યાન રાખે, કાઢો પીએ તેથી નરવા રહેવાય. સોડશગ્રંથ વાંચે મોઢે. પિતા આદર્શવાદી નીતિમત્તાની વાતો કરે.

પિતા કરસનદાસ ધંધો કરે, નીતિ નિયમથી, કહે કે નીતિથી રળો.

રીતિથી રહો. દીકરો વલ્લભ મેટ્રીક થયો. કોલેજમાં જાય તો વંઠી જાય. ખરાબ સોબતે ચડી જવાય. બાપાની દુકાનને ગલ્લે બેસી ગયો. બાપા જાતે હિસાબ લખે. ચોપડા ચોખ્ખા ચટ. ઇન્કમેટેક્સ ભરે. બાપા માંદા પડ્યા, પથારીવશ થયા. હવે દુકાનનો વહીવટ વલ્લભના હાથમાં આવ્યો. બાપાનો લોભિયો અને કરકસરિયો સ્વભાવ વારસામાં મળ્યો હતો. એમાં ઇન્કમેટેક્સ કન્સલટન્ટને પૂછ્યું કે આટલો બધો ટેક્સ સરકારને ભરાતો હશે. તેણે અનેક રસ્તાઓ બતાવ્યા, ટેક્સ બચાવવાના. નાના નાના અનેક ખાતાઓ ખોલ્યા. અનેક કંપનીઓ ખોલી. બેવડા ચોપડા રાખ્યા. સાલી સરકાર ચોર છે તો આપણે કંઈ ઝાડ પર પૈસા નથી ઉગાડતા. પસીનો પાડી ધંધો કરીએ છીએ. એમણે ટ્રસ્ટ બનાવ્યું. ટ્રસ્ટને ચેક આપે. ઇન્કમ ટેક્સનો લાભ લેવાનો, બે નંબરના પૈસા કાઢી લેવાના. ઘરના ડાકલા ને ઘરના ભૂત. આમે ય સ્કુટીની કાઢીને સરકારી નોકરો દર વર્ષે પૈસાની ખાચકી લઈ જ જાય છે. તો શા માટે ટેક્સ ન બચાવવો? બાપા તો નર્ચા ભગવાનના માણસ હતા. ભોટ હતા, મૂરખ હતા. ધંધો કરવો હોય તો ઊંચું નીચું કરવું જ પડે ને!

બે નંબરનો પૈસો વધતો ચાલ્યો, ગરીબની ખેતરની જમીન, ખોરડાઓ વેચાતા લઈ લે. જમીન જાગીર વધારતો ચાલ્યો. બાપા ટપોરે, અલ્યા, આટલી બધી નોટોથી તિજોરી ઉભરાય છે. દાન ધરમ કરો - આટલો પૈસો આવે છે ક્યાંથી? વલ્લભ બાપાને દબડાવી દે, ડોસા ચૂપ મરી રો. તમારે શી પંચાત. તમારા દવાદારૂ થાય છે ને! વહુ બે ટંક તમારું ભાણું સાચવે છે ને! બાપાની મિલકતમાં પોતાનો સળંગ ભાગ છે. માબાપ પાસેથી સહી કરાવી લીધી. ઘરબાર, દુકાન બધું પોતાના નામે ચડાવી લીધું. વલ્લભ બહુ ભણ્યો ન હતો, પણ એનું બે નંબરનું ગણિત પાકું હતું. મકાનો વસાવ્યા અને ભાડેથી આપ્યા, નામ ફેરવી આપવા માટે ૩૫ ટકા પડાવે. અને કરોડો કમાઈ લે. આવું બધું ન કરીએ તો ભેળું થાય ક્યાંથી. દુનિયા ઝૂકતી હૈ, ઝૂકાનેવાલા ચાહિયે.

સાંજે સત્સંગમાં જાય, ભજન કરે. પ્રસાદ ધરાવે, સસ્તો કોપરા ને સાકરનો. ડ્રાયફ્રુટનો થોડો ધરાવાય? એકાદશી ઉપવાસ કરે યે ખરો. ફરાળમાં સામાનો મોરિયો. વલ્લભને નાદ લાગ્યો, પૈસો મારો પરમેશ્વર. પહેલાં મારા સંતાનો પછી બાલગોપાલનો વારો. કરસન બાપાના ઘણા સગા મિત્રો એમને ત્યાં થાપણ મૂકી ગયા હતા. માંગવા આવ્યા ત્યારે કહી દીધું, જાઓ ઉપર બાપા પાસે માંગવા. બાપા કંઈ લખીને ગયા નથી. કાગળિયા જાતે ફાડી નાંખ્યા. ભલે માંડે કોર્ટકચેરી. કોઈના શેર પચાવી પાડ્યા. વિધવાઓની દયા ન ખાય, થાપણ ઓળવી નાંખી.

મુખમાં રામ, બગલમાં છૂરી. શ્રી વલ્લભ વલ્લભ - જય શ્રી કૃષ્ણ કરતો જાય. હાથમાં માળા ફેરવતો જાય. જાણે મોટો ભગત બગભગત. મંદિર માટે, નિશાળ માટે ફાળો ઉઘરાવાય, કહેશે લખો આપણે નામે અગિયાર લાખ. હાર તોરા પહેરી લે. ઉઘરાણી કરવા આવે તો બેશરમ બની કહી દે, મોટી રકમ જાહેર કરું તો બીજા લોકો મારા અગિયારની સામે દસ, પાંચ લખાવે. નહીં તો મારા બેટા, એકાવન હજાર આપી દેત. મારા લીધે તો આટલી રકમ ભેગી થાય છે. પોતે ઉદાર છે એવી છાપ પાડે. સાફ કહી દે જુઓ હું છું ગરીબ માણસ. ધોતી પોતડીવાળો. આપણે તો સમાજની સેવા કરવા બેઠા છીએ. બધા મંડાળો રકમ મંડાવવા આવે, કેટલાને આપું? આ રીતે સમાજને સારો ફાળો એકઠો કરાવી આપું છું. એ પણ પુણ્યનું કામ છે ને!

વલ્લભને માઈક મળે પછી જલદી છોડે શાનો? લોકોને સદાચાર, ન્યાય, નીતિની, ચારિત્ર્યની વાતો કરે. કેરેક્ટર ઇઝ લોસ્ટ, એવરીથિંગ ઇઝ લોસ્ટ. પોતે પત્નીને વફાદાર છે, કુટુંબને વફાદાર છે. સમાજને વફાદાર છે. નિશાળેથી નીસરી જવું પાસરું ઘેર. આડોઅવળો થતો નથી. (ક્યાંથી થાય, બહાર જાય તો પૈસા પડે) ઘડિયાળને કાંટે કામ કરે છે. ગાંધીજી વિનોબાના સાદાઈના દાખલા આપે. ગામ લોક ધીરે ધીરે એની લબાડી સમજી ગયા. કે આને તો હાથીના દાંત છે. ચાવવાના જુદા, દેખાડવાના જુદા. લગ્ન થયા, પત્ની જુવાન હતી, ક્યારે આગ્રહ

કરતી, સીનેમાની શોખીન હતી. વલ્લભ ના પાડી દે. એવા શોખ આપણને ન પોષાય. ઘરમાં બેસી ભજન ગાઓ. સાંભળો. માબાપની સેવા કરો. પુણ્ય મળશે. પોતાની જાતને સાત્ત્વિક ગણાવે. કહેવાનું કંઈ, કરવાનું કંઈ. ખુદ કનૈયો કેટલી લીલા કરી ગયો. આપણે એના ભગત, ચાર ચાસણીએ ચડીએ એવા.

વલ્લભને તીરથ કરતાં તેપન થયા,
જપમાળાના નાકા ગયા.

એને બ્રહ્મજ્ઞાન થયું હતું, પૈસા કેમ ભેગા કરવા, ભલે કાળું ધોળું કરવું પડે. બેરી ચેતવે, બાપા યે ટપારતા. વલ્લભ ક્યાં કોઈનું સાંભળે તેમ હતો. લગની લાગી હતી પ્રભુ નામની, એના કરતાં યે વધુ લગની લાગી હતી નાણાની. કહે છે ચોર હોય ત્યાં લૂંટારા ભૂખે ન મરે. એના જ ઘરમાં લૂંટારો પાક્યો એનો દીકરો. દીકરો પાકો શયતાન નીકળ્યો, બાપાને પાઠ ભણાવે તેવો. દીકરો ઠોઠ, નિશાળમાં પૈસા આપી આપી પાસ કરાવી ઉપલા વર્ગમાં ચડાવ્યો. કોલેજમાં એડમીશન અપાવ્યું પૈસા આપીને. અને ઢ દીકરાને સર્ટીફિકેટ અપાવ્યું પૈસા ઉલાળીને.

ઘરમાં મરજાદ, બહારનું ખાવાનું આવે નહીં. દીકરો રાહુલ ઉસ્તાદ નીકળ્યો. હોટલમાં જમી આવે. પેટ ભરેલું હોય, ઘરે આવી કહે, આજે શનિવારનો ઉપવાસ છે. કેસર બદામનું દૂધ પી લે. પીકનીક પર જવું હોય, બહાનું કાઢે, દ્વારકા દર્શન કરવા જવું છે. બાપા પાસે ખોટા ખોટા બહાના કાઢી પૈસા પડાવે. બાપા ન આપે તો ત્રાગું કરે. ન્યાતમાં પૈસા આપો છો. ઘરના છોકરા ઘંટી ચાટે ને પડોશીને આટો. રીતસર બાપાને ધમકી આપે. ઇન્કમ ટેક્સમાં જણાવી દઈશ. રેડ પડાવીશ. કેટલી બે નંબરની નોટો છે, જણાવી દઈશ. ઘરની આબરૂ ઘરમાં જળવાય જાય, બાપા મૂંગે મોઢે દીકરો માંગે એટલી રકમ પધરાવી દે. બાપથી બેટો સવાયો નીકળ્યો.

રાહુલ બાપાને બ્લેકમેઇલ કરી પૈસા પડાવી લે. ઓફિસમાં કામ કરતી ક્રિશ્ચીયન છોકરી માર્ગારેટની ઉપર આંખ મારે. વલ્લભે ડાંટી આપી તો બારોબાર પરણીને ઘરમાં લઈ આવ્યો. પેલીના નખરા ઘરમાં

વધતા ચાલ્યા. સાંજ પડે બંને જણા બોટલ ખોલીને બેસે. નોન વેજ મંગાવે. ઘરમાં રાંધવાની છૂટ ન મળે. વલ્લભથી ડાયનીંગ ટેબલ પર બેસાય નહીં. મહારાજ એમના બંનેનું ભાણું એમની રૂમમાં પહોંચાડી દે. દીકરો વહુ વધેલું ખાવાનું, ફીઝમાં મૂકે. ફીઝમાં ઠાકોરજીને ધરાવવાનું દૂધ હોય, ડ્રાયફ્રુટ હોય, ફ્રુટ હોય. વલ્લભે ફીઝમાં મૂકવાની ના પાડી તો મોટું ફીઝ લઈ આવ્યો, રસોડાની બહાર પેસેજમાં મૂકી દીધું. ભલે ચાલવામાં અગવડ પડે. આડે લાકડે આડો વહેર. શેરને માથે સવા શેર.

વલ્લભને હવે ધંધામાંથી નિવૃત્ત થઈ જવું પડ્યું. દીકરો આડાઅવળા ધંધા કરે. ડ્રગ્સનો ધંધો કરે, પકડાય. પૈસાની રેલમછેલ હતી ઘરમાં પણ સુખ શાંતિ ન હતા. કદાચ કરસનબાપા સ્વર્ગમાં બેઠા યે નિસાસા નાંખતા હશે કે દીકરો ભગવાને આપ્યો પણ કપાતર આપ્યો. કયા ભવના વેરી હશે, બધા, તે મારા જ વંશમાં આવા કુળનાશક પાક્યા. મેં તો ચારિત્ર્યશુદ્ધિ જાળવી હતી. ક્યારેય પૈસાનો સંઘરો કર્યો ન હતો. દીવા પાછળ અંધારું તે આનું નામ. આના કરતા વાંઝિયા હોત તો સારું થાત, કુળનું નામ તો ન બોળાત. આવા દીકરાને દીકરા કહેવાય કે દીપડા?

વલ્લભની પત્ની હયાત નથી. વલ્લભ ખાટલે પડ્યો પડ્યો રીબાય છે. લોકો કહે છે કે બહુ બધાના નિસાસા લીધા છે તે હવે ભોગવે. કોઈ એને પડખે નથી. હોસ્પિટલમાં એકલો પડ્યો છે. સ્પેશીયલ રૂમ - ICUમાં - ડોક્ટરે એને વેન્ટીલેટર પર રાખ્યો. દીકરા રાહુલે ડોક્ટરને લખી આપ્યું, વેન્ટીલેટર કાઢી નાંખો - ડોસાને હવે જીવાડવાનું કામ નથી. ખાલી ફોગટ હોસ્પિટલનું બીલ શા માટે ચડાવવું?

બાપને થોડી ખબર હતી કે દીકરો એની લાઇફ સપોર્ટીંગ સીસ્ટમ કાઢી નાંખશે. એને મોહમાયા વળગી હતી. વીલ બનાવીને સમાજને ડોનેશન આપવાનું યે સૂઝ્યું નહીં. જીવતર ભરની કાળાધોળાં કરેલી કરેલી કમાણી એળે ગઈ. ન ખાધું કે ન ખવરાવ્યું હવે શું?

સંસ્કાર વારસો

ગામની હવેલીમાં અષ્ટ સમાના દર્શન થાય. કરતાલ, મંજરા વાગે, ગોપીનાથ શાસ્ત્રી હારમોનિયમ વગાડે. કિર્તન કરે. હવેલી કિર્તનના તેઓ મહારથી હતા. ફાગણના રસિયા એવી રસમય રીતે ગાય કે લોકોના હૈયા હિલોળે ચડે. પગ નાચવા લાગે. તેઓ પ્રતિષ્ઠિત સંગીતજ્ઞ હતા, શાસ્ત્રીય સંગીતમાં નિપૂણ હતા. કંઠનું માધુર્ય એવું કે લોકો ઝૂમી ઊઠે, એમની સ્વર લહરીમાં લોકો તણાઈ જતા કે ભૈરવી ગવાય ત્યારે લોકોને ભાન થાય કે સવારના ચાર વાગી ગયા. લોકો સ્થળ સમયનું ભાન ભૂલી જતા.

ગોપીનાથ શાસ્ત્રીની પત્ની કમલા, પતિભક્ત. જીવનભર પતિની સાધનામાં સહકાર આપ્યો, ચૂપચાપ. પતિ કહે એ પહેલાં એમની જરૂરિયાતો પૂરી કરાતી. દસ વર્ષની નાની ઉંમરમાં પરણાવી દીધી, સોળ વર્ષે આણું વાળીને સાસરે આવી. સત્તરમે વર્ષે એક દીકરા ધ્રુવની મા બની ગઈ. ઘર ભર્યું ભર્યું થઈ ગયું. બાપની ઇચ્છા હતી કે દીકરો પોતાના જેવો સંગીતજ્ઞ બને, પોતાના બાપાની ઇચ્છા પોતે પૂરી કરી હતી તેમ. દીકરાને પરિવારનો સંગીતનો વારસો આપી જવો હતો. પણ કમલાનો આગ્રહ હતો કે આજના જમાનામાં સંગીત જીવન નિર્વાહનું સાધન ન બની શકે. ગોપીનાથ સંગીતનું શિક્ષણ આપતા. કોઈ પૈસા ન લેતા. વિદ્યા વેચાય નહીં. વહેંચાય. ફક્ત ગુરુપૂર્ણિમાના દિવસે ગુરુદક્ષિણા સ્વીકારતા. એમના ઘણા શિષ્યો સંગીતકલામાં નિપૂણ બન્યા હતા. કામધંધે લાગી પૈસા કમાયા હતા. ગુરુ પ્રત્યે આદરભાવ વ્યક્ત કરતા. પ્રણામ કરવા આવતા, દક્ષિણારૂપે કંઈ ને કંઈ આપી જતા. ગોપીનાથને અયાચક વ્રત હતું. ભગવાન ઉપર શ્રદ્ધા એમનો ઘરસંસાર નભી જતો. ગોપીનાથનો એક શિષ્ય નિરંજન હતો - એ ગોપીનાથના દીકરા ધ્રુવની સાથે ભણતો. ધ્રુવ અને નિરંજન

બંને સંગીત અને ગણિત અને સાયન્સમાં નિપૂણ હતા. સારા માર્ક્સ લાવ્યા. નિરંજન મેડીકલમાં લાઇન લઈ આગળ અભ્યાસ કરવા માંગતો હતો. ગોપીનાથની કમાણી એટલી બધી ન હતી કે ધ્રુવને ડોક્ટર બનાવવાનો ખર્ચ એને પરવડી શકે. નિરંજનના પિતાએ એની જવાબદારી ઉઠાવી લીધી કે હું માનીશ કે મારે બે દીકરા છે. મારા દીકરાને સારી સોબત મળશે.

અને નિરંજન સાથે ધ્રુવ મુંબઈ આવ્યો, હોસ્ટેલમાં સાથે રહ્યા, રૂમ પાર્ટનર તરીકે. ક્યારેક રવિવારે સંગીતનો જલસો કરી લેતા. પણ એક લક્ષ્ય હતું, ડોક્ટર બનવાનું. તેથી સંગીતને વિસારે પાડીને બંને અભ્યાસમાં મચી પડ્યા. ડોક્ટર બન્યા. નિરંજનના પિતા પાસે પૈસો, મુંબઈમાં હોસ્પિટલ ખોલી આપી. નિરંજનની પ્રેક્ટીસ ધૂમ ચાલી. ધ્રુવને NRI મેડીકલ સ્ટુડન્ટ માધવી સાથે પરિચય થયો. માધવીને લઈ પિતા પાસે આશીર્વાદ માંગવા આવ્યો. પતિ પત્નીએ રાજીખુશીથી આશીર્વાદ આપ્યા, બંને અમેરિકા ગયા, ત્યાંની પરીક્ષાઓ પસાર કરી, મેડીકલ પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી.

ધ્રુવ અને માધવીનો સંસાર સુખી હતો. એને એક પુત્ર પાર્થ અને પુત્રી માર્ગી હતા. ધ્રુવ વારેવારે આગ્રહ કરી માતા પિતાને અમેરિકા તેડાવતો. પણ માતા કમલા બિમાર રહેતી. પથારીવશ હતી. પ્લેનની મુસાફરી કરવા જેટલી તાકાત ન હતી. ધ્રુવ એને સ્કાઇપ પર પૌત્ર, પૌત્રી સાથે વાત કરાવતો. કમલા ખુશ થતી. અમેરિકા માતાને બોલાવવાની ઇચ્છા પૂરી ન થઈ. પત્ની કમલાના અવસાન પછી ગોપીનાથ એકલા અટૂલા પડી ગયા. હવે ટ્યુશન પર જઈ શકાતું નથી. માંડ માંડ હવેલી સુધી પહોંચી શકાય છે. ખાવાની તકલીફ પડે છે. પત્ની ગયા પછી પરવશ બની ગયા. પાર્થ અને માર્ગી દાદાને આગ્રહ કરે તમે આવો, અમેરિકા. અને જોગ થઈ ગયો. નિરંજનના પિતા પોતાનો મિત્ર અમેરિકા જઈ રહ્યો હતો, તેના સંગાથે ગોપીનાથ અમેરિકા પહોંચી શક્યા.

ગોપીનાથને લેવા એરપોર્ટ પર દીકરો ધ્રુવ આવ્યો. ઘરે આવ્યા,

પુત્રવધૂ માધવીએ માથે ઓઢી પ્રણામ કર્યા, સદા સુહાગન રહો, આશીર્વાદ આપ્યા, રવિવારનો દિવસ હતો. આજે બધા ઘરમાં હતા. પાછળ બેકયાર્ડમાં ખુરશીઓ મૂકી સૌ બ્રેકફાસ્ટ લેવા બેઠા. લીલીછમ વાડીમાં દૂધી, તુરિયા, પાપડીના વેલા હતા. ટામેટા, મરચા અને રીંગણીના છોડ હતા. ઘરના શાકભાજીનું ઊંધિયું બનાવ્યું માધવીએ. પત્નીના અવસાન પછી ઘણા સમયે વહુના હાથનું સ્વાદિષ્ટ ભોજન ખાવા મળ્યું. દીકરાનું મોટું આલિશાન હાઉસ, એની ઇંડિયન સજાવટ જાણે લાગે જ નહીં કે આ અમેરિકા છે. સંપૂર્ણ ઇંડિયન કલ્ચર. છોકરાઓ વિનયી વિવેકી. દરેકના રૂમ અલગ. છોકરાઓ વારે વારે આવી ખોળામાં બેસે. દાદાજી આર યુ ઓકે. પૌત્ર પૂછે, દાદા ગામમાં એકલા રહેવું કેમ ગમે છે? અહીં કાયમ રહી જાઓ. આપણે ફ્રેન્ડસ. ગોપીનાથ કહે, હું ક્યાં એકલો છું. મારો કનૈયો મારી સાથે છે, અને હાર્મોનિયમ મારું સોબતી. ડર શાનો લાગે?

ગોપીનાથ તો ખુશ ખુશ. લોકો વાતો કરતા કે અમેરિકામાં કોઈ કોઈનું સગું નહીં. દારૂ પીએ ને નોનવેજ ખાય. બૈરા પર પુરુષના ખભે હાથ મૂકી ડાન્સ કરે. છકેલા હોય.

ગોપીનાથની પ્રસન્નતાનો પાર નથી. દીકરા-વહુએ ભારતીય સંસ્કૃતિને ઉજાગર રાખી છે. ઘરમાં મંદિર બનાવી રાધાકૃષ્ણની મૂર્તિ સ્થાપિત કરી છે. ઇંડિયન ફુડ દરરોજ સાંજે બનાવાય છે. છોકરાઓને થાઈ કે ઇટાલિયન ખાવું હોય તો યે ધ્રુવ માટે અને દાદાજી માટે ભાખરી, શાક દાળ ભાત બનાવાય છે. વહુ માધવીના હાથની રસોઈમાં જાણે કમલાના હાથની રસોઈના સ્વાદની લહેજત આવે છે. વહેલી સવારે ઊઠી, સૌ કામે જાય. દાદાજી માટે બપોરનું ખાવાનું ટેબલ પર કે ફીઝમાં મૂકાઈ ગયું હોય. સાંજે ડાયનીંગ ટેબલ પર ત્રિકાળ સંધ્યા કરી આખો પરિવાર સાથે જમવા બેસે. વહુ ઢાંકોઢુંબો કરે, ડોક્ટર દીકરો વાસણો ધોઈ ડીશવોશરમાં મૂકી દે. ઘર કેવું ચોખ્ખું ચણક અને વ્યવસ્થિત છે. ગોપીનાથ વિચારે છે કે દીકરો ઇંડિયામાં રહ્યો હોત તો આટલું થોડું કમાઈ શક્યો હોત. પત્ની કમલાએ જે નિર્ણય લીધો હતો તે સાચો

અને સારો હતો.

અમેરિકામાં વસતા ઇંડિયનોએ સાંસ્કૃતિક, પારીવારિક વારસો જાળવી રાખ્યો છે. દરેક શહેરમાં ઇંડિયન પટેલ ગ્રોસરી સ્ટોર છે. બધું જ મળે છે. શ્રીનાથજી, સિદ્ધિ વિનાયક, માતાજી, તિરૂપતિ બાલાજી, જૈન દેરાસરો - મંદિરોમાં ભાવભક્તિ થાય છે. પૂજાપાઠ થાય છે. એમાં યે સ્વામીનારાયણ મંદિરો તો બેનમૂન છે. ભક્તિ અને સેવાભાવ સાથે જોડાયેલા છે. ડોક્ટરો, વકીલો કે એન્જનીયર હો કે મોટેલના માલિકો બધા સેવા આપવા તત્પર છે. વ્યસન મુક્તિ અને સદાચાર સેવે છે.

હવે જન્માષ્ટમી આવવાની છે. વહુએ મિત્રોને આમંત્રણ આપી દીધું છે. કૃષ્ણજન્મ મહોત્સવ માટે. સાથે દાદાજીના સંગીતનો જલસો ગોઠવ્યો છે. વહુએ રસોઈ બનાવી રાખી છે. ફરાળનું અને બીજું બધું. કોઈ શ્રીખંડ બનાવીને લાવ્યું છે તો કોઈ ફરાળી પેટીસ. નાનકડો પાર્થ બાલગોપાલ બન્યો અને માર્ગી ગોપી. બધાએ સાથે મળી જલસો કર્યો. કૃષ્ણજન્મની વધાઈ થઈ. ગોપીનાથના કિર્તન શરૂ થયા.

દાદાજીના કિર્તનમાં બધા ભાવ તરબોળ થઈ ગયા. પૌત્ર પાર્થ તબલા લઈ આવ્યો. દાદાજીને સાથ પૂરાવવા લાગ્યો. દાદાજીને નવાઈ લાગી કે મારો પૌત્ર અમેરિકામાં રહીને પણ મારો વારસો દીપાવે એવું સુંદર ગાઈ વગાડી શકે છે.

ભલભલા ડોક્ટરો, સર્જનો, એન્જનીયરો બધા ગાવામાં તલ્લીન થઈ ગયા. દીકરી માર્ગી ગિટાર ને વાયોલિન કે પીયાનો શીખી છે. તેણે પણ એની ગાયકીનો લાભ આપ્યો. વાતાવરણ પવિત્ર અને ધન્ય બની ગયું. વહેલી સવારે સૌ છૂટા પડ્યા ત્યારે સૌ ભાવવિભોર હતા. દાદાજીને હગ આપી પગે લાગ્યા. ઘણા બધાએ દાદાજીને request કરી કે અમારા સંતાનો પોપ મ્યુઝીક શીખે છે. તમે અહીં શાસ્ત્રીય સંગીતની તાલીમ આપો.

ઘણા મિત્રોએ આમંત્રણ આપ્યા કે અમારી બર્થ ડે વખતે દાદાજીને સાથે લાવશો. તેઓ અહીં છે તો એમના સંગીતનો લાભ લઈએ.

અહીં સીનીયર સીટીજન ક્લબમાં, fifty five up ક્લબમાં એમના ક્લાસ શરૂ કરાવીએ. દાદાજી જેવા સંગીત ગુરુ ક્યાં મળવાના?

ગોપીનાથની મનોકામના પૂર્ણ થઈ. કમલાની ઇચ્છા દીકરાને ડોક્ટર બનાવવાની હતી, પોતાની ઇચ્છા ધ્રુવને સંગીતજ્ઞ બનાવવાની હતી. અહીં અમારા બંનેની ઇચ્છા પૂરી થઈ છે. પૌત્ર, પૌત્રીએ સંગીતનું શિક્ષણ લીધું છે. ભલે તેને આધુનિકતાનું કલેવર લપેટાયેલું હોય. પણ સંગીતનો અમૂલ્ય ખજાનો તેમણે જાળવી જાણ્યો છે. દાદાજીની આંખમાં પાણી આવી ગયા. બધાએ એમની ગાયકીની કદર કરી જાણી છે.

અને દાદાજી ગોપીનાથે પૌત્ર પાર્થને સંગીત શીખવવાનું શરૂ કર્યું. ‘મન તડપત હરિ દર્શનકો આજ’ સંતોષ થયો- પૌત્રે ખુલ્લા ગળે સાથ પૂરાવ્યો. આજથી નવો સંબંધ શરૂ થયો દાદાજી-પૌત્ર વચ્ચે - ગુરુ શિષ્યનો. આજે સાચી રીતે ગુરુપૂર્ણિમાની ઉજવણી થઈ. દાદાજીએ ધન્યતાની અનુભૂતિ કરી. ગુરુ કરતાં શિષ્ય સવાયો થાય એવા આશીર્વાદ અંતરમાંથી સરી પડ્યા.



માવતર

ડાકોરના અશક્તાશ્રમમાં વસુધાબેનને એમના પડોશી કાંતાબેન મૂકી આવ્યા. છેલ્લા ચાલીસ વર્ષથી અમદાવાદની પોળમાં પાસે પાસે મકાન હતા. વસુધાના પતિ સુરેન્દ્ર અતિ ભલા માણસ હતા. ભાંગ્યાના ભેરુ - આખી સોસાયટીમાં કોઈને કંઈ પણ જરૂરત પડે, વસુધાબેન અને સુરેન્દ્રભાઈ હાજર હોય, લગ્ન પ્રસંગ હોય કે મરણ પ્રસંગ. કોઈ માંદા સાજા હોય વસુધાબેન ટિફિન પહોંચાડે. વસુધાબેનને એક જ દીકરો કુમાર. કુમાર સાતમે મહિને જન્મેલો. ઇનક્યુબેટરમાં રાખીને ઉછેર્યો, ઇન્ફેક્શન લાગી જવાનો ડર. ખૂબ કાળજી લેવાય દીકરાની. સાત ખોટનો દીકરો. પાણી માંગે ત્યાં દૂધ આપે. પતિનું અકાળે અવસાન થયું. વસુધાબેને દીકરાને પેટે પાટા બાંધી ભણાવ્યો. એ મુંબઈ ભણાવા ગયો તે પાછો ક્યારેય અમદાવાદ આવ્યો જ નહીં. વસુધાબેન કાગળ ઉપર કાગળ લખ્યે જાય. દીકરાની ચિંતા કરે. તબિયતનું ધ્યાન રાખજે, બહારનું ખાઈશ નહીં, માંદો પડીશ. વસુધાબેનને ક્યાં ખબર હતી કે દીકરો પરણી ગયો છે અને એક દીકરાનો બાપ બની ગયો છે. આ તો કુમારનો એક ભાઈબંધ કુમારને મળી ગયો હશે તેણે વસુધામાને સંદેશો આપ્યો.

વસુધાબેન કડેઘડે હતા ત્યાં સુધી પોળમાં સહુની સાથે આનંદથી રહેતા. બધાનું કામ ઊભે પગે કરી આપતા. દીકરાની વિરહથી માનું હેયું ઝૂરે - વિંધાય પણ પોતાનું દર્દ એમણે છાતીમાં છૂપાવી દીધું. આંખના આંસુ નયનકટોરીમાં બંધ કરી દીધા. આપણી વ્યથા, અવરને મન કથા. તમારો મારીને ગાલ રાતો રાખતા. લોકો યે સમજતા કે દીકરો ક્યારેય પાછો વળીને માની ખબર કાઢવા આવ્યો નથી. બૈરીનો ગુલામ બની ગયો હશે. વહુને તો એટલું જ જોઈતું હોય.

વસુધા વારેવારે કાગળ લખતી. પડોશીને પોસ્ટ કરવા આપતી

તેથી કાંતાબેનને બધી ખબર. હવે વસુધાની તબિયત લથડવા લાગી હતી. ઊભા થઈ જાતે રસોઈ કરી શકતા નહીં. શારીરિક રોગ કરતાં માનસિક એકલતા એમને નિર્બળ બનાવી રહી હતી. કાંતાબેને એમને સમજાવ્યા કે ડાકોરના વૃદ્ધાશ્રમમાં જઈને રહો, ત્યાં તમારી બધી સગવડો સચવાઈ જશે. બીજા સીનીયર સીટીજનોનો સંગાથ મળશે. એકલતા નહીં લાગે. વસુધાની ઇચ્છા ન હતી પણ હવે તબિયત કહ્યું કરતી ન હતી. લાચારીથી નિર્ણય લેવો પડ્યો. વૃદ્ધાશ્રમમાં કાંતાબેન મૂકી આવ્યા.

અહીં વસુધાને બહુ ફાવી ગયું. બીજી ઘણી બહેનો હતી. સૌને કંઈ ને કંઈ દુઃખ હતું. કાંતાબેને હેયાને સીલ મારી દીધું હતું. હોઠ બંધ. રોદણાં રડવાથી દુઃખ દૂર થવાનું નથી. ધીરે ધીરે તબિયત સુધરવા લાગી. વસુધા રસોડામાં જઈ મદદરૂપ થાય. સાંજની આરતી ટાણે ભજનો ગાય. ભગવાને સરસ કંઠ આપ્યો હતો અને મનમાં ભક્તિભાવ હતો. અહીં એમને ઘણું સારું ગ્રુપ મળી ગયું. સૌની અલગ અલગ કહાણી હતી. કોઈને દીકરા વહુ દુઃખ આપતા હતા. વસુધાને દીકરા વહુ દુઃખ નથી આપતા. દીકરો મળવા આવતો નથી એ જ દુઃખ હતું. આશ્રમના વાતાવરણમાં ઓતપ્રોત થઈ ગઈ વસુધા.

વસુધાને નાણાની ખોટ ન હતી. પતિ પાછળ સારી એવી મિલકત મૂકી ગયા હતા. વ્યાજ એટલું આવતું કે ખર્ચ કાઢ્યા પછી બચત થતી. એને તો ફક્ત દીકરાનું મંગળ ઇચ્છવું હતું. એનો સંસાર સુખી હતો તો એની પાસેથી કોઈ અપેક્ષા ન હતી. હતી એક જ અપેક્ષા, અરમાન, દીકરાના દીકરાનું મોઢું જોવાની. હવે એમને એક જ ફિકર હતી કે પોતાને કંઈ થાય તો બધી સ્થાવર જંગમ મિલકત રોળાઈ ન જાય. એકવાર દીકરો-વહુ મળવા આવે તો બધી F.D.માં એમનું બીજું નામ - નોમીનેશન કરાવી લે.

વસુધાબેને કાગળ લખ્યો. આ છેલ્લીવારનું લખું છે. હું હાર્ટ પેશન્ટ છું. કેટલું જીવીશ એ ખબર નથી. તું આવે તો તારા હકનું તને સુપ્રત કરી દેવું છે.

કોને ખબર કેમ દીકરા કુમારના મનમાં રામ વસ્યા, લાગણી થઈ આવી કે શું? કુમાર બીજા રવિવારે આશ્રમમાં માને મળવા આવ્યો. બીજી બધી બહેનોએ મળીને કુમારને ઠપકો આપ્યો - હવે માને જોવા આવ્યો, મતલબી દીકરો. વારસો લેવાની લાલચમાં દોડી આવ્યો.

કુમાર રડી પડ્યો. પોતાની ભૂલ હતી એ કબૂલ. સાથે સાથે લાચારી હતી. પૈસા જોઈને લલચાઈ ગયો. બૈરીના રૂપથી અંજાઈ ગયો હતો. બૈરીને કંઈ કહેવા જાય તો સંસાર તૂટી જાય. નાદાની હતી. હવે બૈરી ખાટલામાં પડી છે. બિમાર છે. ઘરમાં કોઈ સારવાર કરવાવાળું નથી. ધંધામાં ખોટ ગઈ છે. ઘરમાં કોઈ બાઈ માણસ જોઈએ. જો મા સાથે આવીને રહે તો ઘર સચવાઈ જાય. ધંધામાં તો કાલે ઊંચા આવી જવાશે. માનો સહકાર મળી જાય તો બેડો પાર થઈ જાય. હાલમાં મુસીબત છે. દીકરાને સાચવવા ઘરમાં રહેવું પડે. ધંધામાં ધ્યાન રહેતું નથી, તેથી બધી રીતે મૂંઝાઈ રહ્યો છું. મા તું મારી સાથે ચાલ. તારો દીકરો તને લેવા આવ્યો છે. આશ્રમની બધી બહેનોએ ના પાડી, દીકરો ગરજે આવ્યો છે. ગરજ પતી જશે એટલે લાત મારી પાછી કાઢશે. ન જવાય. પણ વસુધાબેન દીકરાની લાચારી પરખી ગયા. દીકરાની આંખમાં આંસુ જોઈ માનું હૈયું દ્રવી ઊઠ્યું. કપડાંની બેગ ભરી, બધાને આવજો કહ્યું, એક જ વાક્ય બોલી શક્યા. છોડો કછોડો થાય, માવતરથી કમાવતર ન થવાય. આખર હું મા છું.

વસુધાની ઉંમર હશે ૮૦ આસપાસની, પણ ઘરડા મા કહેવાની, દાદીમા કહેવાની કોઈની હિંમત ન ચાલે. લાંબી જિંદગી એમને બોજારૂપ લાગી ન હતી કારણ તેઓ ઝિંદાદિલ હતા. જે કામ કરવાનો નિર્ણય કર્યો, કરીને જ જંપે. કામની વિગતવાર નોંધ લખે. પરાવલંબન નહીં. પોતાના કામ જાતે જ કરવાનો આગ્રહ રાખે. બધા પૂછે કેવી રીતે આટલા બધા કામને પહોંચી વળો છો. કહે, નિયમિતતા-દૃઢતા, કર્મઠતા. હતાશા કે નિરાશા એમની નજીક ફરકે નહીં. અડોશી પડોશી બધા પ્રત્યે સહિષ્ણુતા અને સ્નેહ, ઉષ્મા અને હૂંફ. જાણે સૌ કોઈ પોતાના પ્રિયજન. કોઈની લાગણી દુભાય એવા કટુ વચન જીભ પર

આવવા દેવાના નહીં. દરેક સમસ્યાનો ઝીણવટથી અભ્યાસ કરે. નિરીક્ષણ શક્તિ કેળવે જેથી લોકોને મદદરૂપ થઈ શકાય. વળી ડોશીમાનું વૈદું જાણે. કોઈને પેટમાં દુઃખે, શરદી થાય, જાતે ઉકાળો બનાવીને પીવડાવી આવે. દુનિયાભરના અનુભવોનું ભાથું એમની પાસે. બીજાની તકલીફો દૂર કરવાની ભાવના, સૂઝ સમજ અને આવડત પણ ખરી. માનવીય અનુકંપા હૈયામાં ભારોભાર.

જીભે સરસ્વતી, નાના મોટા સૌને આદરમાન આપે. આત્મીયતાથી વાતો કરે. એમના સહવાસથી અડધા દુઃખો દૂર થઈ જાય. ભજન કરે તે જીતે રે મનવા અહમ રાખે તે હારે. સદા પ્રસન્ન મન, વદનથી પ્રકુલિત રહે. એવા પ્રેમાળ છે વસુધાબેન.

વૃધ્ધાશ્રમ છોડી દીકરાને ત્યાં ગયા. અહમ્ નડતો નથી. દીકરાનું ઘર બચાવી લેવું છે. વહુની ચાકરી કરી, સગી મા જેવું હેત વરસાવીને. વહુને પસ્તાવો થયો. સાસુજીને ના નામ પ્રત્યેની જરૂરત દૂર થઈ. વહુને નવો અવતાર મળ્યો છે, સાસુજીની સારવારથી. હવે સાસુ-વહુ, દાદી-પૌત્રની જોડી જામી છે. લીલાલહેર છે.

ગામ આખાનું કર્યું જીવનભર. ભલે દીકરા-વહુએ એમની સામે જોયું નહીં. આખર પેટનો જણ્યો છે - વસુધાબેન દીકરાની સાથે ગયા - વહુની ચાકરી કરી વહુને સાજી કરી. દીકરા-વહુને માની કદર થઈ.

જીવનભર દીકરાથી દૂર રહેવાનું દુઃખ વેઠ્યું હતું. વસુધાબેને. હવે જીવનની અંતિમ પળોમાં દીકરાનું સુખ સાંપડ્યું છે.



સ્વીકાર

માણસ જાતને આખરે જીવનમાં જોઈએ છે શું? happiness - સુખશાંતિ - આનંદ કમાય છે શા માટે? આનંદપૂર્વક ઘરમાં સુખેથી જીવી શકાય, બાળકોનું સારી રીતે ભરણપોષણ થઈ શકે. સમાજમાં નામના થાય. બધા સુખ ઇચ્છે છે છતાં યે આખા જગતમાં કોઈ એમ કહેતું નથી કે અમે સુખી છીએ. કરોડપતિ શેઠિયાઓ બંગલામાં રહે છે, ગાડીમાં ફરે છે, છતાં યે એમને કેટકેટલી ફરિયાદો છે કે બધી સગવડોની વચ્ચે યે અનેક અભાવો નડે છે. કોઈને કંઈ, કોઈને કંઈ ઓછું પડે છે. જગતમાં બધા કરતાં આગળ નીકળી જવું છે. દોડમાં ને દોડમાં કોઈને ટાઈમ નથી. સમયને પહોંચી વળાતું નથી. લાખો કરોડોના ટૅંડર પાસ કરાવવા છે. ટેબલની ઉપર નીચે રકમ આપવાની છે. બીજાઓ કરતાં એમની પાસે જાણે ઘણું બધું ઓછું છે. સવારે સૂર્ય ઊગે ત્યારથી ચિંતા - રાત્રે સૂતી વખતે પણ ચિંતા સાથે જ સૂવાનું. પહેલાનાં જમાના કરતાં, ઘણું બધું સરળ જીવન બન્યું છે. આપણા દાદા-વડદાદા ગાડામાં મુસાફરી કરતાં, દાદીઓ દળણાં દળતી, પાણી ભરતી, છાણાં થાપતી. મીક્સર ન હતા. ઘરઘંટી ન હતી. નળ ન હતા. લાઈટ ન હતી. છતાં બધા નિરાંતની જિંદગી જીવતા હતા. એકબીજાના સુખદુઃખમાં પડખે ઊભા રહી શકતા હતા. નવરાશ હતી.

કૌટુંબિક વ્યવહારો જળવાતા. શારીરિક બિમારી હોય, કે આધિ, ઉપાધિ આવે સૌના સુખ દુઃખ સહિયારા હતા. સંબંધોના તાણાવાણાં ગૂંથાયેલા હતા. સંયુક્ત પરિવારો હતા. ઘરમાં સબળા નબળા બધા સચવાઈ જતા, લાકડાની ભારી બાંધેલી હોય તો કોઈ તોડી ન શકે. હવે તો અમે બે અમારા બે. સૌ એકલવાયા. કોણ બીજાને મદદ કરવા નવરું છે. સૌ સૌનું ફોડી લ્યો.

શ્રીમંત શેઠિયા ઘોડાગાડીમાં ફરતા, શેઠાણી ઘરેણાથી લદાયેલી

રહેતી. પણ કોઈ એની અદેખાઈ ન કરતું, દેખાદેખી ન હતી. પોતાની પાસે જે કંઈ હોય તેમાં સંતોષ હતો. દાદીમા કહેતા પછેડી જેટલી જ સોડ તાણાવી. ઉછીના ઉધારા કરવા નહીં. ત્રેવડ ત્રીજો ભાઈ. સમજણશક્તિ હતી, સહનશક્તિ હતી. પરિણામે સુખ શાંતિપૂર્વક લગ્નજીવન ટકી રહેતું. આજે બે ચાર વર્ષમાં લગ્નસંબંધ છૂટાછેડામાં ફેરવાઈ જાય છે. કારણ સમાધાન વૃત્તિ જ નથી. ભાવાવેશ કે ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ ઉચ્છ્રંખલ બની, ઉતાવળિયા નિર્ણય લેવાઈ જાય. વડીલોનું કહ્યું માનવું નથી. પૂછવું નથી. કોઈ શિખામણ આપે તો માનવી નથી.

કૌટુંબિક, પારિવારિક સંબંધોમાં સંવેદનશીલતાથી, વિવેકબુદ્ધિથી નિર્ણયો લેવા જોઈએ. પરિવારમાં સુખ શાંતિ જળવાઈ રહે એ માટે થોડો અંગત ભોગ આપવાની તૈયારી હોવી જોઈએ. આજની પેઢી જરા જરામાં વિચલિત થઈ જાય છે. કારણ એની પાસે ચોક્કસ વિચારસરણી નથી. સંતોષ નથી. સમાધાનવૃત્તિ નથી, આત્મવિશ્વાસ નથી.

જન્મજાત શારીરિક ખોડ હોય, વિકલાંગ વ્યક્તિ હોય તે પણ આત્મવિશ્વાસ હોય તો સુખેથી જીવી શકે છે. ઇશ્વરે જે કંઈ ઉણપ આપી એનો સ્વીકાર આનંદપૂર્વક કરતાં શીખી લેવું જોઈએ. વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર એ સર્વ દુઃખોની એક માત્ર દવા છે. પંગુમ્ લંઘયતે ગિરિમ્. સ્વપ્નાઓ વ્યવહારિક ન હોય તો એ ક્યારેય સફળ થઈ શકે નહીં. તમારી પાસે જે કંઈ છે તે પૂરતું છે એ રીતે વિચારીએ. એક પાટીવાળો ભરબપોરે તડકામાં ફૂટપાથ ઉપર ટોપલામાં માથું નાંખી નિરાંતે ઊંઘી જઈ શકે છે. શેઠિયાઓને એસીમાં પણ ઊંઘ આવતી નથી.

ખુમારી જોઈએ. એ જિંદગી હું તને પણ જોઈ લઈશ. એમ ન સમજતી કે હું રોઈ લઈશ.

જીવન છે, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ આવે, રોદણાં રડવાનું નહીં. હિંમતપૂર્વક સામનો કરવાનો. ગુજારે જે શિરે તારે, જગતનો નાથ તે

સહેજે, ગણ્યું જે પ્યારું પ્યારાએ અતિ પ્યારું ગણી લેજે. જિંદગી જીવવાની જ છે, તો શા માટે દુઃખડા રડી રડીને જીવવું? હરેક મુસીબતોનો સામનો હસી ખુશીથી કરવો. બુદ્ધિભાવથી મુસીબતોનો સામનો હિંમત હાર્યા વિના કરવો. જેથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો આસાનીથી મળી શકે. બીજા પ્રત્યે પ્રેમભાવ હોય, આદરભાવ હોય તો જીવન સરળ બની જાય. ઇશ્વર આપણો પરમ પિતા છે. એને મન કોઈ વહાલું દેવલું નથી. સૂરજ બધા માટે તપે છે, વાદળ બધા માટે વરસે છે. પ્રત્યેક - જીવ માત્રને પ્રેમ કરીએ તો આપણી જાત પ્રત્યે પ્રેમ જન્મશે. જાતને ચાહવાથી જગતને ચાહી શકાશે. બીજા સાથે સરખામણી કરી દુઃખી ના થવું. કરવી હોય તો આપણાથી ઉતરતાની સાથે સરખામણી કરવી કે એના કરતાં આપણે કેટલા બધા સુખી છીએ. સંતોષી નર સદા સુખી. સુખી માણસનું પહેરણ શોધવા જઈશું, ક્યાંયે નહીં મળે.

ગોધન, ગજધન, ઔર રતનધનખાન,

જબ આવે સંતોષ ધન, સબ ધન ધુરિ સમાન.

જિંદગી તું જેવી છે તેવી, તારો સહર્ષ સ્વીકાર. જેનો અંતરાત્મા રાજી તેને માટે સર્વ પરિસ્થિતિમાં સુખ જ સુખ. શાંતિ જ શાંતિ.

મળી ગયું ને હવે સુખનું સરનામું.



વિવેક

કોઇ પણ ક્ષેત્રમાં પ્રવીણતા મેળવવા મહેનત કરવી પડે. ઘણા લોકો ખૂબ મહેનત કરે, પણ ઘાંચીના બળદની જેમ જ્યાં ના ત્યાં. આપણે કહીએ છીએ કે નસીબ - પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ બંને સાથે હોય તો જ ફળ મળે. કોઇને કશું મેળવવું હોય તો પુરુષાર્થ કરવો પડે. રસોઇ કરો, રાંધો તો જમવા મળે. ભોજન એમ ને એમ ટપકી નથી પડવાનું. કોઇનો પુરુષાર્થ વાંઝિયો રહી જાય, ફળ ન મળે. કારણ નસીબ વાંકું પડે. નસીબને દોષ દઇ લમણો હાથ દઇ બેસી જવાથી કશું મળવાનું નથી.

પુરુષાર્થ કરો પણ તોછડાઇ હોય તો ! ચોક્કસ નિર્ણાયકતા ન હોય, વિવેક બુદ્ધિ ન હોય તો પુરુષાર્થ ફળે જ નહીં. વિનયભાન વિના ગાડાના બળદિયાની જેમ ગોળ ગોળ ફર્યા કરો તો કશું અગત્યનું કે જોઇતું પ્રાપ્ત કરી શકાય નહીં.

કોલેજમાં એડમીશન લેવું છે. કયા વિષયમાં નિષ્ણાંત થવું છે એ મનમાં સ્પષ્ટતા જોઇએ. C.A. થવું હોય, એડવોકેટ થવું હોય કે ડોક્ટર કે એનિજનીયર થવું હોય, એનું શિક્ષણ મળે જે તે કોલેજમાં જ એડમીશન લેવું પડે પછી જ એ ક્ષેત્રમાં મહેનત કરવાની. લોના પુસ્તકો વાંચી એન્જનીયર કે ડોક્ટર બની ન શકાય. બીજાના ક્ષેત્ર પ્રત્યે લાલચ લાગે. ડોક્ટર બનીએ તો પૈસાની ટંકશાળ પડે. પણ ડોક્ટર બનવાની માનસિક, શારીરિક તૈયારી હોવી જોઇએ. બીજાની ચાલે ચાલવા જઇએ તો બાવાના બેઉ બગડે. માણસે પોતાનું ગજું ઔકાત જોઇ અંદાજ લગાવવો પડે. મેડીકલ લાઇન અધૂરી મૂકી દો તો ક્યાંયના ન રહો. પ્રેક્ટીસ ન કરી શકો, તો બધી મહેનત પાણીમાં. જેનું કામ જે તે કરે. ફીલ્મ એક્ટર એક્ટીંગ કરે, ગીતકાર ગીત લખે, ગાયક ગાય. શિક્ષક ભણાવે. JACK OF ALL AND MASTER OF NONE, ઘણાં

માણસો બધે ચાંચ મારવા જાય. ધોબીનો કૂતરો, ન ઘરનો, ન ઘાટનો. એક વખત ઘ્યેય નક્કી કરીએ, કયા ફીલ્ડમાં કામ કરવું ફાવશે એ નક્કી કરો પછી મંડી પડો. તો જ નિપૂણતા-કાબેલિયત કેળવાશે. પોતાનું કામ નાનું હોય કે મોટું. તેમાં ઓતપ્રોત થવું જોઇએ. વિવેકબુદ્ધિ કામે લગાડી, વિનયપૂર્વકનું વર્તન કરીએ, અને કાર્યનિષ્ઠા કેળવીએ તો જ સફળતા પ્રાપ્ત થાય.

ડોક્ટર બનો, મેડીકલ જ્ઞાન હોય, પણ પેશન્ટની સાથે કેવી રીતે વર્તવું, કેવી રીતે ટ્રીટ કરવા એ ન આવડે તો ! સાડીની દુકાન ખોલી, સારામાં સારી ડીઝાઇનર સાડીઓ સ્ટોકમાં રાખી પણ ગ્રાહકને કેમ સાડી પહેરાવી દેવી, એની આવડત જોઇએ. સારા સેલ્સમેન બનવા સાડી વીંટાળીને ગ્રાહકને ખુશ કરવા જોઇએ, કે એક ને બદલે બે ત્રણ સાડી ખરીદીને ગ્રાહક દુકાનની બહાર નીકળે.

ગમે તેટલા બુદ્ધિશાળી હો તમે સફળ ન બની શકો, જો તમારામાં વાચાળપણું, મળતાવડાપણું ન હોય તો ગ્રાહકને આકર્ષી ન શકો. માલ વેચી ન શકો. અતડા રહી, ખુરશીના થડા પર બેસી રહો, તો ગ્રાહક આંટો મારી ચાલતો થશે. અતડા, તોછડા, સ્વકેન્દ્રી લોકો ગમે તેટલી મહેનત કરે ક્યારેય સફળ ન થઇ શકે. છેવટ આપણી આવડત આપણે એન્કેશ કરવાની છે. દરેક બીજાનેસમાં છેવટ પૈસા બનાવવાના જ હોય છે.

સારો કલાકાર, સારો વક્તા, સારો ગાયક બનવા કેટલો બધો રિયાઝ કરવો પડે. કેટલી બધી તૈયારી કરવી પડે કે લોકો આફ્રિન પોકારી જાય તો જ તમારી ટિકિટો આપોઆપ ખપે. કોઇપણ વ્યક્તિ મહેનત કરે, આખો લાડવો એકલા ખાઇ જવાની દાનત ધરાવે તો સફળ ના થવાય. અન્ય પાત્રો, સાજિંદાઓ બધાના સહકારથી જ કાર્યક્રમ સફળ થાય ઓરસ્ટ્રા, આપણી સાથે કામમાં જોડાય તેમને તેમની મહેનતનું ફળ મળવું જોઇએ. તમે જે કંઈ મેળવો એમાં અન્યનો હિસ્સો હોય જ, આપવો જ પડે.

ઘણા લોકોનો સ્વભાવ કચકચિયો, કકળાટિયો હોય, અમે મહેનત

કરી મરી ગયા પણ કંઈ વળ્યું નહીં. ક્યાંથી વળે! મહેનત કરવાની સાથે, નિપૂણતા મેળવવાની સાથે સાથે સતત જાગૃતિ રાખવી પડે. સતત ગ્રાહકવર્ગને આકર્ષતા રહેવું પડે, એમની માંગણીઓ સંતોષાતી રહેવી જોઈએ. એ ગ્રાહકો ફરી ફરી તમારે આંગણે જ આવે, એવી લોકપ્રિયતા હાંસિલ કરવી પડે. જુસ્સો જાળવી રાખવો પડે, ઓસરવા ન દેવાય. બે પાંચ વર્ષ માટે નહીં, લાઇફ લોંગ મહેનત કરો તો જ ધાર્યું ફળ મળે.

બે ચાર કાર્યક્રમો આપ્યા, બે ફિલ્મમાં કામ કર્યું - અભિમાનમાં આવી ગયા, તોછડાઇ આવી, અહં વકર્યો, ગયા કામથી. લાઇમ લાઇટમાં આવ્યા પછી લોકો ક્યાંયે ખોવાઇ જાય છે. અશોકકુમાર, સંજીવકુમાર, રાજ કપુર, અમિતાભ બચ્ચનની જેમ લાઇમલાઇટમાં સતત ટકી રહેતા આવડવું જોઈએ. સખત પુરુષાર્થ કરો, અને વિનય વિવેકપૂર્વકની વર્તણૂક કરો તો જ લોકોના આકર્ષણનું કેન્દ્ર બની રહેવાય. નહીં તો કાળના પ્રવાહમાં તણાવવાની જેમ તણાઇ જવાય. પુરુષાર્થના ઉત્તમ ફળ મેળવવા હોય તો વ્યવહારિકતા તથા વિવેકબુદ્ધિ કેળવવા પડે.

ટાટા, બિરલા, અંબાણી જેવા થવાના મનોરથો બધા સેવતા હોય, પણ એમના જેટલી કાર્યદક્ષતા, નિપૂણતા, સ્વસ્થતા, ધૈર્ય, કાર્યક્ષમતા કેટલા દાખવી શકે?



આભાર

આપણા મોરલ્સ, નીતિમત્તાના ધોરણો, આપણા સત્યો આપણું ચારિત્ર્ય કોણ ઘટે છે? માતા-પિતા, દાદા-દાદી, કે શિક્ષક? આ જગતમાં ટટ્ટાર ઊભા રહીએ, સત્યની આંખમાં આંખ નાંખીને ડર્યા વગર, આપણી ભૂલો, આપણી નબળાઇઓ આપણાં ગેરવર્તનો પણ સ્વીકારી શકાય, સ્વીકારવા જોઈએ એવું કોણે શીખવ્યું?

સાચું એટલે નહીં કરવાનું કે બીજા પીઠ થાબડે. સાચું કરવાથી આપણને સારું લાગે. સામેનાને ખબર નહીં પડે પણ આપણે તો જાણીએ છીએ ને! અંતરાત્માને પૂછવું ખોટું તો નથી કરતા ને! પરિસ્થિતિ અને પ્રશ્નો સામે હથિયાર નાંખી દેવાના નહીં. જે જીવી ગયા એ જ સત્ય, જે જીવવા માગતા હતા એ નહીં કે જે સાચે જ જીવી ગયા.

જે જીવાયું તે આપણે એકલા જાતે જીવ્યા?

લોકોનો સ્નેહ, એમનો તિરસ્કાર, એમની સમજ-અજાણમજ-ગેરસમજ, એમના વર્તન-ગેરવર્તન, શબ્દ અને સ્પર્શ જીવ્યા હોય છે આપણી સાથે. આપણે તો આપણા જીવનની કિતાબ ખોલી શકીએ પણ એના અમુક પાનાઓ પર બીજા લોકોએ પોતાની સહી કરી હોય છે. આ સહી એમણે શ્રદ્ધાથી, વિશ્વાસથી, સ્નેહથી, સમજદારીથી, નિઃસ્વાર્થથી કરી હોય ત્યારે એ બધા હસ્તાક્ષરોને બજારમાં- જાહેર મૂકી દેવાનો અધિકાર હોય છે આપણને. લોકોના ભાષણ-ઉપદેશથી નહીં, એમના વાણી-વર્તનમાંથી કેટકેટલા બોધપાઠ લીધા છે આપણે. એ જ તો આપણા વ્યક્તિત્વનો હિસ્સો બન્યા છે.

આંખમાં પાણી આવે એ નબળાઇની નિશાની નથી.

કરુણાભાવથી રડવું એ અલગ.

પણ મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં કે નબળી ક્ષણોમાં, પ્રશ્નમાં, સમસ્યામાં,

રડી પડવું એ મરવા જેવું - શરમજનક.

સાઠ સીત્તેર વર્ષ પહેલાનાં વખતમાં માત્ર પાછા ફરીને એક નજર નાંખું છું ત્યારે દેખાય છે એક એવો ઉછેર જે મને સીત્તેર વર્ષ પહેલાં મળ્યો, જે આજે પણ ઘણા ગુજરાતી ઘરોમાં, ગુજરાતી દીકરીઓને મળતો નથી.

મારું સ્વાતંત્ર્ય અકબંધ રહેવા દીધું, અનેક ભૂલો કરતી રહી છતાં. મને બધાએ નિભાવી એ મારું સદ્ભાગ્ય.

મારામાં જે કંઈ સારું છે એ મારા માતા પિતા શિક્ષકો, મિત્રો અને બીજા ઘણાં લોકોએ મારામાં ટીપે ટીપે ઉમેરેલું અત્તર છે. મારામાં જે કંઈ ખોટું છે એ મારી નબળાઈઓ, અણઆવડત, ગેરસમજ, રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અહંકારનો કચરો છે. બહારની કોઈ વ્યક્તિ આપણી ભીતર કચરો ફેંકી શકતી નથી. આપણી અંદરની તમામ ખોટી ચીજો આપણે જાતે જ ઊભી કરીએ છીએ. અને આપણે જાતે જ એને માટે જવાબદાર છીએ.

આપ સૌ મને ચાહો છે, આવકારો છો, સન્માનો છો, સ્વીકારો છો ત્યારે આપ સૌના પ્રદાનને મારા વ્યક્તિત્વમાંથી છૂટું પાડીને જોઈ શકતી નથી. જેમણે મને આ વ્યક્તિત્વ અને અસ્તિત્વ આપ્યું એ સૌનો આભાર.

આભાર પરમકૃપાળુ પરમાત્માનો. એમણે મને ઉચ્ચ પરિવારમાં જન્મ આપ્યો. માતા-પિતાએ ચારિત્ર્યના પાઠ ભણાવ્યા. દાદા-દાદીએ સંસ્કારો સીંચ્યા. વાસ્તવિક જીવનમાં ધરતી પર પગ ખોડીને ચાલતા શીખવ્યું, ઊડવા ઉજાત આકાશ આપ્યું. સાચા સ્નેહ-મિત્રો મળ્યા. જીવનસાથી થયું. આભાર એ સૌનો. નિજાનંદ કાજે સંગીત શીખી.

સ્વાન્તઃ સુખાય, નિજાનંદ, પોતાની મોજ માટે વાદન, ગાયન, નર્તન, લેખન થાય એ રાગ રંગ, એમાં મોજ હોય, મસ્તી હોય, તબિયતથી, રાજીપુશીથી, મનમરજીથી હોય. બીજાને ઇમ્પ્રેસ કરવા કંઈ કરીએ, એમાં કળાની ગુણવત્તા એની એ જ હોય, પણ હેતુ બદલાઈ ગયો, કૃત્રિમતા ભળી, આયાશ ઉમેરાય, સાહજિકતા ચાલી ગઈ.

કોન્સીયસ થઈ ગયા. પરિણામની ચિંતા. ધ્યાન યાત્રાને બદલે મંઝિલ પર અટકી ગયું, સ્થિર થઈ ગયું.

કળા જ્યારે ફરમાસુ બની જાય અથવા કળાકાર પોતાની કળાને ફરમાસુ બનાવી દે ત્યારે વાહવાહ મળે, તાળી પડે, બે પૈસાનું ઉપાર્જન થાય પણ ફરમાસુ કળામાંથી સર્જનની સહજતા જ્યારે બાદ થઈ જાય ત્યારે કળાકાર સ્થગિત થઈ જાય. પ્રગતિ અટકી જાય. સંગીતકાર, ચિત્રકાર, સાહિત્યકાર, પ્રવચનકાર - ‘કાર’વાળો (કે ‘કાર’ વિનાનો સર્જક જ્યારે સહજતા છોડી દે છે ત્યારે તેની મુગ્ધતા ઓછી થઈ જાય, એની અસર એની કળા પર પડે, એકધારાપણું આવી જાય.

‘સ્વ’ - સ્વાર્થનો અંત, પછી જે સર્જન થાય તે સ્વાન્તઃ સુખાય. મારે એકલાએ કંઈ મેળવી લેવું છે, એવી એકલપેટા ભાવનાથી જે સર્જન થાય તે સુખદ ન કહેવાય. ધન, કીર્તિ કે પદ હાંસલ કરવા માટે જે પુરુષાર્થ કરીએ એમાં નિજાનંદ મળવા કરતાં અનેક ઉપાધિઓ ઊભી થાય. કોઈ પ્રકારની અપેક્ષા વિના કરેલું સર્જન તે સ્વાન્તઃ સુખાય.

આ બધી સુવિધા કોણે ઉપલબ્ધ કરાવી? સર્વાંગ સુંદરે દેહ આપ્યો. સંવેદનશીલ હૈયું આપ્યું. આભાર-આભાર.



હિંમત

મૂકં કરોતિ વાચાલં, પંગુમ્ લંઘયતે ગિરિમ્

ઈશ્વર કૃપાથી પાંગળો - પંગુ પર્વતશિખર પહોંચી શકે છે. ઇશ્વરની કૃપા વિના, મહેરબાની વિના પાંદડું પણ હલતું નથી એમ માની બેઠા છીએ. સાચી વાત છે. Man proposes, God disposes. ધાર્યું તો ધણીનું થાય. છેક છેલ્લે બાજી પલટાઈ જાય. મને સિંહાસનને બદલે વનવાસ મળે. એનું નામ નિયતિ - destiny.

ન જાણ્યું જાનકીનાથે સવારે શું થવાનું છે.

કેટકેટલા દાખલા આપી શકીએ.

સુધા ચંદ્રન પગે પંગુમ્ હોવા છતાં નૃત્યની સાધના કરી શકે. અમારી એક બહેનપણી - જમણા અંગે લકવા થયો. જમણો પગ - શરીર ખોટું પડી ગયું. તો યે હિંમત હાર્યા વિના ડાબા હાથે લખવાનું શરૂ કર્યું. હવે બહુ બહાર જઈ હરીફરી શકતા નથી તો પેઈન્ટીંગ, હેન્ડીક્રાફ્ટ શીખ્યા. સંસ્કૃતમાં સ્કોલર હતા. ભાગવત્, યોગવશિષ્ઠ જેવા પુસ્તકોનો અનુવાદ ડાબા હાથે લખ્યો. હિંમત હાર્યા નથી. નવરાશ નહોતી, હવે મળી છે તો બુદ્ધિને, શરીરને કટાઈ જવા નથી દેવું. બિચારા, બાપડા થઈ લાચારીથી નથી જીવવું. સમયનો સદુપયોગ કરી લેવો છે.

તાજેતરમાં એક અપંગ બહેન એક પગ હોવા છતાં પર્વતાધિરાજ હિમાલય શિખર પર આરોહણ કરી વિજયપતાકા લહેરાવી આવ્યા.

જેને જીવનમાં કોઈ તમન્ના નથી, કામ કરવું નથી તે હઝાર બહાના કાઢે, શું કરીએ અમારે ઘણું ઘણું કરવું હતું પણ ઘરમાં દેશી વાતાવરણ, કોઈ છૂટ મળે નહીં. ભણવું હતું પણ માબાપે ઊઠાડી મૂક્યા. નાચવું નહીં ને આંગણું વાંકું. બહાનાબાજી કર્યા કરે. જેને કંઈક કરી બતાવવું છે તે તો અવરોધોને ગણકાર્યા વિના, હિંમતભેર કામ કર્યું જ જવાના.

‘તારી હાક સૂણી કોઈ ના’વે તો એકલો જાને રે’ - એક એકલા કોઈનો સાથ મળે કે ના મળે, હિંમત હોવી જોઈએ, હૈયામાં હામ હોય તો જ અશક્યતાઓ શક્યતામાં પલટાઈ જાય. આપણે પાસા પોબાર નાંખવા મહેનત કરવી પડે. આમ ન થયું હોત તો આમ કર્યું હોત.

માણસ જાત - વિકાસની કેડીએ કદમ માંડતી આવી છે. પથ્થરયુગથી શરૂ કરી વિમાનયુગ, જેટયુગ સુધીની અપ્રતીમ પ્રગતિ સાધી શક્યો છે. પાંખ નથી છતાં પંખીની જેમ ઉડવા વિમાનો બનાવ્યા, માછલીની જેમ તરવા સબમરીનો બનાવી. અશક્યને શક્ય બનાવી શક્યા. ચંદ્ર મંગળ સુધી અવકાશયાન પહોંચાડ્યા. ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ. આટલી બધી પ્રગતિ કોને આભારી. ઇશ્વરે મન, બુદ્ધિ, તાકાત બક્ષેલા છે. એનો સદુપયોગ કરી લેવાનો છે. માનવ અવતાર વૃથા ગવાયો - કહી રડતા બેસી રહેવાનું નથી.

ગુરુ દ્રોણે વિદ્યા ભણાવવાની ના પાડી તો એકલવ્ય જાતે શીખી, બાણાવળી બન્યો. સુરદાસ અંધ હોવા છતાં કૃષ્ણદર્શન કેવું આબેહૂબ વર્ણવી શકતા હતા. હેલન કેલરનો દાખલો બેજોડ છે. અંધ હોવા છતાં નિરાશ ન થતાં બ્રેઇલ લીપી શોધી. મહાન શોધકોએ ન તો આર્થિક પરિસ્થિતિની જિંક કરી કે ન પરિસ્થિતિને દોષ દીધો.

ઈશ્વરે આપણી અંદર એક ડાયનેમો મૂકેલો છે. ઠાંસી ઠાંસીને ભરપૂર શક્તિ આપેલી છે. ઉપયોગ ન કરીએ તો વાંક કોનો? ગમે તેટલી ઉડાન ભરી શકીએ તેમ છીએ પણ આળસુ બની એ શક્તિઓનો ઉપયોગ જ ન કરીએ તો કોનો વાંક?

ઘરના ચાર ખૂણામાં બંદી બની પૂરાઈ રહેલી સ્ત્રી શક્તિ આજે જાગૃત બની છે. કાર્યરત બની છે. અવકાશયાનથી માંડી કોર્પોરેટ સેક્ટરમાં CEO સુધીની પદવી સ્ત્રી મેળવી શકી છે. જેને કામ કરી સફળતા મેળવવી છે તેણે માની લીધેલા સલામતીના કોચલા - કોશેટા તોડવાની હિંમત કેળવવી પડશે. કુટુંબ, મિત્રમંડળ, સગાવહાલાનો વિરોધ સહીને પણ પોતાના કળાકૌશલ્યને નિખાર આપવા ક્યારેક બંડખોર બનવું પડે. ચીલાચાલુ રગશિયા ગાડાની જેમ ઢસડાયા ન

કરાય. સલામતીના કવચ તોડીને બહાર આવવું પડે. જોખમ ખેડતા શીખવું પડે.

નરસિંહ, મીરાંએ આવા કવચ તોડ્યા. નર્મદથી માંડી રાજા રામ મોહનરાયથી આગળ વધી મહર્ષિ ધોંડો કેશવ કર્વે જેવા સ્ત્રી શિક્ષણ-સ્ત્રી સ્વતંત્રતાના મહારથી બન્યા. કેકેયી પતિ સાથે રણસંગ્રામમાં ગઈ હતી. ઇશ્વરે અખૂટ શક્તિ, બુદ્ધિનો ખજાનો આપણામાં ભર્યો છે. આપણે એનો દશમો ભાગ પણ વાપરી શકતા નથી. કૌશલ્ય કેળવવું પડે, તો જ મોટાં ગજાનાં કામ થઈ શકે. કુદરતનો વાંક કાઢી બહાનાબાજી વારંવાર કાઢી ન શકાય.

આપણી ગાડીમાં ભરપૂર પેટ્રોલ છે, ક્લચ છે, બ્રેક છે, સ્ટીયરીંગ વ્હીલ છે. પણ ગાડીને સ્ટાર્ટ જ ન કરીએ તો ગાડી ગતિમાન ક્યાંથી બની શકે? પોતાની હોશિયારી, કરામતોને કારણે અનેક જોખમો વેઠીને પોતાના લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવા પડે. આપણે તો આપણી નૌકાને સબસલામત રાખવી છે. સામે પાર જવું છે, પણ લંગર જ નથી ઉઠાવવું. મધદરિયે નાવને ઝૂકાવવી પડે, ઇશ્વર ભરોસે પુરુષાર્થથી હલેસા મારવા પડે.

કુદરતે અનોખું અસ્તિત્વ આપ્યું છે તો એને ઉજાગર કરવાનું છે. Soloman born on Monday and died on Sunday. ખાઈ પી મઝા કરવા ઇશ્વરે જીવન નથી આપ્યું. નહીં સુપ્તસ્ય સિંહસ્ય મુખે પ્રવિશન્તિ મૃગાઃ જેને કંઈક આદર્શ સ્થાપવો છે એણે સંકુચિતતા છોડવી પડશે. કૂવાના દેડકાની જેમ સલામતીના કવચમાં પૂરાઈ ન રહેવાય. ગજબની હિંમત દાખવવી પડે. પરિવારમાં સમાજમાં કાંતિ લાવવી હોય તો. ગાંધીજીનો જીવંત દાખલો આપણી પાસે મોજુદ છે. આપણા વડવાઓ કચ્છ, કાઠિયાવાડથી વહાણોમાં બેસી મુંબઈ આવ્યા, કરાંચી, આફ્રીકા, જાવા, સુમાત્રા ગયા અને આપણા સંતાનો અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા, લંડનમાં જઈ વસ્યા, કૂપમંડૂકતા ત્યાગવી પડે. ત્યાંની સંસ્કૃતિ અપનાવવી પડે. આપણું જ યૌવનધન, બુદ્ધિધન ત્યાં ડોલરોમાં કમાય છે. વીજળી, વિમાન, સબમરીન પછી ટી.વી. મોબાઇલ કેવી કેટકેટલી

શોધો થઈ, વિસ્મય પામી જવાય. કોઈ પણ સંશોધન કરવા માટે ફના થઈ જવાની માનસિક તૈયારી હોવી જોઈએ.

આપણું અસ્તિત્વ ગતિશીલતા થકી જ ટકી રહે. ઉત્ક્રાંતિનો નિયમ છે. Survival of fittest.

હોશિયારી અને કરામતને કારણે અનેક કરતબો કરીને લોકોને આશ્ચર્યમાં નાંખી દે છે. અવકાશયાત્રીઓની હિંમત જોઈ તાજુબ થઈ જવાય. દેશના જવાનો કર્તવ્ય નિષ્ઠા થકી ૩૫, ૪૦ હજાર ફીટની ઊંચાઈએ ઊડે, બર્ફીલા પહાડોમાં, થીજી જવાય એવી ઠંડીમાં લડે. દુશ્મનની છાવણીમાં ઘૂસી જઈ હાહાકાર મચાવી દે. એની વીરતાના વખાણ થાય.

જનની જણ તો ભક્ત જણ,
કાં દાતા કાં શૂર.

સલામતી ખાતર ઘરનાં બારી બારણાં બંધ રાખીશું તો ગંધાઈ-ગોંધાઈ મરીશું. ચલતે રહો, ચલતી કા નામ ગાડી. હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહીં કાયરનું કામ જો ને.

માંહે પડ્યા તે મહાસુખ પામે, દેખણહારા દાઝે જો ને.

મરજીવા દરિયામાં ઊંડે ડૂબકી મારે તો જ સાચા મોતી પામે. કિનારે ઊભા રહી છબછબિયા કરનારને નસીબમાં શંખલાને છીપલાં જ આવે.

કોઈની સફળતા જોઈ આપણે કહીએ કે એમાં શું? આવું તો મેં પણ વિચાર્યું હતું. વિચાર્યું હતું પણ કાર્યના પગરણ માંડ્યા ખરા?

ઉદ્યમેન હી સિધ્યન્તિ કાર્યાણિ

ન તુ મનોરથૈ -

ઘણા લોકો આરંભે શૂરા હોય. જરા તકલીફ પડે અધૂરા કામ છોડી દે. નવાણું હથોડા મારે, પાણી ન નીકળે. બીજો આવી સોમો હથોડો મારે ને પાણી મળે - છેવટ સુધી હિંમત હાર્યા વિના લડત આપવી એનું નામ જ સાચી શૂરવીરતા.

અભ્યાસ

માધ્યમિક શાળામાં પ્રિન્સીપાલ હતા ગુણવંતરાય. મેથ્સ અને ઇતિહાસના વિષયો ભણાવે. ગુણવંતરાયનું મગજ એટલે જાણે આજના જમાનાનું જીવતું જાગતું કોમ્પ્યુટર. એમની યાદશક્તિ ગજબની. એક વખત વાંચે, સાંભળે - બધું યાદ રહી જાય. યાદશક્તિની જેમ વાકશક્તિ અજબની. ઇતિહાસમાં પાણીપતના યુદ્ધથી માંડી ઔરંગઝેબના મૃત્યુ સુધીની બધી તારીખો અને તવારિખો યાદ. ક્યારેય કોઈ પ્રશ્ન પૂછાય, એમની પાસ જવાબ હાજર હોય. રામાયણ, ભાગવત, ઉપનિષદોનું વાંચન મનન કરેલું. કમવાર ઇતિહાસ મોઢે જ હોય. ગણિતના ગમે તેવા અટપટા કોયડા-દાખલા હોય, પળવારમાં હિસાબ માંડી લે. જવાબ હાજર હોય. પરિવારમાં સાત પેઢી સુધીના બાપદાદા, કાકા, મામા, એમના સંતાનો બધાના જન્મદિવસ, લગ્નદિવસ, મૃત્યુતિથિ એમને યાદ હોય. જાણે એન્સાક્લોપીડીયા. એ જમાનામાં કોમ્પ્યુટર ક્યાં હતા. ગુણવંતરાયે કોઈ દિ કેલક્યુલેટરને હાથ પણ લગાડ્યો ન હતો. કોઈ પણ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય, લોકો કહેતા, પૂછો ગુણવંતરાયને.

શાળાના આખા સ્ટાફનો પગાર, હિસાબ એ ઘડીવારમાં કરી નાંખે. જે કંઈ બનાવ બને એની ટાંચણ કરવાની ટેવ. જો કે બધું મોઢે જ હોય. કોને ત્યાં, કયા પ્રસંગે, કેટલા રૂપિયાનો વ્યવહાર કરેલો એ પણ મોઢે જ હોય. હિસાબમાં ચોકસાઈ, અને પરફેક્ટનેસ. એમના ભણાવેલા વિદ્યાર્થીઓ મેથ્સમાં highest marks લાવતા. B.Com કે C.A. થયેલા. મોટા ભાગના તો પરદેશમાં સ્થાયી થઈ ગયા છે. તેઓ જ્યારે જ્યારે ઇંડિયા આવે છે ગુણવંત સરને પ્રણામ કરવા આવે છે. ઘણાખરાને તો એમણે મફત ટ્યુશન આપેલા.

ગુણવંતરાયના ચાહકો ઘણા, ગામ આખામાં એમને સૌ સાથે સારા સંબંધ. ભાઈબંધ ભેરુ તો ટોળા બંધ. ગુણવંતરાય ડાયરાના

માણસ. એકલા એકલા ચા પાણી પીવાનો કે એકલા એકલા ખાવાનો કંટાળો. ખાવું અને ખવરાવવું એ શોખ. ભલે ને માસ્તર તરીકે આવક બહુ મોટી ન હતી પણ દિલ એમનું વિશાળ હતું. કાન્તાબેને પતિને પડછાયે ઊભા રહી જીવનભર સાથ આપ્યો, અન્નપૂર્ણા બની, રસોડાની રાણી હતી, પતિની ટૂંકી આવકમાં સૌને જમાડ્યા. પતિના આનંદમાં એનો આનંદ.

ગુણવંતરાયને બે દીકરા. રોશન અને મોહન. બંને દેવના દીધેલ. ગુણવંતરાયે કાળજાના કટકાની જેમ જતન કરીને મોટા કર્યા. પોતે શિક્ષક હોવાથી સંતાનોને એમના નિર્ણયો જાતે લેવા દીધા. પોતાની મરજી ક્યારેય તેમના પર લાદી નહીં. હા, બેટા, હા દીકરા કહી કહી પોરસાવ્યા કર્યા. બંને પોતપોતાની મરજીથી પરણ્યા. વહુઓને દીકરીની જેમ અપનાવી લીધી. જગતનો કમ છે એમ બંને વહુઓના હાથમાં કુટુંબની ધુરા સોંપી દીધી કાન્તાબેને. છતાં યે ઘરનું કામ કરવાનું છોડ્યું નહીં. પારકી દીકરી નવા અજાણ્યા ઘરમાં આવી છે. પ્રેમપૂર્વક ઘરની પ્રણાલિકા અનુસાર ઢાળવાનો પ્રયાસ કર્યો કાન્તાબેને. જેથી સંબંધોના તાણાવાણા મજબૂત બન્યા. ગુણવંતરાય કહેતા, વસ્તુઓ વાપરવાની હોય, માણસને પ્રેમ કરવાનો હોય. જ્યારે આજનો માનવી વસ્તુને પ્રેમ કરે છે, માણસનો ઉપયોગ કરે છે. ગુણવંતરાય કહેતા, આખી જિંદગી આપણે બંનેએ વૈતરું કર્યું છે. હવે તો મારી સાથે ચા પીવા બેસો, જમવા બેસો. પણ કાન્તાબેન બધાને જમાડીને છેલ્લું ભાણું પોતાનું માંડે. વહુને કોઈ કામ સોંપે નહીં. વહુ ચા મૂકજે કે વહુ ભાણું પીરસજે. ટોકટોક કરવાથી વાતાવરણ કલેશમય બની જાય. પોતે પગવાળીને કદી બેસે નહીં. ઘડપણમાં અળખામણા થઈ જવાય. Let goની policy કેળવી લીધી તેથી સુમેળભર્યા સંબંધો જાળવી શકાય.

પોતાના જમાનાની કોઈ વાત કરવાની નહીં. અમે આમ જીવ્યા, આમ કામ કર્યા એવી કોઈ વાતો કરવાની નહીં. ગુણવંતરાય કહે, જરા ધાક રાખો. પણ કાન્તાબેનને એવું કંઈ આવડે નહીં. અનુકૂળન સાધીને રહે. તેથી અત્યાર સુધી કુટુંબમાં સંપ જળવાઈ રહ્યો હતો. ઘર

ભલે મોટું, આલીશાન ન હતું પણ બંનેના મન મોટા અને હૃદય લાગણીભીના હતા તેથી એમનું ઘર માણસાઈનું મંદિર સમું હતું.

કાન્તાબેનનો સ્વભાવ જ મૂઓ કામગરો. ખાટલેથી ખાટલે ને ખાટલેથી ખાટલે થવું જ નથી. સૂતાં સૂતાં કે બેઠાં બેઠાં ડીલે નો થવાય. એદી, આળસુ થઈએ તો હાડકાં ગળતા જાય. ખાધું પચે નહીં ને માંદા પડીએ તે નફામાં. ઠાલાં બેઠાં બેઠાં વહુઓને હુકમ કર્યા કરીએ તો અળખામણ થઈ જવાય. હાથપગ હલાવ્યા એટલા સારા.

ગુણવંતરાય હવે નિવૃત્ત થયા હતા. કામગરી કાન્તાને કહે તું છે તો હું છું. બહારથી ઘરમાં આવું હાથમાં કળશો લઈ ઠંડું પાણી પાય. ગરમાગરમ આદુ-લીલી ચા-ફુદીનાની ચા પીવડાવે. હવે ઘડપણમાં પચે એવી ઢીલી ઢીલી ગરમાગરમ ખીચડી - ખીચડીમાં ચમચો ભરીને ઘી રેડી દે. જાણે મારા ઘરમાં મને મહેમાનની જેમ સાચવે છે, ચાકરી કરે છે.

કાન્તાબેન પડી ગયા. પગનું હાડકું ભાંગ્યું. ગુણવંતરાયે ઊભા પગે ચાકરી કરી. વહુ દીકરા કહે, બાપા અમે બધા છીએ, તમે ઘરે રહો, પણ ગુણવંતરાયનું મન માને નહીં. પત્ની કાન્તાને કોઈને ભરોસે મૂકવી જ નથી. એને કંઈ જરૂર પડે તો? પારકા ઇ પારકા.

ગુણવંતરાય હવે સીતેરના થયા. આજકાલ એમને કંઈ યાદ રહેતું નથી. બાથરૂમમાં નહાવા જાય, એક કલાક સુધી નાહ્યા કરે. નળ બંધ કરવાનું ભૂલી જાય. પાણીની ટાંકી ખાલી થઈ જાય. વહુ કહે, બાપા ગીઝર બંધ કરવાનું ભૂલી જશે તો, એક્સીડન્ટ થઈ જશે.

અપોરે જમી રહે, પછી થોડી વારમાં કહે, મારું જમવાનું પીરસો, ટાઇમ થયો, ભાણું કેમ પીરસ્યું નથી? ભૂલી જાય કે પોતે જમી લીધું છે. સાંજ પડે, કપડાં પહેરી ઘરની બહાર નીકળી પડવાની આદત. મિત્રોની મંડળી જમાવે ગાર્ડનમાં. એક વખત ગાર્ડન ગયા. ઘરનું સરનામું - રસ્તો જ ભૂલી ગયા. ઉલટે રસ્તે ચાલી ગયા. ચાલ્યા કર્યું, ચાલ્યા કર્યું - ઘર આવે જ નહીં. બધાને પૂછે મારું ઘર ક્યાં? ભૂલો પડી ગયો છું. પણ સરનામું યાદ જ ન રહ્યું હોય તે ઘર ક્યાંથી મળે.

આ તો સારું થયું એક મિત્ર મળી ગયો, જે ઘરે પહોંચાડી ગયો, ત્યારે મોટા દીકરાએ કહ્યું, બાપાના ખીસ્સામાં ઘરના સરનામાવાળું કાર્ડ રાખી મૂકો. રસ્તો ભૂલી જાય તો કોઈ બતાવે.

ગુણવંતરાયને મજા પડી જાય કોઈ સમવયસ્ક - ગામનું માણસ મળી જાય. બે ચાર પેઢીના સગાવહાલાના સમાચાર પૂછે. બાળપણના સંસ્મરણો યાદ હોય. મિત્રોના લગ્નપ્રસંગે જાનમાં ગયા હતા. કેવા કેવા ગોટાળા થયા હતા. જૂની વાતો યાદ કરી કરી હસે અને હસાવે. કોની જાન લીલા તોરણે પાછી ફરી, કોના વરઘોડામાં ઘોડો ભડક્યો હતો! ભૂતકાળનું બધું યાદ પણ હમણાંનું કંઈ યાદ રહે નહીં. સવારે શું ખાધું હતું તે ભૂલી જાય. મોડે સુધી ટી.વી. જુએ, લાઇટ ઓફ કરવાનું ભૂલી જાય. એક વખત કાન્તાબેન થાકી ગયા હશે તે મોડે સુધી સૂઈ રહ્યા. ગુણવંતરાયે જાતે ચા બનાવી. ગેસ બંધ કરવાનું ભૂલી ગયા. ઘરમાં ગેસની વાસ ફરી વળી. સારું થયું વહુએ જલદી જલદી ગેસની ચાવી બંધ કરી દીધી. તરસ લાગી હોય જાતે પાણી પીવા ફીઝ ખોલે, ફીઝ બંધ કરવાનું ભૂલી જાય.

પૈસાનું પાકીટ ગમે ત્યાં મૂકીને ભૂલી જાય. પૈસા ચૂકવી દીધા હોય, ભૂલી જાય, ફરી પૈસા ચૂકવવા જાય. દીકરા મોહનને દુકાનવાળાએ કહી દીધું. ઘરમાં ઝઘડો થયો. દીકરા વહુ ઝઘડો કરે, કાન્તાબેન પાસે બાપાની ફરિયાદ કરે. કાન્તાબેન કેટલાનું સાંભળે? બાપા પાસે મંગાવ્યું હોય કંઈ ને લઈ આવે કંઈક. ઘરમાં કહ્યા વગર બહાર નીકળી જાય છે, દરવાજો ખુલ્લો ફટાક મૂકીને. રસ્તામાં એક્સીડન્ટ થઈ જશે તો? બાપા મગજ મેડ થઈ ગયા છે. રૂમમાં પૂરી રાખો. કેટલા લોહી ઉકાળા થયા કરે છે?

મોટો સોહન ડોક્ટરની અપોઇન્ટમેન્ટ લઈ આવ્યો. ગુણવંતરાય માનવા જ તૈયાર નથી કે પોતાને અલ્લાઇમર નામનો રોગ લાગુ પડ્યો છે. એ તો રાડ પાડીને કહે, તમે બધા કરાવો તમારા મગજનો ઇલાજ. મને મારી સાત પેઢીના નામ યાદ છે. તમને યાદ છે? ટ્રેજેડી એ છે કે ગુણવંતરાય કબુલ કરવા તૈયાર નથી કે એમની યાદશક્તિ ઘસાવા

લાગી છે. ટ્રીટમેંટ કરાવવાની તૈયારી જ નથી.

કાન્તાબેન પાસે ગુણવંતરાય ડાહી ડાહી વાત કરે, વહુ દીકરા રોજ ને રોજ કાંઈ ને કાંઈ ફરિયાદ કરે. કાન્તાબેનને પતિ માટે આદરભાવ છે, તેઓ પતિનો બચાવ કરે. એમને પણ ખ્યાલ તો આવી જ ગયો છે કે પતિની યાદશક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે. જે પતિએ આખા ઘરના મોભ થઈને ઘરને ઊભું રાખ્યું, એ જ બાપા આજે એમના સંતાનોને ભારી પડી રહ્યા છે. એમની કાળજીભરી સંભાળ લેવાને બદલે બાપાની સદંતર ઉપેક્ષા કરવામાં આવી રહી છે. કાન્તાબેનની હાલત કફોડી થઈ ગઈ છે. એક તરફ પતિ છે, પતિ પ્રત્યે લાગણી છે, પ્રેમ છે, એના રોગનો ઉપાય દેખાતો નથી, છોકરાઓ બાપાના લક્ષણથી ત્રાસી ગયા છે. ક્યાં જાય પતિને લઈને? દીકરા વહુથી જુદી રહેવા જાય? છોકરાઓને છોડી ન શકાય, નથી પતિને છોડી શક્તા? જે પતિનું જગત આખું સન્માન કરતું હતું તેમની હાલત આવી કફોડી? કફોડી હાલત થઈ રહી છે કાન્તાબેનની. નવી પેઢીમાં ધીરજ ક્યાં છે, બાપાની હરકતો નભાવી લેવા જેટલી? છોકરાઓને ફિકર છે - બાપા ઘર ખુલ્લું મૂકી બહાર ચાલી જશે. ઘર લૂંટાઈ જશે. એમના મગજનું કંઈ ઠેકાણું નથી. ક્યાંક કોઈ ખોટી દવા ખાઈ જશે તો? ક્યારેક જોરથી હસી પડે છે, ક્યારેક પોક મૂકી રડી પડે છે. છોકરાઓ ડરી જાય છે. શું કરવું હવે બાપાનું? બધાને આ પ્રશ્ન સતાવી રહ્યો છે.

જ્યાં સુધી તમે સૌનું કામ કરી આપો, ત્યાં સુધી તમે સારા. ગરજ પતી ગઈ, વૈદવેરી.



માનસરોવર

આજકાલ મમતાબેન પ્રેમપૂરી આશ્રમમાં દરરોજ સાંજે પ્રવચનો સાંભળવા કે ભજનસંધ્યામાં અચૂક હાજરી આપે છે. સાધુ સંતોના સત્સંગનો લાભ લે છે. સંસારના કર્તવ્ય બજાવવાના છે. પણ મોહમાયામાં લપેટાવું નથી. સંસાર તો કરોળિયાના જાળા જેવું છે. ઉલ્લગ્ના કરો. લપસણી ભૂમિ છે પગ સાચવીને મૂકવો. લપસ્યા કરો. અધઃપતન નિશ્ચિત છે. મમતાબેન દરરોજ સવારે યમુનાષ્ટકના અઢાર પાઠ કરે. બે કલાક લાલાની સેવામાં રોકાયેલા હોય. પતિ મોહનલાલ ચા પાણી વિના બેસી રહે. મમતાબેન નિત્યક્રમ પતાવ્યા વિના મંદિરની બહાર નીકળે જ નહીં. મંદિરમાં સેવા કરતા હોય, એક હાથમાં ઠાકોરજીને જગાડવા ઘંટડી વાગતી રહે અને બીજા હાથમાં માળાના મણકા ફર્યા કરતા હોય. મોહનલાલ છાપું વાંચ્યા કરે, રાહ જોઈ બેઠા હોય, ક્યારે મમતાની સેવા પૂજા પૂરા થાય? સવારમાં દૂધવાળો, છાપાવાળો, ધોબી, શાકવાળો, આવ્યા કરે, ઘરની ઘંટડી વાગે, મોહનભાઈને છાપું વાંચવાનું છોડી વારેવારે ઘરનો દરવાજો ખોલવા ઊઠવું પડે. આ તો હવે રોજનો ક્રમ થઈ ગયો છે. બોલીને શો ફાયદો? મમતા તેમનું કહ્યું માનવાની નથી.

મોહનભાઈ-મમતાનો એકનો એક દીકરો શિવ - ભણ્યો, ગણ્યો, અમેરિકા ગયો, વહુ આસ્થા પ્રેગનન્ટ થઈ, આસ્થાએ એના મમ્મી પપ્પાને અમેરિકા બોલાવી લીધેલા. મમતાને માહું લાગ્યું. દીકરાને ઘેર દીકરો આવવાનો છે. દીકરો સાસુને બોલાવે, સગી માને નહીં. મોહનલાલ કહે, દીકરાનું ઘર છે. આમંત્રણની શી જરૂર છે. ટિકિટ બુક કરાવી દઉં. પહોંચી જાઓ, તમારા લાલાના દર્શન કરવા, લાલાને રમાડી આવો. પુરુષને શી ખબર પડે. એમ અળખામણા થઈ કોઈને ઘેર જવાય? આમ તો એ કોઈનું ઘર થોડું છે? દીકરો પોતાનો છે.

દીકરાનું ઘર છે પણ ચલણ તો વહુનું જ ચાલે ને ! વહુ ન બોલાવે ત્યાં સુધી અમેરિકા જવાય જ નહીં.

એક બાજુ સ્વમાન અને બીજી બાજુ પૌત્રને રમાડવાની લાલસા. મમતાબેનને ડીપ્રેશન આવવા લાગ્યું. દીકરો પરાયો થઈ ગયો. નિરાશા ઘેરી વળે, એકલતા ખાવા ધાય. અહંને ઠેસ પહોંચી, મારો દીકરો, મારો દીકરો - કોણ કોનું સગું છે ? એકલતા દૂર કરવા પ્રેમપૂરી આશ્રમમાં જવા લાગ્યા. બસ હવે મોહમાયામાં લપેટાવું નથી. ગયા છે ને વહુની મા, દીકરીની સુવાવડ કરવા. આપણે શું લેવાદેવા ? બસ પ્રભુભજનમાં રાતામાતા રહેવું છે. દીકરા શિવને ભૂલી શકાતું નથી. શિવોહમ્, શિવોહમ્નો જાપ મનમાં ચાલુ જ રહે છે.

રસોડું પતાવે, હીંચકે બેસે, નિત્યપાઠની ચોપડી લઈ પાઠ કરવા લાગે. મનને ક્યાંક સ્થિર તો કરવું જ પડે ને ! એક દિવસ મોહનભાઈએ ખુશખબર આપ્યા.

મમતા - આપણો શિવો આવે છે, એની વહુરાણી સાથે. ખોળામાં લાલને લઈને. એ આપણો પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ છે. એના સ્વાગતની તૈયારી કરો. માળિયા પરથી ઘોડિયું ઉતરાવો. કહાન આવશે, દાદા દાદીનો ખોળો ખૂંદશે. તેને માટે થોડાં રમકડાં લઈ આવીએ.

પણ મમતા એક કાનથી સાંભળે, બીજે કાનથી પતિના શબ્દો બહાર કાઢી નાંખે છે. એનું મન નિરાશાની ગર્તામાં ડૂબી ગયું છે, જાણે વૈરાગ્ય આવી ગયો હોય. કોના છોડ, કોની વહુ ? સંભાળશે સૌ પોતપોતાનું. એમને આપણી જરૂરત ન હોય તો આપણે શા માટે વળગતા જવું ? હવે જાણે કોઈ ફળની લાલસા જ નથી રહી ? વિરક્તિ આવી ગઈ છે કે એના હૃદયની ધરતી વસૂકી ગઈ હતી. વાત્સલ્યના અંકુરો હૈયાની સૂકી ધરતીમાં જાણે ફૂટતા જ નથી. ક્યાં ગઈ સઘળી માયા જે શિવ પર અવિરત વરસતી રહેતી હતી ?

મોહનભાઈ કહે, વહુ હજુ નાદાન છે. પહેલું બાળક છે. આપણે એને મદદ કરવી જોઈએ !

મમતાને ખોટું લાગ્યું છે. ફૂલની જેમ સાચવી હોત મેં મારી વહુને.

અને પૌત્ર કહાન તો કૃષ્ણ કનૈયાનો અંશ લઈને આ ધરતી પર આવ્યો છે. એ તો જાણે મારા જીવનબાગના ફૂલની સુગંધ જેવો. મૂડી કરતાં વ્યાજ સૌને વહાલું હોય.

ભજન-ભક્તિ, પાઠ-માળાના બહાને હૈયાની શૂન્યતાને ઢાંકી દેવાની સઘળી આ પ્રવૃત્તિ છે. સાથે કોઈ આવવાનું નથી. પ્રભુનામ સ્મરણ જ ભવ ઉધ્ધારણ છે. વળી મનને ટપોરે - એ તો બોલાય. માયામાં મન પરોવવું નથી. પેલા ભરતમુનિ જેવાનું મન પણ હરણની માયામાં લપેટાયું હતું, તો આપણે કોણ ? પહેલાં મારા પૂજાપાઠ પછી બધું. હાથમાં માળા ફરતી રહી પણ મન તો દરવાજા પર ચોંટીને બેઠું હતું. કાન તો તરસતા હતા નાનકડા કહાનની મીઠી મીઠી કિલકારી સાંભળવા માટે બસ મનમાં ને મનમાં પડીકું વાળી લીધું કે રમાડીશ ખરી લાલાને, પણ કાનની પાછળ યશોદા ઘેલી થઈ ફરતી હતી, એવી ઘેલી થઈને નહીં જ ફરું. મોહમાયામાં મન પલાળવું જ નથી. મમતાબેનની નજર સમક્ષ યુવાનીના દિવસો પસાર થઈ રહ્યા છે. પ્રિન્સીપાલ તરીકેની સારા પગારની નોકરી છોડી દીધી હતી શિવનું જતન કરવા માટે. બીજી બધી સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ બંધ કરી દીધી. જીવનનું એક માત્ર લક્ષ્ય હતું શિવાનો સંસ્કારી ઉછેર. કર્મયોગ પૂરો થયો. દીકરાને ભણાવી, પરણાવી દીધો. સાંસારિક ફરજ પૂરી થઈ. બસ હવે, માયામાં ફસાવું નથી. પ્રભુ ભજનમાં શેષ જીવન વિતાવવું છે. હવે જ્ઞાનયોગ સાધવાનો છે. મોહ અને પ્રલોભનો ત્યાગી દેવા છે.

આવ્યો, શિવો આવ્યો. મમતાબેનનો શિવો. એની ઘંટડી વગાડવાની સ્ટાઇલ હજુ એની એ જ છે. દરવાજે ગાડી ઊભી છે, વહુ દીકરો આવીને ઊભા છે. મોહનભાઈ દરવાજો ખોલવા ઊઠે એ પહેલાં પહોંચી ગયા મમતાબેન. દીકરો, વહુ પગે લાગ્યા. અંતરના ઉમળકાથી ઓવારણા લીધા મમતાબેને. બધું શાણપણ, ભગતવેડા સરી ગયા, અહંના મિથ્યા આવરણો ખરી પડ્યા.

દીકરાના દીકરા કહાનને તેડી લીધો અને હૈયા સરસો ચાંપી, બકીઓથી નવરાવી દીધો. વહુની સાડીના પાલવમાંથી માતૃત્વની મીઠી

સુગંધ પમરી રહી, જેવી રીતે પોતે પ્રથમ વખત શિવને લઈને સાસુજીને પગે લાગી હતી. મમતાનું અણુ એ અણુ તલસી રહ્યું હતું, બાળારાજાને રમાડવા માટે. આજે સઘળા આવરણો હટી ગયા. નાનો કહાનો દાદીમાના ખોળામાં લાતોલાત કરતો રહ્યો. મમતા દાદી લાલાની નાજુક નાજુક કોમળ, કોમળ પાનીને ચૂમતા રહ્યા. જાણે નાનકડો શિવબાળ નટરાજનું નૃત્ય કર્યા કરે છે. લાલાના વાંકડિયાળા વાળ શિવશંકરની જટા જેવી શોભે છે. એમાં દાદી મમતાની કૂણી કૂણી આંગળીઓ ફરી રહી છે. મમતાના અંગેઅંગમાં જાણે અમીરસનો સંચાર થઈ રહ્યો. આખું યે અસ્તિત્વ ખીલી ઊઠ્યું.

શિવા- હવે ક્યાંય જવાનું નથી, આપણું આ કેલાસ ધામ છોડીને. તમે જ મારું માનસરોવર.

દીકરા વહુનું મન પણ હવે અમેરિકાની હવાથી ધરાઈ ગયું હતું. એ ડોલરિયા દેશમાં ધનના ઢગલા છે, સુવિધા છે, ભૌતિકતા છે, પણ આવો સ્નેહ, આવી હૂંફ ક્યાં મળવાની અને શિવો હવે અહીં જ રહી ગયો. માતા-પિતાનો પ્રેમ છોડી હવે ક્યાંયે જવું જ નથી.



સામર્થ્ય

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટનું નવું નામ શામળદાસ ગાંધી માર્ગ. દવાબજાર અને પુસ્તક બજાર. અહીં મોટા ગજાના પુસ્તક વિક્રેતાઓની દુકાનો R. R. Sheth, નવનીત, એન.એમ. ઠક્કર વગેરે અને સર્જકલ અને સાયન્ટીફીક વિક્રેતાઓ. સવારના ૯ વાગ્યાથી રાતના નવ વાગ્યા સુધી ધમધમતો વિસ્તાર અને ઝવેરી બજાર, મંગળદાસ માર્કેટ, મૂળજી જેઠા માર્કેટ જેવો ભરચક વિસ્તાર. એક બાજુ અબ્દુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ અને કાર્ફર્ડ માર્કેટ. બીજાનેસથી ધમધમતો વિસ્તાર.

અમારી ઓફિસ દેવકરણ મેન્શનમાં બીજે માળે. નીચે વિઠ્ઠલની કામત હોટલ હતી. દાદરની નીચે ગોપાળની ચાની દુકાન. ગલીના નાકે, કોર્નર પર દલાલોની ટોળી રાંગમાં ઊભી હોય. બધા કટકી કટકી ચા પીનારા. આટલો મોટો બીઝનેસ એરિયા. ગોપાળની દુકાન હતી સાંકડી પણ ચા બનાવતો ફાંકડી. એને બાર પંદર કલાકની ધરાકી મળી રહેતી. સારા પૈસા કમાતો. ગોપાળ હતો મદ્રાસી શેટ્ટી. કામત હોટલમાં કામ કરતો હતો. દાદરની નીચે દુકાન ભાડે લીધી. એક સ્ટવ ને ચાની કીટલી અને કપરકાબી. આખો દિવસ ચા ઉકળ્યા કરે. ધરાકી વધતી ચાલી. એક ડીલીવરી બોય રાખી લીધો. કીટલી અને કપ રકાબી લઈ દુકાને દુકાને ચા પહોંચાડે. પૈસા કમાયો. મદ્રાસ જઈ પરણીને આવ્યો સરસ્વતીને. સરસ્વતી રૂડી રૂપાળી, સંયુક્ત પરિવારની છોકરી. બોલવે ચાલવે મીઠડી. ગોપાળ બહુ ભણેલો નહીં પણ સરસ્વતી બી.એ. સુધી ભણેલી. હિસાબ-કિતાબમાં પાકી. ગોપાળે મુંબઈમાંથી કમાણી કરી મદ્રાસમાં માનું ઝૂપંડા જેવું ઘર તોડી પાકી મેડી બંધાવેલી. સરસ્વતીને પિયરમાં કોઈ નહીં. મુંબઈમાં રહેવાનું આકર્ષણ. કમાતો ધમાતો વર મળ્યો. ખુશખુશાલ હતા બંને.

એમાં કામત હોટલ બંધ પડી. માલિક વિઠ્ઠલે એરપોર્ટ પાસે મોટી

હોટલ ઊભી કરી, ગોપાળનો ધંધો ધમધોકાર ચાલે. સરસ્વતીના પગલાં શુકનિયાળ નીવડ્યા. સાંજે સાંજે નવરો પડે, દુકાન બંધ થાય, સાંજે મિત્રો સાથે દારૂ પીવાની લત લાગી. ધંધા પરત્વે બેદરકાર થવા લાગ્યો. ક્યારેક અપોરે પણ ઢીંચી લે. બોલવાનું ભાન રહે નહીં. અમારા જ મકાનમાં ડબલ રૂમ ખાલી થઈ તે ગોપાળે રાખી લઈ ત્યાં ઘરસંસાર શરૂ કરેલો. એક દીકરો થયો. સુખી સંસારમાં કોઈની નજર લાગી ગઈ એવું ગોપાળ બોલતો થયો. સરસ્વતી સમજાવે, દારૂ પીવાનું છોડી દો. નજર ઉતરી જાય. આપણે દુર્ગુણ અપનાવીએ અને ભગવાનને દોષ દેવા ન બેસાય. ઘરાકી તૂટતી ચાલી. ગોપાળને ભાન રહે નહીં. ગાળાગાળી, મારામારી કરી બેસે.

સરસ્વતી ત્રાસી ગઈ. ઘણી સમજે તેમ નથી. એણે જાતે ચાનો બાંકડો સંભાળી લીધો. બાજુની રસ્તા પરની એક બીજી દુકાન ભાડે રાખી. એને નાનપણથી રસોઈ બનાવવાનો શોખ હતો. ચાની સાથે શરૂઆતમાં બીસ્કીટ રાખતી, પછી બટાટાવડા અને ભજીયા બનાવતી થઈ. સરસ્વતીની જબાન મીઠી. વ્યવહાર કુશળતા અને હાથમાં જશરેખા સાથે કળાકારીગરી. ઘરાકી વધતી ચાલી. બે ચાર માણસો રાખ્યા. ઘરે મહારાજ રાખ્યો. દુકાનોમાં ટિકિન પહોંચાડે. આઈટમો વધારતી ચાલી. છોલે ભટુરે ને પાઉં ભાજી. એનું ઘર જાણે કેન્ટીન બની ગયું. દીકરાને સાચવવા પોતાની માને બોલાવી લીધી. દુકાન નાની એવી રેસ્ટોરાં બની ગઈ.

ગોપાળ નશામાં ચકચૂર રહે. ઓછામાં પૂરું ડ્રગ્સ લેતો થઈ ગયો. સરસ્વતીને ચિંતા થાય, ઘરમાં મા છે, નાનો દીકરો છે. દારૂડિયા બાપની એના ઉપર શી અસર પડે? સરસ્વતી ભાંગી પડે, પણ એની મા એને સધિયારો આપે. હિંમત આપે. કાળા ઘોર વાદળ વચ્ચે મા એક રૂપેરી કિનાર સમી હતી. દીકરો મોટો કરવાનું ધ્યેય છે. માની માનસિક હેયાધારણ હતી. પણ અંદરથી દ્વેય તો સૂક્ષ્મ ભઈ થતું ચાલ્યું. એને હતું, ગોપાળ સરસ કમાય છે, મારે કમાવા જવાની શી જરૂર પડવાની છે? નોકરી કરવા જાય ક્યાં? ભરણપોષણનો સવાલ હતો. હવે પોતાની રસોઈ કરવાની આવડત - શોખને એણે ધંધામાં પલોટી

દીધા. પલટાવી દીધા. નાસ્તાના નાના નાના ફુડ પેકેટ બનાવવા લાગી. આઠ દસ છોકરાઓ ફરતા રાખે માર્કેટમાં કમાણી સારી થવા લાગી. એની કેન્ટીનની નામના વધવા લાગી. પતિ જ અડચણરૂપ થાય શું કરે બિચારી? શરમ લાગે, પતિ ગોપાળ સખણો બેસી રહે ઘરમાં, કમાય નહીં તો યે કંઈ નહીં પણ ઘરાકની સાથે મારામારી કરે, કેન્ટીનની છાપ ખરાબ થાય, ધંધા ઉપર અસર પડે.

હવે એને કેટરર તરીકે મોટા ઓર્ડર મળવા લાગ્યા. મોટો હોલ ભાડે રાખ્યો. રસોઈના મોટા વાસણો વસાવ્યા. કેટરર તરીકે કોર્પોરેટ ઓફિસોમાંથી ઓર્ડર મેળવે. માર્કેટના શેઠિયાઓના ઘરના પ્રસંગોના ઓર્ડર મળવા લાગ્યા. કેટરીંગનો બીઝનેસ સંભાળવો પડે. સવારના ત્રણ વાગ્યાથી રસોડું ધમધમ થવા માંડે. ઘર સંભાળે, ધંધો સંભાળે કે હિસાબ સંભાળે? પોલીસોના હપ્તા આપવા પડે.

દીકરો નિશાળે જતો થઈ ગયો. એને કેટરીંગનો કોર્સ કરાવ્યો. દીકરો રજા હોય ત્યારે માને મદદ કરતો. હવે ફરસાણ, મિષ્ટાન્નના મોટા ઓર્ડરો મળવા લાગ્યા. તાજ જેવી મોટી હોટલોમાં આઈટમો સપ્લાય કરવા લાગી. એના કેટરીંગથી ખુશ થયેલા ઘરાકો બીજાને સિફારીશ કરી કામ અપાવે. સરસ્વતી કેન્ટીનમાં સ્વચ્છતાનો ખાસ આગ્રહ રાખતી. ખૂણખાંચરે પણ ગંદકી ન રહેવી જોઈએ. ક્વોલીટીમાં બાંધછોડ ન કરે. રસોઈ સ્વાદિષ્ટ થવી જોઈએ.

મરીન લાઇન્સ પર છોકરીઓ - વર્કિંગ વુમન્સ હોસ્ટેલમાં ટિકિન સપ્લાયનું કામ મળ્યું. સ્ટાફ વધારતી ગઈ. આજુબાજુની દુકાનો વેચાય, ખરીદતી જાય. મનેજર અને એકાઉન્ટન્ટ રાખ્યા.

હવે એનો દીકરો વિકાસ ભણી રહ્યો. ગોપાળની મરજી નહીં કે દીકરો માના કેટરીંગ બીઝનેસમાં જોડાય. પણ વિકાસને ખબર હતી કે નોકરી કરવા જઈશ, પગાર ઓછો મળશે. આગળ પ્રગતિ નહીં થઈ શકે. માએ લોહી પસીનો એક કરી ધંધો વિકસાવ્યો છે. પોતે કેટરીંગ મેનેજમેન્ટનો કોર્સ કર્યો છે. એ માની સાથે કેન્ટીન સંભાળે. ગાડી લીધી. વહેલી સવારે ભાયખલા માર્કેટમાં જઈ શાકભાજી લઈ આવે. બધી

કેન્ટીનો ઉપર પહોંચાડે.

ક્યારેક રસોઈઓ દેશમાં અચાનક ચાલી જાય. સરસ્વતી જાતે રસોઈમાં જોડાઈ જાય.

એક જ ધ્યેય, તદ્દન વ્યાજબી ભાવે, ઉત્તમ ગુણવત્તાવાળો ખોરાક પીરસવો. જીવનના મૂલ્યો સાથે કોઈ બાંધછોડ ન કરવી. શાકાહારી-વેજીટેરીયન કેન્ટીનોની એક ચેઈન તૈયાર થઈ. મહેનત કરવામાં પાછા વળીને જોવાનું નહીં. એને મન કેન્ટીન ફક્ત ધંધો કરવાનું કે પૈસો કમાવાનું સાધન ન રહ્યું. બીજાને જમાડવામાં આત્મસંતોષ મળતો. સ્ત્રીને એટલે જ તો અન્નપૂર્ણા કહેવામાં આવે છે. હવે એણે કેન્ટીનનું નામ અન્નપૂર્ણા રાખ્યું.

આ દરમિયાન મા મરી ગઈ, દુઃખ થયું પણ દીકરો હવે તૈયાર થઈ ગયો હતો. માએ આપેલા ભોગની કદર એને હતી. બાપ પ્રત્યે નફરત હતી. માને કહેતો - તું કમાય છે, મહેનત કરે છે. શા માટે એની હરકતો સાંખી લે છે. આપી દે છૂટાછેડા.

બહુ દુઃખ વેઠવા પડ્યા હતા સરસ્વતીને. એણે ક્યારેય ભગવાન પાસે ફરિયાદ કરી નથી. એ તો એમ જ માને છે કેટલી મોટી કૃપા કરી છે ભગવાને મારી ઉપર. દુઃખ પડ્યું આપણા કર્માનુસાર. ભગવાનને દોષ શા માટે આપવો? મનુષ્ય અવતાર મળ્યો છે. મારું કર્તવ્ય મારે ઉત્તમ રીતે બજાવવાનું છે. સમાજનું ઋણ ચૂકવવું છે. મેં સારું-સ્વચ્છ-સ્વાદિષ્ટ ભોજન જમાડી અન્યના આત્માને તૃપ્તિ આપી છે. ભગવાને મારા દીકરાને સદ્બુદ્ધિ આપી. એના બાપના રવાડે એને ચડવા દેવો નથી.

દારૂ ઢીંચીને ગોપાળ રસ્તો કોસ કરતો હતો. ગોપાળ ટ્રક નીચે છુંદાઈ ગયો. સરસ્વતીને ભલે પતિનું સુખ માણવા નહોતું મળ્યું. પણ આખર એ એનો પતિ હતો. દીકરાએ બહુ મનાઈ કરી પણ સરસ્વતીએ વિધવા વેશ સ્વીકારી લીધો. દીકરાને પરણાવી, એને ધંધાની ધુરા હાથમાં સોંપી એ ચાલી ગઈ મદ્રાસ. જ્યાં ગોપાળે મેડી બંધાવી હતી. ગામમાં એ હવે ભજનકીર્તન, પ્રભુદર્શન કરે છે. જીવનભર તડકી

છાંયડી જોઈ, હવે સંસારની માયા સમેટી પ્રભુમય જીવન જીવવું છે.

એણે દીકરા વહુને એક જ શિખામણ આપી છે. ફક્ત થડા પર બેસી રહી ધંધો ન થાય. જરૂર પડે, રસોડામાં જઈ તવેથો ફેરવવો પડે, પીરસવું પડે અને ટેબલ સાફ પણ કરવું પડે. આપણા આપણા કર્મ-કર્તવ્ય પ્રત્યે સઘળું લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કરવું પડે. પડકારો ઝીલવા માટે સામર્થ્ય કેળવવું પડે.

સરસ્વતી મદ્રાસમાં રહેવા ગઈ. ઘર ખોલ્યું. ફક્ત દેવદર્શન નહીં, સમાજ સુધારાના કાર્યમાં લાગી ગઈ. નારી ઉદ્ધાર કેન્દ્ર શરૂ કર્યું. ઝંડો ઉઠાવી, નારા લગાડવાના ન હોય. સ્ત્રી સમાજમાં જાગૃતિ આવે, આપોઆપ સ્ત્રી સશક્ત, સબળ બની જશે. કમાતી ધમાતી થશે તો પતિની ગુલામી કરવી નહીં પડે. સ્ત્રીમાં સજાગતા છે જ, એને જગાડવાની જરૂર નથી. કોઈપણ ઘરમાં, સ્ત્રી જ સૌથી પહેલી ઊઠે છે. સૌની જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે. રવિવાર છે, દસ વાગે ઊઠીશ તો ચાલશે, એવો વિચાર સુદ્ધાં એને આવતો નથી. તેથી આપોઆપ સાબિત થાય છે કે સ્ત્રી સદાસર્વદા જાગૃત જ છે. સ્ત્રીની સ્ફૂર્તિ, જાગૃક્તા કે કર્તવ્યનિષ્ઠા વિષે ક્યારેય શંકા ઊભી થતી નથી. સ્ત્રીમાં બળ કરતાં વિશેષ કળ હોય છે. કપરા સંજોગોમાં નાસીપાસ થયા વિના રસ્તો કાઢી લેવાની આવડત છે એનામાં. એટલે જ એ દુઃખના દહાડા સહેલાઈથી સુખમાં ફેરવી શકે છે. જાગવાની જરૂર પુરુષને છે. સ્ત્રીને નહીં. નારીને જગાડવાની જરૂર નથી. સાથે સાથે પુરુષે સમજી લેવું પડશે કે નારીને છંછેડવી પણ નહીં. સરસ્વતીએ કેટલીંગનો કોર્સ કર્યો ન હતો. અનુભવનું જ્ઞાન લઈ એ જાતે ઘડાઈ હતી. દુનિયાની યુનિવર્સિટીમાં જીવનથી ચડિયાતો કોઈ અભ્યાસક્રમ ન હોઈ શકે. બુદ્ધિ હોય, ભણતર ભણો પણ માનવતાનું મિશ્રણ ભળે તો જ સંસારમાં પ્રેમરસાયણ તૈયાર થાય. માના હાથનો કોળિયો મીઠો લાગે છે કારણ એમાં માનો પ્રેમ ભળેલો હોય છે.

વાસંતી વાયરો

જૂહુના દરિયાકિનારે એક બંગલો. ઘરતી અને આકાશ બે જણા આખા બંગલામાં. બંગલાની બાલ્કની સામે અફાટ સમુદ્ર. ડ્રોઇંગરૂમમાંથી બાલ્કનીમાં જવાય. બાલ્કનીની બહાર બંગલાની પાછળના ભાગમાં લીલા લીલા ઘાસની લોન. વચ્ચે છત્રીની નીચે ટેબલ અને ટેબલ ફરતી ચાર ખુરશી. ઘરતી અને આકાશ જૂહુના દરિયાકિનારે વહેલી સવારે જોર્ગીંગ કરવા જાય. બંનેના બદન ચુસ્ત. જોર્ગીંગ કસરત અને ડાયેટ. મોર્નીંગ વોક લઈને આવે સીધા લોન પર. નેપકીનથી પસીનો લૂછે. નોકર ચા લઈ આવે, ચાની કીટલી, કપ રકાબી, નાસ્તો મૂકી ચાલી જાય.

ટેબલની ધાર પર બે દુ ચાર કોણી ટેકવાયેલી હોય. બે પારેવા ચાંચમાં ચાંચ પરોવી ધૂ ધૂ કરતા હોય. ચાની ધીમી ધીમી ચૂસકી - આકાશના મોબાઇલમાંથી નીકળી ગીતોની સૂરાવલિઓ ધૂમરાતી હોય, ઘરતીનું શરીર મસ્ત અંગડાઇ લઈ રહ્યું હોય અને આકાશ ગીત ગણગણતો હોય, 'તારી આંખનો અફીણી, તારા બોલનો બંધાણી, તારા રૂપની પૂનમનો પાગલ એકલો' - અને આકાશની શરાબી આંખો, ઘરતીના રૂપને અનિમેષ નજરે પી રહી હોય. અને ઘરતીની અધર્મીચી આંખો - મદહોશ બનાવી દેતી હોય છે આકાશને.

આકાશ ફરી લલકારે 'ઘરતીકો આકાશ પુકારે, આ જા આ જા પ્રેમ દુવારે, આના હી હોગા.'

આકાશ કહે, ચાલ તું મારી સાથે - ઘરતી - શું કરું આવીને તારી સાથે? તું તો તારા બીઝનેસમાં, કોન્ફરન્સમાં બીઝી હોય મને ધૂળ સમજ પડે તારી મીટીંગોમાં - આકાશ કહે આ વખતે લંડનની મીટીંગો પછી સ્વીટ્ઝરલેન્ડ યુરોપ ફરીશું. ઘરતી કહે દર વખતે આવા જ બોગસ પ્રોમીસ આપતો રહે છે. મીટીંગો પૂરી થાય, તારું બીઝનેસ ડીલ થઈ

જાય કહેશે, થાકી ગયો, ચાલ થઈ જઈએ ઘર ભેગા. આપણો બંગલો આપણું ઘર હીલ સ્ટેશનથી ક્યાં કમ છે?

ઘરતી કહે આકાશ હવે નથી રહેવાતું દૂર. તારા ધંધાનો પસારો વધતો જાય છે. તારી બીઝનેસ બેગ, કપડાંની બેગ તૈયાર જ રાખી હોય છે, આજે અહીં, કાલે બીજે. એકલા એકલા કંટાળો આવે છે.

આકાશ કહે મને પણ તારા વિના એકલા એકલા ફરવું ગમતું નથી. તારાથી દૂર રહેવું ગમતું નથી. એક પછી એક ટેન્ડર પાસ થયા કરે છે. તારા નસીબે ધંધો જામતો જાય છે. લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવે ને મોહું ધોવા થોડું જવાય? તારો ફોટો હરહંમેશ મારા વોલેટમાં રાખી ફરું છું. સવારે ઊઠી સૌ પહેલો તારો ચહેરો મોબાઇલમાં જોઉં છું.

ઘરતી પર બાલરવિના કિરણો પડે અને ઘરતીનું મુખડું રતુંબડું બની જાય. અને એના પર પડી જાય આકાશના હોઠની છાપ. બે પ્રેમી પંખીડા. આકાશનો મેનેજર રવિ આકાશનો ખાસ વિશ્વાસુ. આમ તો રવિ ઘરતીનો પણ ક્લાસમેટ. ત્રણ જણા આમ તો સાથે ને સાથે - પાર્ટીઓમાં મસ્તી માણતા હોય. પણ ગોઠવણ એવી કરેલી કે આકાશ ટુરમાં હોય ત્યારે રવિ ઓફિસ સંભાળે અને રવિ ટુરમાં હોય ત્યારે આકાશ દિવસમાં એકાદ આંટો મારી આવે ઓફિસમાં, બાકીનો સમય વિતાવે ઘરમાં - ઘરતીની સાથે. બહારગામ ફર્યો હોય એટલા દિવસનું એક સામટું સાટું વાળી દે ઘરતીને - વિશાળ છાતી અને બાહુમાં સમાવીને.

રવિ મોટે ભાગે સાંજના સમયે આવે આકાશને ત્યાં. આખા દિવસનો હિસાબ આપે. ડ્રોઇંગરૂમમાં ત્રણ ગ્લાસ તૈયાર થાય. ડ્રીંક્સના સાથે કાજુ-પીસ્તા-બદામ મોડી રાત્રે ડાયનીંગ ટેબલ પર ત્રણ થાળી પીરસાય. આકાશ રવિને ખાસ આગ્રહ કરી જમાડે. આ મેક્સીકન ફુડ તો ઘરતીએ જાતે રસોડામાં જઈ તૈયાર કર્યું છે. ફાઇવ સ્ટાર હોટલમાં કોઈ ડીશમાં આવો સ્વાદ ચાખવા નહીં મળે.

ઘરતી કહે - રવિ રીયલી જેન્ટલમેન છે. નખશીખ સજ્જન છે.

આકાશ કહે - આટલી મોટી પોસ્ટ પર છે પણ કેટલો વિનમ્ર છે. સ્વતંત્ર ધંધો કરે તો મારાથી યે વિશેષ કમાતો થઈ જાય. ચાર છે

મારો - ચારી હૈ ઇમાન મેરી, ચાર મેરી જિંદગી. એના વિશ્વાસ પર તો આટલો મોટો ધંધાનો પસારો કરી શક્યો છું.

ધરતી કહે ઉપકાર થોડો કરે છે રવિ? તું એને સરખું વળતર આપે જ છે ને! જાણે તારો પાર્ટનર! આકાશ - originally તારો દોસ્ત તો ખરો ને! રવિ સાથે તારી દોસ્તી નિભાવી રાખવામાં તારો સાથ છે. તું એને બરાબર સાચવી લે છે અને મૈત્રી નભ્યે જાય છે.

આકાશ બહાર ગયો છે. રવિને એના બધા ટાઇમ મેનેજમેન્ટની ખબર હોય છે. ધરતીને કંપની આપવા સાંજે જૂહુને બંગલે અચૂક આવે. ડ્રોઇંગ રૂમમાં ડ્રીક્સના બે ગ્લાસ, ડાયનીંગ ટેબલ પર ભોજનની બે થાળી અને એકમેકમાં ભળી જાય છે ગરમ ગરમ શ્વાસ. આકાશની ગેરહાજરી જણાવતી એક ખુરશી હોય છે ખાલી.

આકાશનો ફોટો દરિયાની ખારી હવાથી ધુમ્મસમય બનતો જાય અને આકાશના ફોટામાંથી ઉઘડતી જાય છે નવી છબી રવિની.

ધરતી એકલી એકલી સમય પસાર કરે છે. કંટાળે છે, રવિ આવે છે કંપની આપવા. બંને ચોપાટ માંડી રમે છે. કુકરી ગાંડી કરે છે. કોણે શોધી હશે આ ચોપાટની રમત? જીવન ચોપાટની એક રમત જ છે. એમ ધરતી બોલી - આકાશે જવાબ વાળ્યો - વ્યવહારની આંટીઘૂંટી પ્રતિબિંબિત થાય છે ચોપાટની રમતમાં - જ્યાં સુધી કુકરી પટમાં હોય ત્યાં સુધી સહીસલામત નહીં. ઘરમાં પહોંચી જાય તો જ સલામત. જીતેલી બાજી પાસા બરાબર ફેંકતા ન આવડે તો હારી જવાય.

ક્યારેક રવિ વધારે પેગ ચડાવી દે. ચડી જાય. ધરતીએ કહેવું પડે - આજે અહીં જ સૂઈ જા - નહીં તો ગાડીનો એક્સીડન્ટ કરી બેસીશ. મારે જ આવવું પડશે. પોલીસ સ્ટેશનમાં, તને છોડવા.

ક્યારેક રવિ નથી આવતો. ધરતી એકલી ઘૂંટ ઉપર ઘૂંટ ચડાવે જાય છે. બદનમાંથી વીજળી પસાર થઈ જાય. આકાશની વાસંતી યાદથી મન ઉભરાઈ જાય છે ધરતીનું. આજે રવિવાર છે. રવિને ઓફિસે જવાનું નથી. આખો દિવસ ધરતી સાથે વિતાવવાનો કાર્યક્રમ નક્કી કરીને આવ્યો છે. બે ચાર દિવસ તડપાવે ધરતીને તો મજા પડી જાય. જુદાઈ

કે બાદ મિલન. રવિ કહે - ચાલ ધરતી, આજે ગાડી લઈને નીકળીએ લોંગ ડ્રાઇવ પર. તું અને હું બે. હોટલ બુક કરીશું. આખો દિવસ મજા કરીશું ચોપાટને બદલે બીજી રમત રમીશું. ગેમ તેમ તો યે સ્ત્રીની સીકસ્થ સેન્સ બહુ જ પાવરફુલ હોય છે. ધરતીને કોઈ અણગમતી ગંધ આવી ગઈ. ધરતી કહે રમત સાચી હોય અને ખોટી પણ હોય. તમારા 'ભાઈ' નથી. એ હોય તો જ એની કંપની મળે તો જ મને રમતમાં મજા આવે. ધરતીના ડ્રેસનું ઓઢણું ખભા પરથી ખસવું અને રવિનું એના ખુલ્લા વક્ષસ્થળ તરફ ઝૂકવું. રવિના હોઠ ખુલું ખુલું થઈ રહ્યા હતા. ત્યાં ધરતી સાવધ બની ગઈ. ધરતી તું સુંદરતાની મૂરત છે - આકાશ મૂરખ છે. મને તારા જેવી પત્ની મળી હોત તો હું એને પળભર રેઢી ન મૂકું. ધરતી મૌન.

ધરતી તારા મૌનનો શો અર્થ સમજવો મારે - રવિ. ધરતીએ મૌન તોડ્યું - રવિ હું તો ક્યારની યે અર્થ સમજીને બેઠી છું. તો પછી આજે રાત્રે - તમારા બેડરૂમમાં - આપણે બે - ધરતી - મારા જેવી સુંદર પ્રેમાળ ભાભી બેઠી હોય અને તમારા જેવો રંગરસિયો દિયર હોય, પછી કંઈ બોલવું જ ન પડે.

સાચું કહી દઉં રવિ - તું મારો દિયર છે, અને તેથી નાનો દેરીડો દીકરા જેવો વહાલો લાગે. દિયર ભોજાઈની બે ઘડીની હસી મજાક સમજ્યા રવિભાઈ.

રવિભાઈ બેસો ને! ધરતીએ ઘાટીને બુમ મારી. ટેબલ પર બે થાળી પીરસવા જણાવ્યું. રવિ કહે, આજે મોડો જમ્યો છું, ભૂખ નથી. હું જાઉં છું. શું જોઈને હવે ઊભો રહે રવિ?

આજે અચાનક આવી ચડે તો આકાશ? તો! અને તલવારની ધાર ખૂંચી જાણે રવિની છાતીમાં - દરવાજો બંધ કરી ચાલતી પકડી રવિએ. જૂહુના બંગલામાં વાસંતી વાયરો પ્રવેશતા પ્રવેશતા જ અટકી ગયો. ધરતીએ આકાશના ફોટાને ચૂમ્યો. બસ હવે બહારગામ એકલા નહીં જવા દઉં આકાશ. તારે જવું પડશે તો હું સાથે ને સાથે જ હોઈશ.

સમતાભાવ

બહુ મોટો પરિવાર હતો લતાબેન અને વિજયભાઈનો. સંયુક્ત કુટુંબ. ધીરે ધીરે પાંખું થવા માંડ્યું. એક વખતનો ઘેઘુર વડલો, જ્યાં સંખ્યાબંધ પક્ષીઓ કલરવ કરતા એ માળો સૂનો પડવા લાગ્યો. પાંખ આવે એક પછી એક પંખી ઊડી જવા લાગ્યા. દિયર-દેરાણી, નણંદો બધા ઠેકાણે પડી ગયા. જુદે જુદે ગામ રહેવા ચાલી ગયા. પહેલાં તો દિવાળી - તહેવાર ટાણે સૌ મોટા ભાઈ ભાભીને પગે લાગવા આવતા. હવે તો બધા દિવાળીની રજામાં હીલસ્ટેશન ફરવા ચાલી જાય. લતાબેનને બે દીકરા. મોટો કમલ અમેરિકા સ્થાયી થયો. ત્યાં જ પરણ્યો. બે પાંચ વર્ષે આંટો મારી જાય. અઠવાડિયા માટે. માનું મન ધરાય નહીં. એની પત્ની કિરણ સારા સ્વભાવની, કંઈને કંઈ મોકલાવ્યા કરે. કમલ કહ્યા કરે પૈસાની કસર કરશો નહીં. જોઈએ એટલી રકમ મોકલી આપીશ. આ ઉંમરે બસમાં ટ્રાવેલીંગ ન કરો. ટેક્સી બોલાવી લો. મહારાજ રાખી લ્યો. ઇંડિયામાં તો પૈસા ખરચતા બધી સગવડ મળી રહે છે. કમલનો મોટો સ્ટોર હતો. બંને તેમાં કામ કરે. કમાણી ધીખતી ડોલર ખંખેરે. થાકી જવાય એટલું કામ કરવું પડે. ઇંડિયા આવવાનું મન થાય. સ્ટોર કોઈના ભરોસે મૂકાય નહીં. ઘરાકી તૂટી જાય.

હવે નાનો દીકરો તારક પરણાવ્યો. પોતે જ વહુ પસંદ કરી લાવેલા. તારકની પત્ની રૂપા જબાનની મીઠી. બધાની દેખતા મમ્મી મમ્મી કરી વહાલી થવા જાય અને ઘરમાં આવે ત્યારે તોછડાઈ કરે. લતાબેન પામી ગયા હતા નાની વહુને. બે વરસમાં રૂપાએ પોત પ્રકાશ્યું. વરને લઈને ચાલતી થઈ જુદો ફ્લેટ માંડીને રહેવા.

દીકરો બૈરીનો બચાવ કરે. તને બહુ હોશ હતી મને પરણાવવાની અને ઘરમાં વહુ લાવવાની. તો પછી જો તું અમારો સંસાર સુખી જોવા માંગતી હોય તો તારે સ્વીકારી લેવું પડશે કે રૂપાને અને મને પણ

અમારું એક આગવું અસ્તિત્વ હોઈ શકે. તું ભલે રૂપાને દીકરી જેવી માને પણ આખર તું એની સાસુ જ રહેવાની. તારી ભાવનાઓનું મૂલ્ય છે મારે મન. તું આપતી આવી છો. અને હજુ આપતી રહીશ. પણ આ બધાનો બોજ લાગે છે અમને. તારા હાથની રસોઈ મને ભાવે - હું તેનો આગ્રહ રાખું છું પણ રૂપાને પણ સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવાનું, ગોઠવવાનું ગમતું હોય. તારા બીબામાં તારે એને ઢાળવી છે પણ એને તારા જેવું નથી થવું. તું અમારો રૂમ વ્યવસ્થિત કરી જાય. કબાટ ગોઠવી જાય. અમારે પણ ખાનગી જીવન જીવવું હોય. તારા પ્રેમનો અતિરેક ગૂંગળાવી જાય. તું વારેવારે બધા વચ્ચે કહ્યા કરે કે તે દીકરાને ઉછેરવા કેટકેટલો ભોગ આપ્યો છે. રૂપાને આવું સાંભળવું નથી ગમતું. તારા ત્યાગનું મહત્ત્વ છે અમારે મન. જગતની દરેક મા આવું કરતી આવી છે. તને લાગશે કે હું બૈરી ઘેલો થઈ ગયો છું. રૂપાનું ઉપરાણું લઉં છું. રૂપાનો ઉછેર જુદી રીતે થયો છે. તારી લાગણીનો અનાદર કરવો નથી. પણ ગેરસમજ ઊભી કર્યા વિના. જો તું જ સંબંધોમાં સમજણનો સેતુ રચાય એવું ઇચ્છતી હોય તો કહી દે કે -

દીકરા - આખું આકાશ તમારા બેનું છે. તમારામાં શક્તિ અને આવડત હોય તેટલું ઊડો. લતાબેન સીધા સાદા હતા. પણ રૂપા પ્રત્યે અમુક પ્રકારનો અણગમો ધરાવતા હતા. હવે એમને વહુ દીકરા સાથે કેવું વર્તન કરવું એનો ખ્યાલ આવી ગયો. સાસુને બદલે મા બનીને રહેવાનો નિર્ણય કર્યો.

લતાબેન જમાનાના ખાધેલા હતા. વહુનું નાટકીયણું સમજાઈ ગયું હતું. પોતે ભોળવાઈ જાય તેવા ન હતા. છતાં સમજદારી કેળવવી જ રહી.

લતાબેન બાથરૂમમાં પડી ગયા. થાપાનો બોલ-હાડકું તૂટી ગયું. ઓપરેશન કરાવવું પડ્યું. અમેરિકાથી કમલ અને રૂપાના ફોન આવ્યા કરે. કહે પૈસાની ચિંતા કરશો નહીં. પાંચ હજાર ડોલર ટ્રાન્સફર કરવા તૈયાર થયો પણ. લતાબેન અને વિજયભાઈએ ના કહી દીધી. અમે

અમારું પ્રોવીજન કરી રાખેલું છે. કોઈએ આવવાની જરૂર નથી અને કોઈએ પૈસા મોકલવાની જરૂર હાલમાં નથી. જરૂર પડશે તો જરૂર મંગાવીશું. તમે લાગણીથી આટલું કહ્યું તેમાં બધું આવી ગયું.

નાની વહુ હોસ્પિટલમાં સાંજે ૫ થી ૭ અચૂક મળવા આવે. જે કોઈ ખબર પૂછવા આવે, પોતાના જ ગુણ ગાય, શું થાય? જુદા રહીએ એટલે કોઈ લાગણી નથી એવું થોડું કહેવાય. હું તો રોજ નવું નવું બનાવી મમ્મી માટે લઈ આવવા માંગું છું. હોસ્પિટલનું ખાવાનું થોડું ફાવે? આમેય અમારા મમ્મી તો ખાવાના શોખીન, પણ શું કરીએ - હોસ્પિટલમાં ઘરનું ખાવાનું એલાઉડ નથી. અમે તો કહ્યું હતું, મમ્મીની ટ્રીટમેંટ માટે પૈસા સામે ન જોવાય. પણ મમ્મીને તો ઘરની બાજુમાં પડે તે જ હોસ્પિટલમાં જવું ગમે. પપ્પાથી બહુ દોડાદોડ ન થાય.

વિજયભાઈ-લતાબેન સમજે છે. કહેતી નથી કે પપ્પા તમે અમારે ત્યાં આવી રહો, અહીં જમી લેજો. મમ્મી ઘરે નથી. ટિફિન મોકલાવીશું. ના - એને કંઈ કરવું નથી, દાનત નથી. બણગાં ફૂંકવા છે. મોટાઈ મારવી છે. વિજયભાઈનો સ્વભાવ શાંત છે. એને કોઈનો પાડ જોઈતો નથી. દીકરાનો પણ નહીં. એક જ જવાબ આપે બધાને. હોસ્પિટલમાં એક જ જણને સૂવા દે છે. એકલો ઘરે સૂઈ રહેવું કે અહીં સૂઈ રહું, શો ફરક પડે? એક નર્સ રાખી લઈશું, ઘરે જઈશું ત્યારે. પૈસા કોને માટે બચાવવા છે? શા માટે કોઈનો સહારો લેવો. બને ત્યાં સુધી નહીં જ.

હોસ્પિટલમાં ખબર લેવા આવે તેઓ નાની વહુની વાતો સાંભળી, વખાણ કરે. વહુ હો તો આવી. લતાબેને વહુઓને દીકરીની જેમ રાખી છે. પછી વહુઓ ચાકરી કરે જ ને! લતાબેને કસર કરી પૈસો બચાવી રાખેલો. વિજયભાઈ પણ ગણતરીબાજ. ઘરડે ઘડપણ કોઈ પાસે હાથ લંબાવવો ન પડે. બચત કરી રાખેલી. દીકરાની કમાણીના મોહતાજ પણ નથી.

લતાબેન બધા સાથે હસી બોલીને વાત કરે. દેહના દરદના ગાણાં શું ગાવાનાં? મરી જશે. વહુ દેખાડો કરે. લતાબેન સાચા દૈવ્યથી કહે, મારે બે દીકરા છે, દીકરી જેવી વહુઓ છે. સૌ સુખી છે. વિજયભાઈ

એકલા પડે ત્યારે લતાબેનને કહે કે વહુની બદમાશી જાણો છે છતાં તું બધા પાસે એના વખાણ કેમ કર્યા કરે છે? ચૂપ રહી નથી શકતી?

લતાબેન કહે, ઘરની લાજ ઢાંકવી આપણી ફરજ છે. બાપનું ઢાંકણ બેટડો, ઘરનું ઢાંકણ નાર. આપણા સુખમાં સૌને ભાગીદાર બનાવવા. દુઃખના રોદણાં રડવા નથી. છેવટ એક લોહી છે. દીકરા વહુ જ કામ લાગશે. આપણા દીકરાને એની બૈરી પસંદ છે પછી આપણે શા માટે અપજશ લેવો?

અને રૂપા હોસ્પિટલમાં રહી ત્યાં સુધીમાં જાણ્યું કે અમે કંઈ મદદ કરતા નથી, છતાં સાસુજી અમારા વખાણ કરે છે. એના વર્તનમાં પરિવર્તન આવી ગયું. સાસુ હોસ્પિટલથી ઘરે આવ્યા ત્યારે પંદર દિવસ સાથે રહી.

ફીઝીયોથેરેપી કરાવવા લઈ જાય. સાસુ સસરાની સેવા કરે. ભગવાનને કરવું તે એ જ મહિને ખબર પડી કે એને સારા દિવસ જાય છે. મનમાં ઠસી ગયું, સાસુની સેવાનું ફળ મળ્યું. એના અંતરના આશીર્વાદ ફળ્યા. રૂપાને બેડરેસ્ટ લેવાનું ડોક્ટરે કહ્યું. રૂપા અને તારક સાથે રહેવા આવી ગયા. સાસુ વિના કોણ આટલી સરભરા કરવાનું હતું. પોતાને ત્યાં કુળદીપક આવવાનો છે. લતાબેન ખુશખુશાલ છે. વહુ તો મારી કુળ વધારનાર વેલ છે. અને જ્યારે નવ મહિને સારી રીતે સુવાવડ થઈ ગઈ ત્યારે રૂપાને થયું - નાના બચ્ચાને ઉછેરવું એકલા હાથે એ કંઈ ખાવાના ખેલ નથી. સાસુ રાજખુશીથી દીકરાના દીકરાનું કરશે. એમને એક પ્રવૃત્તિ મળી જશે અને મને રાહત મળશે. અમારો દીકરો સારી રીતે મોટો થઈ જશે.

લતાબેનનો ક્ષમતાવાળો, સમતાવાળો શાંત સ્વભાવ પરિવારને જોડી રાખવામાં સફળ રહ્યો.



કુદરત

ડુંગર કેરી ખીણમાં ગાંભુ નામે ગામ
ખેતી કરતો ખંતથી પટેલ પાંચો નામ.

કાઠિયાવાડની ધરતી. પાણી કરતાં પાણા વધારે. એટલે જ કદાચ કાઠિયાવાડમાં કપડાંને પાણા પર પછાડી પછાડીને ધોવાય. એને ધોબીઘાટ કહેવાય. અમારા ગામને પાદર ભાઠી નદી. ડુંગરના ભાઠા વચ્ચેથી વહે તેથી ભાઠી. સાંજ પડે નદી કિનારે ફરવા જઈએ. એના ધ્વનિ તરંગથી ખીચોખીચ ભરેલો તરંગી અવાજ, જરાયે એકલવાયું લાગવા ન દે. નદી કિનારે ચાલતા રહો, નદી તમારી સાથે ચાલતી રહે. ભાઠી નદીમાં ઊંડાણ, ઊંડધરાનું ઊંડાણ. પરાખલાવિતનું ઊંડાણ, ગાતી ગાતી મદમાતી વહેતી રહે, એને ગાતી જોઈ આપણા કંઠેથી પણ ગાન સરવા લાગે. ડુંગરમાંથી પછડાતી, નૃત્ય કરતી વિશાળ પટમાં પથરાઈ જાય, ગિરિમાળામાંથી મારગ કાઢતી જાય. ગીચ ઝાડી જંગલો વચ્ચેથી વહેતી હોય ત્યારે એનું રૂપ તેજીલું બની જાય. એનું વહેણ ક્યારેક વિકરાળ બની જાય. ઝૂંપડા, ખેતર તાણી જાય. ક્યારેક પ્રચંડ હવાના ઝોકા આવે. રેતકણ ઊડે. ક્યાંક છીછરી હોય ત્યાંથી સામે કાંઠે જવાય. બાકી માથોડા જેટલું ઊંડું પાણી કાયમ હોય. નદીને કાંઠે ગાઢ જંગલ. જંગલમાં મંગલ જેવું. પક્ષીઓનો કલરવ અને જંગલના લીલા પાકટ રંગની હવા ફૂંકાય. ગાઢ જંગલોને ચીરતી જાય, ધરતીને ફળદ્રુપ બનાવતી જાય. એના ધ્વનિ તરંગો મધરાતે ય તન મનને ડોલાવે. દૃઢ્યમાંથી ગાન સ્ફૂરે. જાણે યૌવનને મસ્તી ફૂટી.

નદી કાંઠે મંદિર માતાજીનું. સંધ્યા ટાણે આરતી થાય. ભજનની રમઝટ બોલે આખી રાત. તે અવિરતપણે સૂર્યકિરણની સાક્ષીમાં જ તંબૂરના તાર ઢીલા પડે. નદીકાંઠે સવારે પનિહારી માથે બેડું મૂકી પાણી ભરવા આવે. ઉનાળામાં વીરડા ગાળે. અમે નિશાળેથી છૂટી

જઈએ નદીકાંઠે ધૂનામાં ધુબાકા મારીએ.

નહાઈએ, તરીએ, રમીએ અને ભળીએ. નદી કિનારે નત મસ્તકે ઝૂકેલા વૃક્ષો પર ચડી યુવાનો નદીમાં ધુબાકા મારે. ગીતો ગણગણવાના ન હોય. રાગડા તાણવાના હોય. અહીં સાંભળનારું કોણ? ભેખડ, ડુંગર, નદીનો ઢોળાવ કે પછી ચડતી ઉતરતી કેડી. ઉનાળાની રજામાં સૂરજને માથે લઈ નદીને કિનારે કિનારે જંગલમાં ભટકીએ. અંધારું થાય સન્નાટો છવાઈ જાય. પંખીઓ પણ પાંખ સંકેલી માળામાં છૂપાઈ જાય. ઠંડો મસ્ત પવન, ઝાડને ડોલાવે. વનસ્પતિ ફૂલે ફાલે. નદીને લીધે નદીકાંઠાની જમીન ફળદ્રુપ. ખેતરોમાં ઊભો પાક લહેરાય. નદી કિનારાની માટી ચીકણી. ખેડૂત કોદાળી, હળ લઈને જમીન ખેડે. કુદરતી છાણિયું ખાતર નંખાય. ડાંગર રોપાય. અમારા ગામના ખેડૂતો મહેનતકશ. હાથમાં દાંતરડું પકડી, કાળી મજૂરી કરે. પાક લણાઈ જાય, ગામમાં મેળો ભરાય. જુવાન હૈયા હેલે ચડે. નાચ, ગાનને ઢોલ રાસડા લેવાય અને પાવા વાગે. જુવાન હૈયાં એકબીજા પ્રત્યે આકર્ષાય અને જીવનસાથીની શોધ થાય.

આદિવાસી પ્રજા-કાછડો વાળી કાળી મજૂરી કરે. માથે ભારો લઈ ડુંગર ચડે ને ઊતરે. રાત્રે ઘરે આવી રોટલો ખાય, ખાટલા પર આડા પડે. પાંદડા ફરફરે જાણે ઝાંઝર રણઝણે. સવારે ગામ આખું બોલકું લાગે. બપોરે આરામ કરે. રાત્રિ નીરવ શાંતિ સૂમસામ.

સાંજ પડે, નદી કાંઠે હવે ટ્રકોની લાઇન લાગે. રેતી ખોદે અને શહેર ભણી રવાના થાય, કંસ્ટ્રક્શન માટે. સાંજ પડે જંગલમાંથી ચારો ચરી, નદીનું પાણી પીને ઢોર ગામ ભણી પાછા ફરે. રાત પડે, મનપંખીની પાંખો વિસ્તરવા લાગે સન્નાટો છવાઈ જાય. જાણે પાંચમો વેદ - પવન ફૂંકાય અને પાંદડે પાંદડે, ઝાડે ઝાડે, સન્નાટો છવાઈ જાય.

ગામમાં માટીના ઘર ઉપર ઘાસ છવાય. સ્ત્રીઓ છાણની ગારથી લીંપણ કરે. ઉપર વારલી ચીતરામણ થાય. પ્રકૃતિની મનોરમ્ય સૃષ્ટિથી શોભે છે અમારું ગામ. માણસો યે કુદરત જેવા મનના મોટા. ભોળા

ભટાક. છળ નહીં કપટ નહીં. એક ઘા અને બે કટકા. કોઈ કોઈની સાડીબારી રાખે નહીં. સુખે દુઃખે કામકાજ છોડીને પણ એકબીજાને પડખે ઊભા રહે.

કુદરતને ખોળે ઉછર્યા, મોટા થયા. પશુ, પંખીઓ, ઋતુ, નદી, પહાડ, ઝરણાં અને દરિયો. બધા પાસેથી કંઈ ને કંઈ શીખ્યા. કુદરત બોલતી નથી ચૂપચાપ અવલોકન કરતા રહીએ. ભયંકર ગરીબી વચ્ચે યે લોક સંતોષી છે.

વસંત આવે, વન પૂરબહારમાં ખીલી ઊઠે. પર્ણ ફૂટે છે કૂંપળમાંથી, પીળું પડે, ખરી જાય. પ્રભાતે ફૂલ ખીલે, મહેંકવા માંડે, સુગંધ પ્રસરાવે. આજે કોને સમય મળે છે? મફતમાં મળતી શીતલ હવાના ઝોકાં માણવા, માટે પણ લોકો પાસે કુરસદ નથી. નદી ઉપકારક છે ગામ માટે. કુદરત શીખવે છે માણસાઈ કેળવો, અન્યને ઉપકારક બનો.

આવું ગામ છોડી અમે અમેરિકા જઈ વસ્યા.

ઇંડિયામાં માણસ વધુ ને જમીન ઓછી. અમેરિકામાં જમીન વધુ ને માણસ ઓછા. આખા રાષ્ટ્રમાં નહીં હોય તેટલા વૃક્ષો એક એક ગામમાં. શિયાળો ને ઉનાળો બે જ ઋતુ. દિવસે ધોમ ધખે. વાદળાં બંધાય. બહુ ધામ થાય. રાત્રે વરસી પડે. ઠંડા થઈ જાય. અહીં દરિયા જેવડા સરોવર છે. સમર આવે દુકાનોમાં મોલમાં વીન્ટરના કપડાં અદૃશ્ય થઈ જાય. કોટન કપડાં ગોઠવાઈ જાય. સ્પ્રિંગ - પછી સમર. લોકો ખુશખુશાલ. વસંતના વધામણા કરે. કુદરત રળિયાત બને, માનવીના મન પણ રળિયાત થઈ જાય. સમર આવે રંગબેરંગી પુષ્પો ખીલે. જો કે અહીંના ફૂલોમાં સુગંધ હોતી નથી. બેકયાર્ડમાં પાપડી, રીંગણા, મરચી, ટામેટાં, દૂધી, તુરિયા ઉગાડીએ.

ઉનાળો - સમર - સ્પ્રિંગ આવે એટલે જાણે રળિયામણો તહેવાર આવે. કુદરતની રળિયાતની સાથે માનવી ના મનની રળિયાત ભળે. રંગબેરંગી ફૂલો આખો દિવસ ગીત ગાય. વૃક્ષો ડોલતા હોય. સમરમાં છોકરાઓને જુલાઈ ઓગસ્ટ રજા - મહેમાનો ખાસ કરીને ઇંડિયાથી સમરમાં જ આવે પછી આવે ફોલ - પાનખર. લીલાછમ વૃક્ષો વનરાજી

પાંદડા ખંખેરતા પહેલાં પોતાના રંગ બદલે. ક્યાંક મરુન, ક્યાંક કેસરિયો સાફો ઓઢે, ક્યાંક જાંબુડિયા અને પીળા ચટ. સોનેરી સૂરજના તાપમાં સોના સરખા ચમકે. પાનખર આવે ફૂલો ખરી જાય. પાંદડા ખરી જતા પહેલાં જાણે આખેઆખા મેઘધનુષને પણ ઝાંખા પાડી દે એવી દરબારી શોભા ધારણ કરે. વૃક્ષો ઝૂમે - પાંદડાં જાણે નૃત્ય કરે. લીલા રંગના પાન ભૂખરા થઈ ખરી પડે. શિયાળો - વીંટર આવે અને પાનમાંથી ખોરાક મેળવવાને બદલે વૃક્ષો મૂળિયા દ્વારા પોષણ મેળવે. વીંટર આવે થથરી જવાય, થીજી જવાય એવી ઠંડી.

અહીં આપણી જેમ સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા જ નથી. છોકરાઓ અઢારના થાય. કોલેજમાં ભણવા જાય. શ્રીમંત માબાપના સંતાનો પણ અપાર્ટમેંટમાં અલગ રહેવા ચાલી જાય. પરણ્યા પહેલાંથી જ અલગ ઘર વસાવવા લાગે. આપણી જેમ ચાલીસ-પચાસના થાય, એના ઘેર છોકરાઓ થાય ત્યાં સુધી બાપની કમાણીની આશા રાખતા નથી. જુવાનીમાં ઓવરટાઇમ કરી બચત કરી રાખે અને પછી પાછલી ઉંમર નિરાંતે જીવે. અહીં સરકાર માબાપ છે. સીનીયર સીટીજનને ઘેર બેઠાં પેન્શન મળે. મેડીકલ ટ્રીટમેંટ મળે. પાન ખરી ગયા છો ખરી ગયા, વસંત આવશે ફરી ફરી. કોઈ કકળાટ નથી. છોકરાઓ દૂર ગયા. સુખી રહે એમની રીતે. વહુઓને વગોવવાનો, સાસુપણું કરવાનો ચાન્સ જ મળે નહીં. પાનખર-ઘડપણનું પણ વેદનામાં રૂપાંતર કરવાને બદલે કુદરતના ઓમકારે રંગાઈ જાય છે લોકો.

વીંટર આવે, વૃક્ષો ઠંડા થઈ નાગાબાવાની જમાત જેવા સ્થિતપ્રજ્ઞ થઈ ઊભા હોય. મારાં પાન ક્યાં ગયા, લીલો રંગ પીળો પડી ગયો. બચ્ચાં પક્ષીઓ ઊડીને ક્યાં ગયા. ક્યારે પાછા આવશે? કોઈ પ્રશ્નો નથી. બોડાં બોડાં વૃક્ષો આશાસ્પદ છે કે ફરી વસંત આવવાની જ છે. આપણા ભારતમાં પાનખરમાં વૃક્ષો થોડા થોડા પાન ખેરવે નવા નવા ઊગતા જાય. પંખીઓને છાંયડો આપવા, સૂરજના તાપથી બચાવવા, એ લીલીછમ લાગણી ફેલાવ્યા કરે છે. આપણાં ઘટાદાર વૃક્ષો પંખીઓને આશ્રય આપે છે. જાણે આપણાં સંયુક્ત કુટુંબના

સંસ્કાર કોઈ નાના, નિર્બળને પણ આશ્રય મળી જાય. દીકરો જુદો થાય આપણને દુઃખ થાય, શરમ લાગે તો પછી અમેરિકામાં જઈ વસનારા આપણે એના એ જ માનવ છીએ. સંતાનો અલગ થઈ જાય, ઝાડના થડ ને ડાંખણાની જેમ બોડાં બોડાં એકલવાયા થઈ જવાય. દુઃખ તો થતું જ હશે પણ વેદનાનો ઢાંકપીછોડો કરતા તેમને આવડે છે.

શિયાળામાં બરફ ઓઢેલી ચાદર શ્વેત-શ્વેત, શુભ્ર-શુભ્ર લાગે. ફરી સમર આવે, સ્પ્રિંગ આવે અને ચેતનાનો સંચાર થવા લાગે. ફરી લીલુડાં પાનની લાગણીઓ લહેરાવા માંડે. નવો માળો બાંધવાની શરૂઆત થાય. જીવનમાં લીલી સૂકી તડકી છાંયડી આવ્યા કરે. નિરાશ થવાનું નહીં. દુઃખના દિવસો કાયમ રહેવાના નથી. આનાથી મોટું કયું અધ્યાત્મ જગતમાં શીખવા મળવાનું?

ભલે પાન ખરી ગયા, કડકડતી ઠંડીને પણ લોકો વધાવે છે. કીસમસ ટ્રી પર લાઇટ લગાડીને લીલાને બદલે શ્વેત-ધવલ રંગને પણ વધાવી લેવાનો.

કુદરત ખરાબ પાંદડાં ખેરવી નાંખે છે અને નવા તાજા હરિત પર્ણો ઉગાડે છે. કુદરતનો સંદેશ સમજતા શીખવું પડશે. ચાહે ભારતની ધરતી હોય, ચાહે અમેરિકાની. કુદરત સૌથી શ્રેષ્ઠ ગુરુ છે, જો જ્ઞાન મેળવવું હોય તો.



મહામૃત્યુ

કુલીન એક સફળ પતિ, એક અતિ લાગણીશીલ પિતા અને એક સફળ ડોક્ટર હતા. નાનપણમાં અનેક મુસીબતો ઝંઝાવાતનો સામનો કરી ડોક્ટરની ડીગ્રી હાંસિલ કરી, પછી કેન્સર-ઓન્કોલોજી સ્પેશીયાલીસ્ટ બન્યા. MMBS કરી મેરી સાથે પ્રેમ લગ્ન કર્યા અને નેન્સી નામની દસ વર્ષની દીકરી. સુખની છોળો ઊડતી હતી અને એમની કારકિર્દીના શિખરે સુખનો સૂરજ પ્રકાશતો હતો.

કુલીનને આજકાલ છાતીમાં સખત દુઃખાવો ઉપડતો. એને શંકા ઉપજી. અમુક ટેસ્ટ કરાવ્યા. કીડનીનું કેન્સર નિદાન થયું અને ફેફસાં સુધી પાણી ભરાઈ જતું. યુવાન પત્ની મેરી અને અબુધ દીકરી નેન્સીને કેવી રીતે કહેવું કે હવે હું થોડા દિવસનો મહેમાન છું. અમંગળના ઔઘાણ વર્તાઈ રહ્યા હતા. વજન ઘટતું ચાલ્યું. કેન્સરના લક્ષણો દેખાવા લાગ્યા. શા માટે બીજાને દુઃખી કરવા? પણ કહેવું તો પડે જ. વગર કહ્યે મેરીને શંકા ઉપજી હતી. એ પૂછ્યા કરે, કુલીન ગોળ ગોળ જવાબ આપે. કુલીન સંવેદનશીલ અને મજાકીયા સ્વભાવનો માણસ. અને એટલે જ તો એની સાથે ભણતી મેરી એની સાથે લગ્નજીવનથી જોડાઈ હતી. કુલીનની પ્રતિભા મેઘાવી તો હતી જ પણ કુલીનના દિલની ઉદારતા એને આકર્ષી ગઈ હતી.

એ મેરી સાથે મજાક કરતો. જ્યારે બોડીનું પોસ્ટમોર્ટમ કરતા હોય ત્યારે એ પૂછતો - હાર્ટનું પોસ્ટમોર્ટમ કરતી વખતે એમાં પ્રેમ, લાગણી, ઋજુતાના સેલ્સ અલગ રીતે ઓળખી શકાય તેવા સેલ્સ દેખાય છે. મગજનું ઓપરેશન કરીએ પણ એની દૃષ્ટતા ઓછી કરી શકાય ઓપરેશન દ્વારા? જો આપણે મગજને કે દૃઢ્યની ભાવનાઓને સુધારી નથી શકતા તો પછી ઓપરેશન કરવાનો મતલબ શો? ફક્ત હાર્ટ ધબકતું રહે - એવા જીવનનો શો અર્થ? જીવનને લંબાવવાથી ફાયદો

શો ? વેન્ટીલેટર પર મહિનાઓ સુધી રહેવું પડે એવા જીવતરનો ઉપયોગ કેટલો ? કુદરતી સંકેત મળે - અમુક રોગ થયો છે. Exit થવાની એ નક્કી છે. કેટલા દિવસ પછી ક્યારે કેવી રીતે એ કોણ કહી શકે ? અકળ ગતિ છે આ જીવાત્માની.

મેરી આવી ઇંડિયન ફિલોસોફી સમજી શકે નહીં. એણે પ્યાર કર્યો હતો, કુલીન નામની વ્યક્તિ પર. એ હિંદુ ધર્મી છે કે ડોક્ટર છે. એ ગોરો છે કે કાળો છે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો જ નથી. હિંદુ ધર્મમાં - ખાસ કરીને કઠોપનિષદમાં જન્મ અને મૃત્યુ અંગેનું મનન, પ્રકટ થાય છે - યમ અને નચિકેતા વચ્ચેના સંવાદમાં - જીવન અને મૃત્યુ અંગેની સચોટ મીમાંસા છે તેમાં.

જીવનની શરૂઆત પીડાથી થાય. મા પ્રસવપીડાથી પીડાતી હોય. બાળકને સંઘર્ષ કરવો પડે, પીડા વેઠવી પડે માના ગર્ભમાંથી બહાર નીકળવા માટે. પીડા વેઠે નહીં ત્યાં સુધી માતૃત્વનો લહાવો ક્યાંથી માણવા મળે ? બાળક જન્મ લે, માની નાભિ નાળથી છૂટું પડે, ધરતી પર પ્રથમ શ્વાસ લીધો. માના ગર્ભમાં નવ માસ કેવી રીતે રહ્યો ? કેટલી પીડા ભોગવી ? કશું યાદ રહે છે ? શરૂઆત જન્મથી જન્મનો બીજો અંતિમ છોડો મૃત્યુ. એ ક્યારે આવશે, ક્યા સ્વરૂપે આવશે, કેટલું પીડાદાયક હશે કોઈને ખબર નથી. માણસ મરી ગયો પછી તેના કર્મોનું તેને કેવું ફળ મળ્યું, એનો ન્યાય કેવી રીતે થયો ? સ્વર્ગ કે નરકની આપણી મનોકલ્પિત માન્યતાઓને સમર્થન આપવા કોઈ પાછું આવતું નથી. એક આજ્ઞાત ઓથાર છવાયેલો રહે છે જીવનભર. યક્ષ પ્રશ્નનો ઉત્તર મેળવવો સહેલો નથી.

ભરજીવાનીમાં પૂરા ઉત્સાહ ઉમંગથી જીવન માણતા હોઈએ, અચાનક કાળની થપાટ પડે, બધા સપનાઓ ચૂરચૂર થઈ જાય અને મૃત્યુ સમીપ આવીને ઊભું રહી જાય. શું કરી શકે માણસ ? કેટલાક માણસો દર્દથી, રોગથી સબડતા હોય. રોજ મૃત્યુ માંગે ઇશ્વર પાસેથી. પણ આપણા હાથની દોરી નથી કે તોડી નાંખી શકાય.

તેથી જ જીવનને ભરપૂર પણે માણી લેવું. એક એક પળનો

સદુપયોગ કરી લેવો, એ જ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. કેટલું જીવ્યા એ મહત્ત્વનું નથી, કેવું ઉત્તમ રીતે જીવ્યા એ જ મહત્ત્વનું છે. શંકરાચાર્ય, વિવેકાનંદ, લાલ બહાદુર શાસ્ત્રી જેવા અલ્પાયુષી જીવો મર્યાદિત સમયમાં એવું કંઈક સમાજને આપીને ગયા કે જે સદીઓ સુધી જીવનપથ પર પ્રકાશપુંજની જેમ ઝળકતું રહેશે. કાળનું ચક્ર ક્યારે, કેવી રીતે આપણા ઉપર ફરી વળશે એ કોઈ જાણતું નથી.

જીવનમાં રંગોળી ચીતરીએ, ખૂબ કાળજી લઈ અનેક રંગો ભરીએ, કાળની એક ફૂંકે બધા રંગો ઊડી જાય. અનેક અરમાનો, સ્વપ્નાઓ સજાવ્યા હોય, સપનાઓના મહેલ ચણ્યા હોય, દરિયાનું એક એવું જોરદાર મોજું આવે, સઘળું વેરવિખેર થઈ જાય. પેલો ભમરો ફૂલનો રસ ચૂસવામાં મશગૂલ હતો. રાત પડી ગઈ, ફૂલ બીડાઈ ગયું. ફૂલને તોડીફોડીને ભમરો બહાર નીકળી શકતો નથી. આશામાં કેદ ભોગવ્યા કરે કે સવાર પડશે, ફૂલ ખીલશે ને હું પાછો બહાર નીકળીશ. સવાર પડે એ પહેલાં મદમસ્ત હાથી એ કમળના છોડને ઊંચકીને ફેંકી દે છે. કમળના છોડની સાથે અનેક સ્વપ્નાઓ સાથે લઈને સૂતેલાં ભ્રમરનું જીવન અકાળે, પૂર્ણ થાય છે.

કાળના ધસમસતા પ્રવાહ સામે કોઈ પણ કુશળ તરવૈયો પણ પોતાની જાતને બચાવી શકતો નથી.

ડૉ. કુલીન અને મેરીનું લગ્નજીવન સુખી હતું. પરસ્પર સ્નેહ હતો. દીકરી નાની છે. માબાપની લાડકી છે. કેવી રીતે સ્વીકાર કરી શકાય મોતને ? મોતનો સામનો કરવો કેટલો દુષ્કર હોય છે ? એમાં યે ખાસ કરીને યુવાન વયે ? ડૉ. કુલીનને સંપૂર્ણપણે સંતોષ છે. જીવન જીવ્યાનો. પોતે કર્તવ્યની કેડી પર પ્રયાણ કર્યું છે. જીવનની પળેપળને એણે માણી છે, ચહેરા પર મુશ્કરાહટ સાથે. એમને કોઈ અફસોસ નથી- ફક્ત એક દુઃખ છે. પત્ની એને પુત્રીને નોંધારા મૂકીને જવાનો. મૃત્યુના આગલા દિવસ સુધી એ કાર્યરત રહેવા માંગે છે. મોતનો સામનો મર્દની અદાથી, મર્દાનગીથી કરવો છે. મહામૃત્યુમાંથી અમૃત સમીપે જવાની પૂર્ણ તૈયારી કરી લેવી છે ડૉ.કુલીનને.

મૃત્યુ અનિવાર્ય છે, ટાળી શકાય તેમ નથી. ઘણા માણસો રઘવાયા થઈ જાય, મોતનો ડર નજર સમક્ષ રાખીને ડરતા ડરતા જીવે, નામદની જેમ. આપણું કોઈ અંગત હોસ્પિટલમાં હોય, ડોક્ટરને પગે પડીએ, જોઈએ તેટલા પૈસા લઈ લો પણ આ જીવને બચાવી લો. ડોક્ટર થોડા ભગવાન છે કે કોઈની આવરદા લંબાવી શકે ?

સૈફી હોસ્પિટલમાં લખ્યું છે. We Treat the patient, cure the patient, but it is God who heals the patient.

આયુષ્યના ઉપાય છે. સિકંદર જેવો સિકંદર કહેતો રહી ગયો કે મારી સઘળી સંપત્તિ લઈ લો, મારે મરતી માનો મેળાપ કરવો છે. એક પળ માટે એક શ્વાસ ક્યારેય ઉછીનો મળી શકતો નથી. નવી નવી દવાઓ, ટેકનીકને લીધે બાયપાસ કરાવી શકાય. બોડી પાર્ટસ રીપ્લેસ કરાવી શકાય. માણસનું આયુષ્ય લાંબુ થઈ શક્યું છે પણ છેવટનું હુકમનું પાનું તો ઈશ્વરે પોતાના હાથમાં રાખ્યું છે.

જેટલું જીવીએ, હસતા રમતા જીવીએ, જિંદાદિલીથી જીવીએ. હર એક શ્વાસનો સદુપયોગ કરી લઈએ. જીના ઇસીકા નામ હૈ - જો મર મર કે જીયે વો ક્યા ખાક જીયે ? કાયબાની જેમ સો વર્ષ સુસ્તીમાં જીવવા કરતાં ઘોડાની જેમ હણહણતા ૨૫ વર્ષ જીવવું સાર્થક.

ડો. કુલીન આત્મબળથી દર્દનો સામનો કરતા રહ્યા. કેન્સર એટલે કેન્સલ એવું હવે રહ્યું નથી. પોતે જીવે ત્યાં સુધી દર્દીઓની સારવાર કરતા રહે, એમને દર્દમાં રાહત આપતા રહે. મૃત્યુને આવકારવા સુસજ્જ થઈને બેઠાં છે ડો.કુલીન.



રાજીપુશી

આજ સવારથી કાગડો કા કા બોલે છે. કોઈ મહેમાન નથી આવવાના, આવવાની છે દીકરી, લાડકડી, સાત ખોટની દીકરી ગૌરી. કેટકેટલી બાધા માન્યા પછી સુધાબેનની સૂની ગોદ ભરાઈ. દીકરી જન્મી, ચાંદના ટુકડા જેવી, ગોરી ગોરી, તેથી નામ પાડ્યું ગૌરી. વળી શિવપાર્વતીના વ્રતની કૃપા પ્રસાદી રૂપે અવતરી હતી દીકરી, તેથી ગૌરી. પચીસ પચીસ વરસ સુધી જતન કરી જાળવી હતી, લાડ લડાવ્યા હતા દીકરીને. દીકરીની જાત, દિવસે ન વધે એટલી રાતે વધતી જાય. પાંચ વરસની થઈ, ઝાંઝર ઝમકાવતી, રૂમરૂમ ફરી વળતી ઘરમાં. ભારે તોફાની. સુધાબેન શિક્ષિકાની નોકરી કરતાં - રાજેશભાઈ કહે, નોકરી છોડી દો, દીકરીના લાલનપાલન કરો. એનામાં સારા સંસ્કારોનું સીંચન કરો. દીકરી એટલે ઘરદીવડી. બંને કુળને ઉજાળે એવું શિક્ષણ આપો. ગૌરીને પગલે પગલે રાજેશભાઈને ધંધામાં બરકત આવતી ગઈ. દીકરી એટલે લક્ષ્મીનો અવતાર.

દીકરી આંગણામાં રમતી થઈ. પાંચીકડા, લખોટી અને ભમરડા. જાત જાતના લોગો. અઠવાડિયામાં રમકડું જૂનું થઈ જાય. ઘરને ખૂણે ફેંકાઈ જાય. રાજેશભાઈ નવા રમકડાં લઈ આવે. દીકરી મેદાની રમતો રમે. હુતુતુ ને ખોખો. ગૌરી સ્કૂલમાં દાખલ થઈ. ભણવામાં નંબર વન. કાયમ પહેલો નંબર જાળવે. સંગીત-નૃત્યમાં નિપૂણ. રંગોળી પૂરે, ઘરનું સૂનું આંગણું ગાજતું થયું. સુધાબેન-રાજેશભાઈએ આરંગોત્રમનો પ્રોગ્રામ ધામધૂમથી ઉજવ્યો. ગૌરી કોલેજમાં દાખલ થઈ. મેથ્સ પાવરફુલ હતું. C.A.નો અભ્યાસ કર્યો. કોલેજના એન્યુઅલ ફંક્શનમાં ગૌરી મેદાન મારી જતી. નાટકમાં ભાગ લે. ડાન્સ ગરબાની કોરિયોગ્રાફી કરાવે. પહેલા ઇનામ પર કાયમ ગૌરીનું નામ કોતરાઈ જતું. નાટકમાં એ હીરોઇનનું પાત્ર ભજવતી. હીરો હોય સમીર - સમીર-ગૌરીની જોડી કોલેજમાં વખણાતી.

સમીરના પપ્પા સનતભાઈ પ્રખ્યાત એડવોકેટ હતા. ન્યાતમાં એમનું ઘર આગળ પડતું ગણાતું. સમીર અને ગૌરીની સગાઈ થઈ. ગૌરીનું સાસરામાં ભાવભીનું સ્વાગત થતું. બંને પક્ષે લગ્નપ્રસંગ માટે જોરદાર તૈયારી ચાલી. સુધાબેન-રાજેશભાઈને એમ કે એકની એક દીકરી છે. કોઈ વાતે કમી ન રહેવી જોઈએ. નસીબદાર છે દીકરી. સાસરિયા સારા મળ્યા. અને સનતભાઈને પણ એકનો એક જ દીકરો છે સમીર.

એક બાજુ હરખ છે દીકરી પરણાવવાનો પણ સુધાબેનનું રડવાનું ચાલુ થઈ ગયું છે. લગ્ન લખાયા ત્યારથી. હોશભેર તૈયારી થાય છે પણ હેયું વલોવાય છે. આંખના રતન સમી દીકરી. પચીસ વરસમાં પાંચ દિવસ પણ છૂટી પડી નથી. હવે એ કાયમની પરાઈ થઈ જશે. દીકરીને કહેવું પડે છે કે આજ સુધી આ ઘર તારું હતું. હવેથી નવા વાતાવરણમાં નવી વ્યક્તિઓને અનુકૂળ થઈ રહેવું પડશે. પારકાને પોતાના કરવા પડશે. માબાપને છોડવાનું દુઃખ ભૂલીને હસતે મોઢે નવજીવનની શરૂઆત કરવી પડશે. સૌને પોતાના બનાવવા પડશે. સુધાબેનને હેયાધારણ હતી કે દીકરી ગૌરી છે જ એવી મીઠડી. એને કંઈ શીખવવું જ નહીં પડે. સગાઈ થઈ છે ત્યારથી જ એણે સાસુને મમ્મી અને સસરાને પપ્પા તરીકે સ્વીકારી એમનો સ્નેહ પ્રાપ્ત કરી લીધો છે. સાસુ ગુણીયલ છે. એને ક્યાં દીકરી છે? ગૌરીને દીકરી જેવી જ ગણીને સંભાળી લેશે.

સુધાબેન-રાજેશભાઈ અને ગૌરી ત્રણેની આંખો ભીની થઈ જતી. અન્યને દુઃખ ન થાય માટે બધા છાના ખૂણે રડી લેતા અને આંખો લૂછી નાંખતા. લગ્નનો મંગળ પ્રસંગ રંગેરાગે ઉજવાઈ ગયો. બંને પક્ષે કોઈ કચાશ રહી નહીં. ખુશખુશાલ વાતાવરણમાં દીકરીને વિદાય આપી. અમે રે લીલુડા વનની ચરકલડી, ઊડી જાશું પરદેશ જો. સુધાબેનનું ફીઝ કાયમ મીઠાઈઓથી ભરચક રહેતું. રવિવારે સવારે ગોળપાપડી ને ગાંઠિયા હોય જ. વારતહેવારે જલેબી આવે. ઠાકોરજીને ધરાવેલો પ્રસાદ - મગજની લાડુડી ગૌરી જ ખાઈ જાય. અને રસમલાઈ કે દૂધીનો હલવો - ગૌરીને જમવામાં એક મીઠાઈ તો જોઈએ જ. ગૌરી આમ તો ચોક્કસ, ભારે બેદરકાર. એના અભ્યાસના પુસ્તકો ચોમેર

વેરવિખેર પડ્યા હોય. એક બુક જોઈતી હોય, આખું કબાટ ફંફોસે - બહાર જવું હોય, કબાટના બધા કપડાં ફેંદાઈ જાય. દસ જોડી કપડાંનો પથારો કરે. પહેરે-કાઢે-મમ્મી જો આ ટ્રેસમાં હું કેવી લાગું છું. મીરરમાં જોઈ ખુશ થાય. મમ્મી મારા કપડાં વોર્ડરોબમાં ગોઠવી દેજે ને પ્લીઝ. મમ્મી નારાજ થાય પણ રાજીખુશીથી દીકરીના કપડાં ગોઠવી દે.

સાંજ પડે ને ગૌરી કોલેજથી જલદી પાછી ફરે, મમ્મીને હગ કરે, કીસી કરે, હુકમ કરે, મમ્મી કકડીને ભૂખ લાગી છે. મમ્મી બધા કામ પડતાં મૂકી દીકરીને નાસ્તો આપે. ઝપાઝપ ઝાપટતી દીકરીને ટોકે - ધીમી પડ જરા. હવે એને મનનો મીત મળી ગયો હતો સમીર. સાંજ પડે, સમીરના ગાડીનું હોર્ન વાગે. એક મિનીટ પ્લીઝ - કહી જેમ તેમ તૈયાર થતી થતી ગૌરી દોડે. રાત્રે એક બે વાગે સમીર મૂકવા આવે. રાજેશભાઈ-સુધાબેન ચિંતા કરતાં બેસી રહ્યા હોય. હજુ દીકરી આવી નથી. સમીર ગાડી ફાસ્ટ ચલાવે છે. એક્સીડન્ટ તો નહીં થયો હોય ને! માબાપનો જીવ ફફડતો હોય. દીકરી કહેશે - મમ્મી તમને શું ખબર પડે? બાર વાગ્યા પછી જ તાજની કોફી શોપ ધમધમતી થાય.

ગૌરીના પગફેરાની રસમ થઈ. ગૌરી-સમીર હનીમુન કરવા ગયા. વીસ દિવસથી દીકરીનું મોઢું જોયું નથી. સુધાબેન અકળાઈ ગયા છે. જ્યારે ફોન કરે, દીકરી કહે - મમ્મી - અહીં પહાડ પર રીસેપ્શન બરાબર નથી આવતું, મમ્મી અમે મ્યુઝીયમમાં છીએ, રેસ્ટોરેન્ટમાં છીએ. મમ્મી ચિંતા શા માટે કરે છે? સાથે સમીર છે ને! મમ્મી પછી તને ફોન કરીશ. ફોન મૂકું છું.

આજે સાંજ સમીર-ગૌરી ઘરે જમવા આવવાના છે. પગફેરાના પ્રસંગ પછી પહેલી વાર. દીકરીને ભાવતી વાનગીઓ બનાવી છે. આંગળા ચાટી ચાટીને ખાશે દીકરી. આવશે એવી વળગી પડશે - કહેશે મમ્મી આઈ મીસ યુ. સુધાબેનની નજર બપોરના બાર વાગ્યાથી ઘડિયાળ પર ને ઘડિયાળ પર ચોંટી છે. આ સાલો કાંટો ઝડપથી કેમ ફરતો નથી. રસોડામાં મન પરોવે પણ ચિત્ત તો દીકરીની આસપાસ જ ધૂમતું રહે. ઘડિયાળ જાણે દુશ્મન બની છે. સ્પીડ પકડતી જ નથી. ક્યારે આવી પહોંચશે દીકરી ગૌરી?

ગૌરીના પપ્પા આઈસક્રીમ લેવા ગયા છે, હજુ આવ્યા નથી. આવે તો મોબાઇલ પર પૂછે કે દીકરી ક્યારે નીકળો છો ? રાજેશભાઈ આવ્યા. રાજેશભાઈ ટપોરે - આટલી બધી ઘેલછા ? હજુ તો પાંચ વાગ્યા છે. સાત પહેલાં તેઓ આવવાના નથી. તારી દીકરીને ટાપટીપ કરતાં જ ઘણો બધો સમય લાગે. સાસરે વળાવેલી દીકરીની રાહ જોવામાં સુધાબેન તલપાપડ થઈ રહ્યા છે. મા દીકરીને એકબીજાનું મોઢું જોયા વિના એક દિવસ ચાલતું ન હતું. આજે વીસ પચીસ દિવસ થઈ ગયા, દીકરીનું મોઢું જોયા ને !

રાજેશભાઈ કહે, ચિંતા ન કર, જમાઈ સમીર સમયના પાબંદ છે, સમયસર આવી જશે. સાસરાની ધરતીમાં પગ મૂકતાની સાથે જ દીકરીમાં પુખ્તતાની પાંખો ફૂટી જાય. મીઠળ છૂટે કે એ મુઠ્ઠા બની જાય. બહુ લાડ લડાવતી, એ નાદાનીયત કરતી. ખભા ઉછાળતી, હવે એ ઠાવકી બની ગઈ હશે. સમજદાર બની ગઈ હશે. આપણને થશે ક્યાં ખોવાઈ ગયું બચપણ દીકરી ગૌરીનું ! આપણી નાનકડી ઢીંગલી આજે સમજદાર સ્ત્રી બની ગઈ હશે. તારી સાથે જીવ કરતી દીકરી હવે બીજાની જીવ પૂરી કરતાં શીખશે. હવે એણે બીજાની જરૂરિયાતો સંતોષવી પડશે.

સારું છે આપણી દીકરીની સાસરી સમજદાર છે, ધર્યુભર્યુ ઘર છે, પ્રેમાળ પતિ અને સ્નેહસભર સાસુ સસરા મળ્યા છે. અત્યાર સુધી એ આપણા બેની હતી. હવે એ એના સાસરિયાની છે.

દરવાજાની ઘંટડી રણકે અને સુધાબેન અધીરીયા થઈ દોડે - દીકરી ગૌરી આવી. દરવાજો ખોલે, શાકવાળો હોય કે દાણાવાળો આવ્યો હોય ! દીકરીને એમ નથી થતું કે મારી મા મારી રાહ જોઈ જોઈ અધીરી થઈ રહી હશે. જલદી આવી જવું જોઈએ ને ! હું તો ક્યારની રસોઈ કરીને રાહ જોતી બેઠી છું. ફોનની ઘંટડી વાગે, દીકરીનો ફોન હશે. બસ એક જ રટણ દીકરી આવી રહી છે. સમગ્ર ઝંખના જાણે એકત્ર થઈ આંખમાંથી આંસુ વાટે બહાર ટપકી રહી છે. ઘંટડી વાગી, દીકરીનો અવાજ સંભળાવાને બદલે વેવાણ બોલી રહી હતી. ગૌરી-સમીર નીકળી

ગયા છે. પણ રસ્તામાં મોટા કાકા કાકીના આશીર્વાદ લેવા રોકાશે, મહાલક્ષ્મી મંદિરે જશે, એમને તમારે ત્યાં પહોંચતા આઠ, સાડા આઠ તો થઈ જ જશે.

સુધાબેન રડી પડ્યા - લ્યો બોલ્યા, મોડું થશે. અહીં મારું કાળજું કટકે કટકે કપાઈ રહ્યું છે. સુધાબેનના અવાજની ભીનાશ રાજેશભાઈને યે ભીંજવી ગઈ. કેવી રીતે સમજાવે સુધાને - એક માને ? બધા શબ્દો પોકળ અને બોદા બની ગયા છે. એક જ ઝંખના છે - દીકરી ક્યારે આવે ? ક્યારે દીકરીનું મોં દેખાય. દીકરી આવશે. રડશે મારા પાલવમાં મોઢું સંતાડીને - એને કેમ કરી છાની રાખીશ ?

રાહ જોવાતી રહી, જાણે દિવસ લંબાતો ગયો. હમણાં દીકરી આવશે. એના સ્વભાવ મુજબ બેલની ઘણાઘણાટી બોલાવશે. આઠના સાડા આઠ થયા. નવ વાગે ઘંટડી વાગી રણાણા. સુધાબેનનું થીજી જવા આવેલું લોહી દોડવા માંડ્યું, જાણે હમણાં નસ નસ ફાટવા માંડશે.

દીકરી આવી. માને વાંકા વળી પગે લાગી. પપ્પાને ભેટી, જમાઈ સમીર પગે લાગ્યો, પપ્પાને ભેટ્યો. માના પડખામાં દીકરી ડાહી ડમરી થઈને બેઠી પછી હળવેથી કહે, મમ્મી, બહુ રાહ જોવડાવી નહીં ? શું કરું ? ઘરે એટલા બધા મહેમાનો આવ્યા હતા ? તો યે મમ્મીજીએ કહ્યું, જાઓ બેટા, સુધાબેન રાહ જોતા હશે. મહેમાનોને હું જમાડી દઈશ. મા તો દીકરી સામે ટગર ટગર જોઈ રહી. ધાર્યા પ્રમાણ્યા કરતાં જુદું જ ચિત્ર જોવા મળ્યું. અલમસ્ત દીકરી ઠરેલ ગૃહિણી બની ગઈ છે. પચીસ વર્ષમાં ન બની શક્યું તે પચીસ દિવસમાં સઘળું પરિવર્તિત થઈ ગયું છે.

જમાઈ સમીર કહે, મમ્મી જોઈ લો તમારી દીકરીને, અનામતને, ક્યાં યે ગોબો પડવા દીધો નથી ને ! પોપટ ભૂખ્યો નથી, પોપટ તરસ્યો નથી, પોપટ આંબાની ડાળ, પોપટ સરવરની પાળ, પોપટ મજા કરે.

સુધાબેનની નજર દીકરી પરથી હટતી જ નથી. આ ઘરના કુંડામાં રોપાયેલો છોડ - મૂળ ધરતીથી સમૂળગો ઉખાડીને બીજા કુંડામાં પનપી રહ્યો છે, રાજખુશીથી. એથી બીજી રાજખુશી કઈ હોઈ શકે ?

લક્ષ્મી

આપણી સંસ્કૃતિ છે. અતિથિને દેવ ગણવાની. મહેમાનો ઘરે આવવાના હોય, લાપસીના આંધણ મૂકાય. રોટલી રોટલાને બદલે પૂરી તળાય. મહાદેવ સાથે પોઠિયા પૂજાય. મહેમાન આવે, ડાહ્યા ડમરા થઈને રહેજો એમ પાઠ ભણાવવામાં આવે. મહેમાનોની દેખતા કોઈ વઢવાનું નથી એથી મન નિર્ભય બની જાય. મહેમાન આવ્યા જાણે તહેવાર આવ્યો. ભારતીય તહેવારોની રોનક અનેરી હોય. એકલા એકલા ખાય તેને ગાલ પચોળિયા થાય. હોળી-દિવાળી પકવાન બનાવાય, સગાવહાલા, અડોશી પડોશીને ત્યાં ઢાંકવાનો રિવાજ. બીજાને ખવરાવીને પછી ખાવાનું. વહેંચીને ખાવાની પ્રથા. અન્યને ઘરવીએ પછી જમીએ એનું નામ યજ્ઞ.

ચોખલિયા લોકો બૂમરાણ મચાવે. સંક્રાંતિને દિવસે કાચ પાયેલા માંજાથી પક્ષી મરી જાય. હોળીમાં રંગ-પાણી-લાકડાનો બગાડ થાય. દિવાળીમાં તળેલું ખાવાથી વજન વધી જાય. જન્માષ્ટમી મટકી ફોડવા જતાં અકસ્માત સર્જાય. તહેવારોની ઉજવણીનો આનંદ કંઈક ઓર જ હોય. નવરાત્રિ, ગણપતિના દિવસો, દિવાળી નજીક આવી રહ્યા છે. મન ઉત્સાહ ઉમંગથી સભર સભર બની જાય. દરેક તહેવારોથી એકતાનું વાતાવરણ પ્રસ્થાપિત થાય. ઘરે એકલા એકલા મિષ્ટાન્ન ખાઈએ, અને ન્યાતની પંગતમાં જમવા બેસીએ, એ બેનો આનંદ અલગ અલગ હોય. અંતરની ઉદાસી દૂર થઈ જાય. ગમગીનીનું વાતાવરણ આનંદમાં પલટાઈ જાય. હૈયું અંદરથી ફૂદકો મારીને બહાર આવી જાય.

શેરી વળાવી સજ્જ કરું હરિ આવો ને -

આંગણિયે વેડું ફૂલ, હરિ ઘરે આવો ને.

તહેવાર આવે, આનંદથી ઉજવીએ તો ખુદ હરિને હાજરી આપવા આવવું પડે. ફક્ત ખાવાપીવા, કે પહેરવા ઓઢવા માટે તહેવાર નથી. આપણે આપણા સાંકડા વર્તુળમાંથી બહાર નીકળી સર્વવ્યાપી બની

જઈએ, સૌ વચ્ચે વહેંચાઈ જઈએ. હર્યાભર્યા તહેવારોમાં હર્યા ભર્યા મિત્રોને મળીએ જીવન હર્યું ભર્યું થઈ જાય.

આજે ધનતેરસ છે. ગઈ કાલે વાઘબારસ હતી અને આવતી કાલે કાળી ચૌદશ. પછી આવશે દિવાળી. સૌ પહેલાં વાણીની દેવી સરસ્વતીની પૂજા થાય. વાણી એટલે જીવનવ્યવહાર માટેનું માધ્યમ. એથી યે વિશેષ એનું મહત્ત્વ છે - પરાવાણી - ગિરા- જેની જીભે સરસ્વતી વસે તેને વિદ્વાન કહેવાય. જ્ઞાન સાથે ગંભીરતા-પવિત્રતા. એટલે કહે છે કે બોલ મા બોલ મા બોલ મા રે રાધા ક્રિષ્ણ વિના બીજું બોલમા - હીરા રે માણેક ઝવેર તજીને કથીર સંગાયે મતિ તોલ મા - જીભને હાડકું નથી, જેમ વાળો તેમ વળે. લૂલીને વશમાં રાખો ભાઈ લૂલીને વશ રાખો. દ્રૌપદીની લૂલી વશમાં રહી નહીં તેથી તો મહાભારત રચાયું. દાંતના ચોકઠાની વચ્ચે જીભને રાખવામાં આવી છે જેથી એના પર કંટ્રોલ રહી શકે.

મા સરસ્વતીના હાથમાં વીણા - જેના તાર હંમેશા સમ પર રહે. એ તાર થોડા ઢીલા હોય કે ચુસ્ત થઈ જાય તો જીવનસંગીત બેસૂરું બની જાય. મા સરસ્વતી, પછી મા લક્ષ્મી અને મા કાલિકાના આશીર્વાદ સર્વ જગત ઉપર સદા સતત વરસતા રહે છે, ઝીલવાની પાત્રતા આપણે કેળવવી પડે. લેખક, સર્જકને એટલે જ તો સારસ્વત કહેવામાં આવે. લક્ષ્મીપુત્ર કરતાં પણ સારસ્વતનું સન્માન સમાજમાં વિશેષ આદરથી કરવામાં આવે. હજારો વર્ષો પછી આજે વેદ વ્યાસ, તુલસીદાસ, કબીર, નરસિંહ, મીરાં કે સૂરદાસને લોકો યાદ કરે છે. એમની રચનાઓ અજર અમર થઈ ગઈ છે. મનમગજમાં ધસમસતા પ્રવાહને સંયમની પાળમાં બંધાય તો સાચા મોતીડાં સમા મહામૂલ્ય બની જાય આપણા સર્જનો. સ્કૂલમાં સૌ પહેલાં મા સરસ્વતીની સ્તુતિ કરાય. ‘યા કુંદેદું તુષાર હાર ધવલા.’

દુનિયામાં કહેવાય છે પૈસો મારો પરમેશ્વર, હું પૈસાનો દાસ - પૈસા વિના પગલું યે ભરી નથી શકવાના, આ દુનિયામાં, ગાડાના પૈડા જેવડો રૂપિયો આજે ઢબુડી જેવડો યે નથી રહ્યો. ધનવાન જીવન માણે છે. પૈસો પૈસાને ખેંચે. ધનવાન વધુ ને વધુ ધનવાન થતો જાય છે. એમાં યે પાછું

એક નંબરનું નાણું અને બં નંબરનું નાણું. ધનવાન જીવન માણે છે. નિર્ધન એ બોજો તાણે છે. સંસારનો વ્યવહાર ચલાવવા ધનની જરૂર છે. કામધંધો કરો, રોજગારી કમાઓ - સૌએ પોતપોતાનું કર્તવ્ય બજાવવાનું, પરણ્યા છીએ, ઘર સંસાર માંડ્યો છે. આપણી આવડત, લાયકાત મુજબનું કાર્ય કરવાનું, પછી ખેડૂત હોય, સુથાર હોય કે ઝાડુવાળો હોય કે મીલમાલિક હોય. સમાજમાં જીવીએ છીએ. સમાજનું ઋણ દરેકે ચૂકવવાનું છે. કોઈ ડોક્ટર બને કે કોઈ મજદુર. કામચોરી ભગવાનને પસંદ નથી. દિલચોરી પણ પસંદ નથી. જે કોઈ પડ્યા રહે એ બધા ચોર કહેવાય. ઘડપણ આવે ધંધામાંથી નિવૃત્ત થયા પછી પણ કોઈ ને કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે જે પરિવારને કે સમાજને ઉપયોગી થઈ શકે. દરેક વ્યક્તિ કામમાં પ્રવૃત્ત રહે તો જ દુનિયા ચાલતી રહે, કહે છે ચાલતાનું ભાગ્ય ચાલતું ને દોડતાનું ભાગ્ય દોડતું.

ભગવાને સૌને સૌનું કર્તવ્ય સોંપ્યું છે. તમારા કામની નોંધ કોઈક તો લઈ જ રહ્યું છે. લોકો ફરિયાદ કરતાં થાકતા નથી કે અમે રાતદિવસ ઢસરડો કરીએ છીએ, કંઈ વળતર મળતું નથી. વળતર મળતું નથી કારણ તમે પૂરેપૂરા ખંતથી જવાબદારી નિભાવતા નથી. હાથપગ દિલ દિમાગને પૂરેપૂરા કામે લગાડતા નથી.

જે ધન કમાયા એમાં સમાજનો હિસ્સો છે. સમાજનું ઋણ ચૂકવતા જઈએ તો જ કમાયેલું ધન સુકૃતની લક્ષ્મી ગણાય. નોટોના બંડલ ખડકતા જઈએ કે આભૂષણો બનાવીએ એ ધન છે, લક્ષ્મી નથી.

બીજા અમારા કરતાં ઓછી મહેનત કરે છે તો યે અમારા કરતાં વધુ વળતર મેળવે છે એવી પોકળ વાતો કરવી નહીં. તમારા પ્રયત્નોમાં, તમારી દાનતમાં ક્યાશ છે. તમે તમારી આવડતને પૂરેપૂરી દાવમાં મૂકી કામે લગાડી નથી. વળી તુલના અયોગ્ય છે. કરોડો-અબજોમાં આળોટતાને જો સુખ સંતોષ ન હોય તો એને જીવનનો સાચો આનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી. નિરાંતે ઊંઘી શકતો નથી. ખેડૂત, મજૂર આખો દિવસ પસીનો પાડે- રાત્રે જે કંઈ દાળ-રોટલો ખાય એમાં એને આનંદ છે, નિરાંતે ઊંઘી શકે છે. ઇશ્વર સૌને સૌની યોગ્યતા મુજબ આપી જ

રહે છે. વાત સંતોષની કેટલી માત્રા છે તેની છે.

એક ચિત્રકાર ચિત્ર દોરે છે, એક કવિ સરસ મજાનું કાવ્ય રચે છે અને સંગીતકાર ધૂન બનાવે છે. આ બધા કલાકારોને મન ધન પ્રાપ્ત કરવા કરતાં મનની પરિતૃપ્તિ, ધરવ, આત્મસંતોષ - કંઈક સર્જનાત્મક કાર્ય કરવાનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તે લાખો ખરચવાથી પણ ન મળી શકે. આપણે માની બેઠા છીએ કે પૈસાની આસપાસ જગત ધૂમે છે, ગરબા ગાય છે, ખોટી વાત છે. નરસૈંયો, મીરાં, કબીર, સૂરદાસ શ્રીમંત હતા? પૈસાદાર હતા? નહોતા છતાં યે આજે જગત તેમને યાદ કરે છે. ભલભલી શહેનશાનત ડૂબી ગઈ. એવી પ્રવૃત્તિ કરીએ કે ભલે ઓછા વત્તા પૈસાની કમાણી થાય પણ જે કંઈ કમાઈએ એમાં આત્મસંતોષ મળવો જોઈએ. ઇશ્વર તમને કંઈક ને કંઈક બદલો જરૂર આપી જ રહેવાનો. તમને ખુશ રહેતા આવડવું જોઈએ. બીજી શરત પૈસા કમાવા માટે મહેનત કરો, પણ ગાંધીજીએ કહ્યું તેમ સાધ્ય શુદ્ધ હોય તો એ માટેનું સાધન પણ શુદ્ધ હોવું જોઈએ. પૈસા કમાવાની ના નથી. પણ જે કંઈ કમાવાનું છે તે પ્રામાણિકતાથી, નિષ્ઠાથી. આત્મગૌરવ નેવે મૂકીને, નીતિમત્તા, સિદ્ધાંતોને નેવે મૂકીને પૈસા કમાવા એ આ જગતનો સૌથી મોટો ખોટનો ધંધો છે. પૈસા કમાવા માટે તમે જે ગુમાવી રહ્યા છો એ કદી ભરપાઈ થઈ શકે નહીં.

પૈસો કમાવા માટે સદ્ગુણોનો હાસ થવા ન દેવાય. અન્યને લૂંટીને, પૈસાવાળા બની ન જવાય. ભલે પૈસાવાળા બહારથી સુખી દેખાતા હોય પણ ડાયાબીટીસ, બ્લડપ્રેશર વગેરે કેટલા રોગોથી પીડાતા હોય છે એ દેવ જાણે. એમને કેટલા ટેન્શનો છે. છે કોઈ ટેન્શન પેલા પાટીવાળાને? જે ભરબપોરે બજારની ફુટપાથ પર ટોપલામાં માથું મૂકીને ઘસઘસાટ ઊંઘી જાય છે. સ્વાસ્થ્ય, નિરાંત ગુમાવીને પૈસા કમાયા એમાં જીવવાની શી મજા? પૈસાની જરૂર છે પણ કેટલા - એની લીમીટ-પાળ બાંધવી જરૂરી છે. વાપરી ન શકીએ, સંતાનો લંપટ દારૂડિયા નીવડે. એવી સંપત્તિ દૈવી ન કહેવાય, આસુરી સંપત્તિ માણસને ક્યારેય સુખ ન જ આપી શકે. પૈસો કમાયા પછી કયા માર્ગે વાપરી શકાય એનો વિચાર કરવો અનિવાર્ય છે.

